

**EPIKI: SENGWALO SA SEPEDI GO HLOKOMETŠWE DIPONAGALO
TŠA *LEDULEPUTSWA* (1953) LE *SEBILWANE* (1961)**

KA

MAEPA SM

**Epiki: Sengwalo sa Sepedi go hlokometšwe diponagalo tša
Leduleputswa (1953) le *Sebilwane* (1961)**

SALMINA MAKWENA MAEPA

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROF. M.J. MOJALEFA

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

LEWEDI 2017

LENANELO LA DITENG

TŠHUPANE	LETLAKALA
1 KGAOLO YA PELE	1
1.1 MOHOLA YA NYAKIŠIŠO	1
1.2 MATSENO	1
1.3 DIPOTŠIŠONYAKIŠIŠO	4
1.4 MAIKEMIŠETŠONYAKIŠIŠO	5
1.5 BOTHATA BJA NYAKIŠIŠO	6
1.6 MOKGWANYAKIŠIŠO	6
1.7 KAHLAAHLO/TEBELELO YA DINGWALO	7
1.7.1 Kruger, L: Sebilwane by N. Matome Fela: A structural analysis	8
1.7.2 Serudu, S.M.: Thagaletswalo 3 (1989)	8
1.7.3 Groenewald, P.S.: Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3 (1993)	9
1.7.4 Mojalefa, M.J.: Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka Thetokanegelo (1993)	10
1.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA	11
2 KGAOLO YA BOBEDI	13
2.1 NARATHOLOŠI SENGWALONG SA EPIKI YA SEPEDI	Error!
Bookmark not defined.3	
2.2 MATSENO	13
2.3 SEBOPEGO SA SENGWALO	14
2.3.1 Lehlakore la diteng	20
2.3.1.1 Sererwa	25
2.3.1.2 Bohlokwa bja sererwa	25
2.3.2 Lehlakore la thulaganyo	26
2.3.2.1 Moko wa ditaba/Morero/Tebanyo	28
2.3.3 Lehlakore la mongwalelo	29
2.3.3.1 Khuduego	29
2.4 THUMO	34
3 KGAOLO YA BORARO	35
3.1 KGOPOLO YA SERETO SA GO TUMIŠA	35
3.2 MATSENO	35
3.2.1 Sereto ke eng?	35

3.2.2 Seretotumišo sa bogologolo	37
3.2.2.1 Thetotumišo ya setšo	39
3.2.3 Seretotumišo sa sebjalebjale	40
3.2.3.1 Kgopolo ya theto ya sebjalebjale	42
3.2.4 Sereto/Epiki ge e le sengwalo ('text')	45
3.2.5 Mongwadi wa sereto/Moreti	45
3.2.6 Mmadi wa sereto/Moreti	45
3.2.6.1 Mmoledišwa/Moretwa	47
3.2.6.2 Mmoledišwakakaretši/Moretwakakaretši ('veronderstelde lezer')	48
3.2.6.3 Mmoledišwanyakišiši/Moretwanyakišiši ('werkelijke lezer')	48
3.2.6.4 Mmoledišwaanegi/-laodiši/Moretwaanegi/-laodiši ('expliciete lezer')	48
3.2.6.5 Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki ('impliciete lezer')	49
3.2.6.6 Tswalano ya mmoledi/moreti, mmoledišwa/moretwa le mmolelwa/ sereto	49
3.3 THUMO	51
4 KGAOLO YA BONE	53
4.1 SERETOKANEGELO LE BALATE	53
4.2 MATSENO	53
4.3 THETOKANEGELO	53
4.3.1 Tihalošo ya kgopolo ya seretokanegelo	53
4.3.2 Dielemente tša diteng tša thetokanegelo	56
4.3.2.1 Baanegwa	56
4.3.2.2 Ditiragalo	59
4.3.2.3 Nako	61
4.3.3.4 Lefelo	64
4.3.4 Dipharologantšho tša seretokanegelo	65
4.4 BALATE/BALADE	66
4.5 THUMO	68
5 KGAOLO YA BOHLANO	72
5.1 EPIKI	72
5.2 MATSENO	72
5.2.1 Histori ya epiki	72
5.2.2 Epiki ke eng	73
5.2.3 Mehuta ya epiki	79

5.2.3.1 Epiki le nonwane	79
5.2.3.2 Epikinyana	82
5.2.3.3 Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo	85
5.2.3.4 Histori le epikikopana	87
5.2.3.5 Epikithuto	88
5.2.3.6 Epikitshegišo	92
5.4 KAKARETŠO	94
6 KGAOLO YA BOSELELA	97
6.1 DIPONAGALO TŠA EPIKI YA SEPEDI	97
6.2 MATSENO	97
6.2.1 Diponagalo tša go tšwa go setšo sa bogologolo	97
6.2.2 Diponagalo ka ga ditiragalo tše bohlokwa tša histori	100
6.2.3 Ditiragalo tša therešo le maitirelo	101
6.2.4 Ponagalo ya go tswalana le direto tša bogologolo/go se rutege	104
6.2.5 Ponagalo ya go tswalanya epiki le nonwane	105
6.2.6 Ditiragalo tša epiki di anegwa ka botelele le ka tatelano	107
6.2.7 Ditiragalo tše telele tša histori tša epiki ya go hlaloša molwantšhwa	108
6.2.8 Mediro ya baanegwa e lebane le lefase, mehlolo le badimo	109
6.2.9 Ditiragalo tša epiki di hlaloša bophelo bjo bobotse bja sebjalebja	110
6.2.10 Sebopego, gantši, se na le ditemana tša dinoko tša go lekana ka botelele	111
6.2.12 Epiki ke ya go ba le ponagalo ya ditiragalo tša go latelanywa le go boeletšwa	112
6.2.13 Gantši ditiragalo tša epiki ya mohuta wo di tšea matšatši go di anega	113
6.3 MEHUTA YA EPIKI	114
6.3.1 Epiki le nonwane	114
6.3.1.1 Baanegwa	120
6.3.1.2 Ditiragalo	135
6.3.2 Magoro a diepiki	136
6.3.2.1 Epikinyana	136
6.3.2.2 Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo	137
6.3.2.3 Epikikopana	138
6.3.2.4 Epikithuto	138

6.3.2.5 Epikitshegišo	139
6.4 KAKARETŠO	140
7 KGAOLO YA BOŠUPA	143
7.1 THULAGANYO	143
7.2 MATSENO	143
7.3 THULAGANYO YA EPIKI	143
7.3.1 Baanegwa ba epiki	145
7.3.1.1 Mediro ya bogale bja bagale ba nonwane	146
7.3.1.2 Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale le maatla a Bodimo	147
7.3.1.3 Go swantšhwa ga baanegwa	148
7.3.1.4 Baanegwa ba hlabana dintwa	148
7.3.1.5 Baanegwa ba kgopela thušo go Badimo	149
7.3.1.6 Baanegwa ke baetapele	149
7.3.2 Dithekniki tša thulaganyo ya epiki	150
7.3.2.1 Thekniki ya tekolapejana	155
7.3.2.2 Thekniki ya tebelelo	156
7.3.2.3 Thekniki ya nepišo	157
7.3.2.4 Thekniki ya methaladi ya sereto	158
7.3.2.5 Thekniki ya boipoeletšo	159
7.3.2.6 Thekniki ya go oketša ditaba	160
7.4 KAKARETŠO	160
8 KGAOLO YA SESWAI	163
8.1 MONGWALELO WA EPIKI	163
8.2 MATSENO	163
8.2.1 Lehlakore la mongwalelo	163
8.2.2 Khuduego	165
8.2.3 Polelo	166
8.2.4 Morero le mongwalelo wa sereto	169
8.2.5 Pharologantšho ya mongwalelo	170
8.2.6 Dithekniki le dipharologantšho	171
8.2.7 Dipharologantšho tša mongwalelo le dithekniki tša mongwalelo	172
8.2.7.1 Nepišo/Tebelelo	173
8.2.7.2 Sekai	174
8.2.7.3 Mothofatšo	176

8.2.7.4 Metara	177
8.2.7.5 Mošito	180
8.2.7.6 Sešura le kelelothalo	184
8.2.7.7 Sešura	184
8.2.7.8 Kelelothalo	186
8.2.7.9 Mošitollo	187
8.2.7.10 Thulaganyo ya polelo	188
8.2.7.11 Tlogelo	189
8.2.7.12 Poeletšo	189
8.3 KAKARETŠO	190
9 KGAOLO YA SENYANE	192
9.1 MATSENO	192
9.1.1 Kgaolo ya pele	192
9.1.2 Kgaolo ya bobedi	193
9.1.3 Kgaolo ya boraro	194
9.1.4 Kgaolo ya bone	195
9.1.5 Kgaolo ya bohlanano	198
9.1.6 Kgaolo ya boselela	200
9.1.7 Kgaolo ya bošupa	202
9.1.8 Kgaolo ya seswai	204
10 ENGLISH SUMMARY	206
11 METHOPO	213

DITEBOGO

Malebo go mohlali wa ka, e lego Profesa M.J. Mojalefa, wena Mogale 'a Ngoaketse. Ke leboga kgotlelo ya gago le taetšo ya gago ya bogale go ntlahleng gore ke fihlelele se ntle le go mphelela pelo. Ke be ke fela ke tlaruma ke hlahlatha gohle gomme ka tlhahlo ya gago ka boa ka tsena tseleng. Ke tloga ke leboga gamakgolokgolo mogale wa bagale. A nke yo Godimodimo a re lotele wena gore o kgone go thuša ba bangwe bao ba tlogo ka morago.

Go wena Profesa Gray, nka dira phošo ye kgolo ge nka se go leboge ge o ile wa ntutuetša, wa ba le nna go tloga mathomong ka go thuša ka go phošolla phetolelo ya modiro wo ka Seisimane. Ruri ge nka be e se ka wena, nkabe lehono modiro wo o sa felela.

Ditebogo go ba bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria, le Morena Vincent Sithole bao ba dirilego gore mokgopa wo o butšwe pele ga ge mafolofolo a tapa.

Go baithutikanna, e lego Mohumagadi Connie Makgabo, Mohumagadi Mapula Madiba le Ngaka Joseph Machete, ke leboga thekgo ya lena tseleng ye le ntshepedišitšego yona. Maitapišo, thekgo ya lena le go se mphelele pelo ge ke be ke ikopanya le lena mašego le masegare ka megala le diimeile ge ke gakanegile. Ke re a Modimo a be le lena pula e le nele.

Ba lapa la ka, Hlabirwa, Mologadi le Morwaswi, ruri kgotlelo ya lena ke ye e makatšago. Ke a e leboga. Ke utswitše nako ye ntši go ba le lena bjalo ka mohumagadi le mme wa lena eupša ga se la ka la fela pelo. Le bile le kholofelo gape la ntlhohleletša ka dinako tšeo ke bego ke fela maatla; ke re ke a tlogela. Ke le leboga gamakgolokgolo Bakone ba ntšhidikgolo. Nka se le bale le thekgo ya Mma Mologadi; ke re go wena ngwetši ya Bakone, pula e go nele.

Tšhika Mokatse 'a Tsomeng, e lego yena mmagonna, mmamontedi wa ka, moswarathipa ka bogaleng, Tšhoene, o tloga o le senatla gare ga basadi. Ge nkabe e se ka wena ruri lengwalo le nkabe re sa bolele ka lona. O ile Bokgalaka gona Badimong pele o ka bona mafelelo a maitapišo a ka, eupša ke a holofela

---

gore moo o lego gona o tloga o myemyela ka ge se e bile toro ya gago go tlogela ke sa le yo monnyane. Lehono ke thabile gore ke phethagaditše toro ya gago MmaNong. O tla robala ka khutšo mmagonna gomme o tla begela le Manno, ke ra yena mokgalabje wa gago gore thorwana ya lena e tšwela pele go le bea maamong a godimo lefaseng la ka keno. A meoya ya lena e robale ka khutšo batswadi ba ka.

Go akaretša ditebogo tše ka moka ke leboga Yogodimo ge a sa nkadimile bophelo, wena Ramasedi 'a poloko, senatla sa legodimo. Ke a dumela gore tšohle tše di diregilego bophelong bja ka e be e le ka morero woo wena o bilego le wona bophelong bja ka. Go ba gona ga ka go leno e sa ntše e le ka wona morero woo wa Gago, gomme a leina la gago le tumišwe ka dinako tšohle wena Kukamadišhaba.

KGAOLO YA PELE

1.1 MOHOLA WA NYAKIŠIŠO

Serudu (1989) le Groenewald (1993) ke borateori ba babedi bao ba ilego ba leka go laetša thulaganyo ya epiki ya Sepedi. Le ge go le bjalo, borateori ba ba a fapana ge ba hlaloša dikgopolo tša epiki, seretotumišo, seretokanegelo le thetogale. Serudu, o gatelela gore thetogale le thetokanegelo di a swana, mola Groenewald yena a bolela gore le ge di tswalana, ga di swane ka gobane thetogale e lebane le (a) bophelo goba lefase ka bophara le (b) mongwalelo woo o phagamego, mola thetokanegelo e lebane le batho/bophelo bjoo bo tlwaelegilego gammogo le mathata a bona ao a tlwaelegilego go tikologo yeo e itšego moo go yona baanegwa, ditiragalo le lefelo di kgathago tema ye bohlokwa. Ka go realo, dipolelo tša mohuta wo tša go thulana, di ka hlola tlhakahlakano ge dikgopolo tša go swana le tše di hlalošwa.

Ka fao nyakišišo ye e tla lebelela dipharologantšho tša thetogale ya Sepedi go ya ka moo di hlalošitšwego ke borateori ba go swana le Seidler (1959), Pretorius (1989), le Groenewald (1993) ka maikemišetšo a go hlahla thuto yeo e amanago le sereto sa epiki ya Sepedi. Dipharologantšho tše dikgolo tšeo di tlogo lekolwa ke: diteng, thulaganyo le mongwalelo. Go tlo dirišwa naratholotši go rarolla bothata bjo.

1.2 MATSENO

Ge a hlaloša thetogale, Serudu (1992/3:62) o re:

Ka mongwalelo thetogale (epiki) ke sereto seo se anegago
taba.

Ge a tšwela pele o re:

Thetogale ke sereto se setelele kudu, ... Tše dingwe tša tšona šedi:

P. Mamobogo, *Leduleputswa* (Leina la puku) (Afrikaanse Pers, Johannesburg, 1953).

Matome Fela, *Sebilwane* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1961).

H.M.L. Lentsoane, *Ga se ya lešaka le* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1973).

A.B. Moganedi, *Maletsoge* (Educum, Johannesburg, 1985) (Serudu, 1992/3:60).

Ka go le lengwe Groenewald (1993:27) o leka go hlaloša kgopolo ya thetogale ka go re:

Sereti sa mathomo sa go ngwala theto ye telele ya kanegelo ke Mamogobo. Leina la pukutheto ya gagwe, *Leduleputswa* (1951), le lebane le thetokanegelo goba thetogale ye a e tsentšego ka mo pukung yeo gotee le direto tše dingwe.

Bothata bja mathomo bjo bo tšweletšwago ke borateori ba ba ka godimo bo lebane le dikgopolo tše pedi: thetogale le thetokanegelo, ka gobane ba re thetogale le thetokanegelo ke dikgopolo tše pedi tša go swana/kwana; seo se ra gore, ke mahlalošetšagotee. Thetogale ke kgopolo ya go lebana le sereto sa go nepiša bogale goba bogolo; ke go re pharologantšhokgolo ya sereto sa mohuta wo ke go utolla bogale le bogolo bja seretwa. Ka go realo, kgopolo ye ga e fapane le ya seretotumišo ka gobane Serudu (1992/3:62), ge a hlaloša seretotumišo o gatelela gore bohlokwa bja ditiragalo tša seretotumišo ke go utolla 'bogale goba bogolo bja mogale yoo a retwago'.

Mola ka lehlakoreng le lengwe kgopolo ye ya thetokanegelo yona e hlalošwa ke Groenewald go ba 'sereto se setelele seo se anegago bjalo ka kanegelokopana goba padi (Groenewald, 1993:63). Se se ra gore kgopolo ya bogale/bogolo le yeo ya kanegelo ya ditiragalo, baanegwa le lefelo ga di kwane; di a thulana. Ka tsela yeo, dikgopolo tše pedi tše (thetogale le thetokanegelo) ga di swane; ga se mahlalošetšagotee.

Bothata bja bobedi bo lebane le ge Serudu a re thetogale ke epiki ka gobane Groenewald (1993:62) o thulana le taba yeo ka gore yena o no re:

Epiki le thetokanegelo di nyakile go swana (fela ga se selo se tee).

Seo a se gatelelago mo ke gore ke dikgopolo tše pedi tšeo ge go ka se hlokomelwe gabotse di ka feleletšago di hlakahlakantšwe, go ya ka fao Groenewald a eletšago ka godimo. Ge a tiiša seo epiki e lego sona, Seidler (1959:524-5) o hlaloša gore epiki e gatelela tebelelo ya go lebane le bophelo ka kakaretšo gomme yona e tšwa go batho bao ba retago. Gape ditaba tše tša epiki di lebane le dinonwane tša kakaretšotlhaloganyo. Ke ka fao o ka rego baanegwa ba gona ke batho le Badimo. Ditiragalo tša gona le tšona di lebane le batho le bona Badimo.

Ka thokong ye nngwe, thetogale yona ke sereto se se lebanego le histori, gomme Pretorius (1989:109) o fo akaretša ka go re sereto seo se tsebega ka histori ka tsela ya go reta ka go anega ka botelele ka mokgwa wa go tumiša bogale le bogolo bja setšhaba/motho/selo se se itšego. Go ka thwe sereto se se lebane le histori go feta go anega ka botelele.

Groenewald (1993:63) o ruma tlhalošo ya phapano ya dikgopolo tša epiki le thetokanegelo ka go re, epiki e nepiša (a) bophelo goba lefase ka bophara le (b) mongwalelo wo o phagamišitšwego. Mola ka lehlakoreng le lengwe thetokanegelo yona e lebane le (a) batho le bophelo bja ka mehla gammogo le ona mathata a ka mehla mo tikologong ye e itšego le (b) tiragalo, moanegwa le tikologo.

Bothata bja boraro bo lebane le ditlhopho tša Serudu le Groenewald tša direto tše tša go lebane le thetogale le epiki. Ge Serudu (1992/3:60) a hlopha mehlala ya diretogale tša Sepedi o no re:

Tše dingwe tša tšona šedi:

P. Mamgobogo, *Leduleputswa* (Leina la puku) (Afrikaanse Pers, Johannesburg, 1953).

Matome Fela, *Sebilwane* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1961).
H.M.L. Lentsoane, *Ga se ya lešaka le* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1973).
A.B. Moganedi, *Maletsoge* (Educum, Johannesburg, 1985).

Direto tšona tšeo Groenewald (1993:63) o di hlophela legorong la diretokanegelo. O re:

Re ka re go na le mehuta ye mebedi goba ye meraro ya thetokanegelo dingwalong tša Sesotho sa Leboa. Wa mathomo ke wa tiragalo. Tšona ke *Ga se ya lešaka le, Maremegokgo seatleng se* le tša Moganedi. Wa bobedi ke wa moanegwa, ke *Leduleputswa*. Le ge *Sebilwane* e ka ba seretokanegelo sa moanegwa, re ka re gabotse se lebane le tikologo, ka gobane tikologo ke elemente ye bohlokwa kudu ye e laolago bophelo bja Mmamorati le bja Lesea.

Nyakišišo e yo leka go rarolla mathata ao ka go a lebanya le ditlhalošo tše di tseneletšego tša dikgopolo tša thetogale, thetotumišo, thetokanegelo le epiki (ga ešita le yona balate) ka gobane ditlhalošo tšeo di nyakile go tšeelana mollo. Ke ka fao go lemogilwego gore di ka hlola kgakanego tshekatshekong ya mehutatheto ye. Le ge go le bjalo bogolo bja tlhalošo bo yo thewa godimo ga kgopolo ya epiki ka ge nyakišišo ye, gagolo e ikemišeditše go fatišiša ka ga epiki dingwalong (diretong) tša Sepedi go šeditšwe *Leduleputswa* (1953) le *Sebilwane* (1961) (ga ešita le *Ga se ya lešaka le* (1973), *Maremegokgo seatleng se* (1986) le *Maletsoge* (1985) ge go tsomega le ge sererwa sa nyakišišo ye o ka re se lebane le diepiki tše pedi fela: *Leduleputswa* le *Sebilwane*).

1.3 DIPOTŠIŠONYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e lebane le dipotšišo tše di latelago:

- Bangwadi ba Sepedi ba hueditšwe bjang ke ba bodikela ka go ngwala dithetokanegelo tša bona?

- Go na le dithetokanegelo tše kae tše di ngwadilwego go dingwalo tša Sepedi?
- Thetotumišo, thetokanegelo, thetogale le balate di fapana bjang le thetokanegelo?

1.4 MAIKEMIŠETŠONYAKIŠIŠO

Ge a hlaloša mehuta ya epiki, Kayser (1948:356-358) o re go na le mehuta ye meraro ya epiki, yona ke (a) epiki ya tiragalo yeo e bitšwago *Illiad* ya go ngwalwa ke Homer, (b) ya go lebana le moanegwa yeo e bitšwago *Odyssey* gomme le yona e ngwadilwe ke Homer le (c) yeo e lebanego le tikologo ya go bitšwa *Divina Commedia* ya go ngwalwa ke Dante. Mehuta ye e bohlokwa ka gobane diepiki tše di lego gona ka go Sepedi di huetšwa ke dingwalo tša bangwadi ba Segerike.

Kayser (*ibid*) o hlaloša gore go na le dilo tše pedi tše bohlokwa tše di swanetšego go elwa hloko ge go sekasekwa epiki. Dilo tše tše pedi ke (a) epiki e bolela ka ga ditiragalo tše di tswalanago le lefase ka kakaretšo le (b) mongwalelo wa epiki ke woo o phagamego. Godimo ga fao, ge diepiki tše tša lefase di balwa, go tla lemogwa gore di lebane le bagale bao ba nago le maatla gape le Badimo, eupša e sego batho ba ka mehla. Dipharologantšho tše tša epiki di bohlokwa ka gobane di nyalelana le maikemišetšo a nyakišišo ye. Ke ka lebaka leo ditaba tše di tlogo lebelelwa ka leihlo le bogale ge go sekasekwa dikanegelo tša epiki ya Sepedi.

Ka fao maikemišetšomagolo a nyakišišo ye ke go:

- Abelana, ka šedi, kgopolong ya epiki go lebeletšwe theto ya Sepedi. Se se tla fihlelelwa ka tlhalošo ka botlalo le go ahlaahla dikgopolo tše di lego gona malebana le diepiki.
- Tšweletša mokgwatirišo woo o tlogo dirišwa ge go sekasekwa dikanegelo tša epiki go lebeletšwe theto ya Sepedi, mokgwa wo o ka

dirišwa gape go Maleme a mangwe a Seafrika. Mokgwa wo o tla laetšwa ka go lebelela dikanegelo tša epiki tša Sepedi tšeo di phatlaladitšwego.

1.5 BOTHATA BJA NYAKIŠIŠO

Tlhaelelo yeo e lego gona ya nyakišišo malebana le dikanegelo tša epiki go maleme a Seafrika, kudu ka go Sepedi, ke yona e hlohleleditšego nyakišišo ye. Mešomo ya Serudu (1992/3) le Groenewald (1993) e laetša gore go na le sekgoba se se swanetšego go hlokomelwa; gomme seo se no ra gore go na le bothata mo go tshekatsheko ya theto ya Sepedi (ka kakaretšo). Nyakišišo ye e tla lebana le tshekatsheko ya direto tša epiki tša Sepedi gammogo le papetšo ya theto ya Sepedi go hlokometšwe diphapano magareng ga thetotumišo, thetokanegelo, thetogale le balate ka kakaretšo. Ge go lebelelwa thuto ya mešomo ya dingwalwa tša theto, go lemogwa gore go na le dipharologantšho bjalo ka baanegwa, mongwalelo, diteng, nako, bjalobjalo tšeo di ka dirišwago go rarolla bothata bja dikanegelo tša epiki. Dipharologantšho tše di tla hlalošwa ka botlalo pele di ka dirišwa. Di tla hlalošwa go ya ka maemo a tšona a bohlokwa.

1.6 MOKGWANYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e tla nyakišiša dikanegelo tša epiki ya Sepedi go ya ka moo go laeditšwego ka godimo, ka go diriša mekgwa ye e latelago: tlhalošo, tlhathollo le papetšo ya theto ya epiki, thetotumišo, thetokanegelo, thetogale le balate. Ka morago ga tlhalošo, tlhathollo le papetšo, nyakišišo e tla lebelela magato a mararo a mošomo wa dingwalo tša theto, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Go tla dirwa gape le papetšo magareng ga mekgwa yeo e kgethilwego ya kanegelo le mokgwa woo o tlogo dirišwa ka go tlhahlobo ye, o tla dirwago. Dikwano le diphapano le tšona di tla laetšwa. Teori yeo e tlogo dirišwa ke ya naratholotši yeo e hlalošitšwego ke Strachan (1988) mo go thesese ya gagwe ya bongaka gammogo le teori yeo e dirišwago ke Kgoro ya Maleme a Seafrika mo Yunibesithing ya Pretoria.

Strachan (1988:157) o fapantšha magato a go fapana a kanegelo mo go thuto ya gagwe ya diteori tša Bal le Rimmon-Kenan, e lego gore sengwalo sa kanegelo se na le magato a mararo ao a bitšwago: 'geskiedenis', 'verhaal' le 'teks'. Ka Sepedi a ka bitšwa gore ke: histori, kanegelo le sengwalo.

Mo tlhahlobong ye, go na le teori yeo e tlogo dirišwa yeo mo go yona go laetšwago magato a mararo a kanegelo. Dikgopolo go nyakišišo ye di tla reelwa ka go fapana le tšeo di bitšwago ke Strachan. Go nyakišišo ye go tlo kgethwa go di (dikgopolo) bitša: kanegelo, thulaganyo le mongwalelo. Mohuta wo wa mareo ke woo o dirišwago ke Kgoro ya Maleme a Seafrika ka Yunibesithing ya Pretoria.

Teori ya naratholotši go ya ka moo e dirišwago ka Kgorong ya Maleme a Seafrika mo Yunibesithing ya Pretoria e tla dirišwa ka tsela ye: legato la 1 ke la histori/diteng (kanegelo) yeo e nago le baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo; legato la 2 ke la thulaganyo yeo e nago le mošomo wa moanegwa, ditiragalo, nako le lefelo gomme legato la 3 e le la mongwalelo woo o bolelago ka moya goba maikutlo a mošomo wa polelo, woo o tšweletšwago ke polelo ya maikutlo.

Teori yeo e kgethetšwego nyakišišo ye, e lego naratholotši, e nyalelana thwi le thuto ye ka gobane e lebane le taba ya sebopego sa sengwalwa. Ka go realo, e tla dirišwa go sebopego sa dikanegelotheo tša epiki ya Sepedi.

1.7 KAHLAHLO/TEBELELO YA DINGWALO

Go tla lemogwa gore ge go nyakišišwa dingwalo tša peleng go utollwa gore go na le bangwadi ba bane ba Sepedi, bao ba ngwadilego ka ga dikanegelotheo tša epiki, thetotumišo, thetogale le balate. Banyakišiši bao ba tlogo hlokomelwa ka go nyakišišo ye, ke Kruger (1988), Serudu (1992/3), Groenewald (1993) le Mojalefa (1994).

1.7.1 Kruger, L: *Sebilwane* by N. Matome Fela: A structural analysis

Kruger (1988) ka go lengwalo la gagwe la tikrii ya MA, leo le bitšwago 'Sebilwane by N. Matome Fela: A structural analysis' o nyakišišitše sebopego sa *Sebilwane*.

Ka mo gare ga nyakišišo ya gagwe o laetša dielemente tše nne tša sereto se gomme o di bitša baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo.

Ka go nyakišišo ye ya Kruger, baanegwa ba amantšhwa le bolwantšhi le bolwantšhwa. Ditiragalo di beakantšwe go ya ka botelele le tatelano ya tšona mola nako e hlalošitšwe go ya ka ditlhopho tše tharo: nako, sekgoba le ponego. Lefelo la puku ye, go ya ka Kruger, le bonala e le lefelo la selegae/bogologolo.

Kruger o phetha ka go re *Sebilwane* ke sereto seo se ka opelwago, seo se bolelago ka bogale. Ka go realo go ra gore se na le sebopego sa thetogale go ya ka ditiragalo ka ge se anega ka bogale. O bolela gape gore ke thetokanegelo ka gobane se anega kanegelo ya bogale.

Kruger o nyakišišitše gape le mongwalelo, diteng le sebopego ge a sekaseka *Sebilwane*. Nyakišišo ya gagwe e hlokometše dikarolo tšeo tša sengwalo fela, gomme ke ka moo go lego bohlokwa gore nyakišišo ye e tšwele pele ka go laetša le go hlaloša ka botlalo dielemente tše tharo: mongwalelo, diteng le sebopego ka gare ga sereto se sa *Sebilwane* bjalo ka sengwalo sa Sepedi.

1.7.2 Serudu, S.M.: *Thagaletswalo 3* (1989)

Serudu ka go puku ya gagwe yeo e bitšwago *Thagaletswalo 3*, o hlaloša theto ya epiki gomme o e farologantšha le balate le thetotumišo. O bolela gore mehuta ye ye meraro e ka bitšwa mehuta ya direto yeo e anegago kanegelo eupša go na le diphapano magareng ga tšona. Farologantšhokgolo yeo e di farologantšhago le tše dingwe e lebane le go re epiki ke sereto se setelele go swana le padi goba kanegelokopana; sona (sereto seo) se bolela gape ka batho/baanegwa bao ba diragalelwago ke se sengwe goba batho/baanegwa bao ba dirago se sengwe. Serudu o fa gape dipharologantšho tša epiki a lebeletše *Sebilwane* ya N. Matome Fela bjalo ka kgetho ya gagwe yeo go ya ka yena, e lego mohlala wa epiki.

O bolela gore ditiragalo tša epiki di rulagantšwe ka sebopego se bonolo gore go se be le sereto se setelele. Baanegwa ba ka gare ga mohuta wo wa sereto ke

batho ba go tsebega bao ba emelago se sengwe, mohlala, ka go puku ya Matome Fela sereto sa epiki sa *Sebilwane*, moanegwathwadi wa molwantšhwa, e lego Mmamorati o emela lerato. Thulaganyo ya ditiragalo ka gare ga sereto se e swana le ya kanegelokopana goba padi gomme di swanetše go ba le kamano ye e nepagetšego. Gantši mohuta wo wa sereto o farologantšhwa ka sekai goba sešupo. Serudu o bolela gore ka go *Sebilwane*, Matome Fela o re batho ba swanetše go hlompha bophelo le lerato gore bophelo bjo bo kgone go fihliša Mmamorati le lesea gae ka polokego.

1.7.3 Groenewald, P.S.: *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3 (1993)*

Ge a hlaloša thetokanegelo ka gare ga pukwana ya gagwe, Groenewald o re ke sereto se setelele seo se anegago kanegelo go swana le kanegelokopana le padi. O bolela ka dielemente tše nne tša thetokanegelo gomme yena o re ke tiragalo, moanegwa, lefelo le nako. O tšweletša mehuta ye meraro ya theto yeo a rego e nyakile go swana le thetokanegelo gomme yona o re ke: thetotumišo, balate le epiki. Phapano magareng ga tšona, go ya ka Groenewald, ke go re thetotumišo e na le dielemente tše nne tša kanegelo eupša e fapana le thetokanegelo go ya ka nepišo ya moreti le maikemišetšo.

Balate, go ya ka Groenewald, ke mohuta wa sereto woo o hlaeelago mo polelong ya Sepedi. Yena o bolela gore ditiragalo tša ka gare ga mohuta wo wa theto di na le tatelano ya lebelo ge di bapetšwa le tše dingwe. O bolela gape gore ka Sepedi go na le balate ya setšhaba le balate ya sebjalebjaale gomme tša sebjalebjaale di anega mathata a batho ba lehono.

Ka ge go lemogilwe peleng, Groenewald o boletše gore epiki le thetokanegelo di nyakile go swana. Go ya ka yena, epiki e lebane le bagale, batho ba maatla, Badimo, bjalobjalo (e sego batho ba ka mehla); gape godimo ga moo e na le mongwalelo woo o phagamilego.

Ge a dira kakaretšo ya gagwe ya go farologantšha thetokanegelo le tše dingwe, Groenewald o re thetokanegelo e bolela ka (a) batho ba ka mehla, (b) bophelo/mathata a ka mehla le (c) lefelo le le itšego. O bolela ka ga

Leduleputswa bjalo ka mohuta wa bobedi wa thetokanegelo yeo e amanago le moanegwa; gomme o bolela gape gore le ge *Sebilwane* e ka ba thetokanegelo ya moanegwa, go ka thwe gabotse e lebane le tikologo ka gobane tikologo ke elemente ye bohlokwa ka kudu yeo e laolago bophelo bja Mmamorati le bja Lesea.

1.7.4 Mojalefa, M.J.: Tshekatsheko ya *Sebilwane* bjalo ka Thetokanegelo (1994)

Ge a ngwala lengwalo la gagwe la Mastase la go bitšwa 'Tshekatsheko ya *Sebilwane* bjalo ka Thetokanegelo', Mojalefa o bolela gore ka go thetotumišo go tumišwa motho goba selo se se itšego ge go hlokometšwe sebopego sa sereto. Balate, go ya ka yena, ke sereto se sekopana sa setšhaba seo se anegago kanegelo, godimo ga moo se ka opelwa. Ka go le lengwe o hlaloša thetokanegelo bjalo ka sereto se setelele seo se anegago kanegelo, mola ka thoko ye nngwe a bolela gore epiki ke sereto se setelele seo se anegago kanegelo ka tsela ye bonolo; ke go re thetokanegelo e anega bophelo bja mogale goba kgoši mo nakong ya gagwe ya bophelo.

Go tlo lemogwa gore Mojalefa o sekaseka *Sebilwane* bjalo ka thetokanegelo, e sego bjalo ka epiki. Gona fao ke fao nyakišišo e fapanago le ya Mojalefa ka gobane mo nyakišišong ye monyakišiši o nyakišiša dipharologantšho tša, bobedi, *Sebilwane* le *Leduleputswa* (le tšeo tše dingwe ge go tsomega) bjalo ka epiki ya sengwalo sa Sepedi, e sego bjalo ka mohuta wa thetokanegelo.

Ge go ahlaahlwa borateori ba ba ka godimo, go utollwa gore borateori ba ba bane ga se ba hlaloša ka botlalo dipharologantšhokgolo tša theto(-epiki), e lego diteng, sebopego le mongwalelo. Ke ka lebaka leo go tlogo thwe mo nyakišišong ye, gwa hlalošwa dipharologantšhokgolo tša theto ya epiki go lebeletšwe *Leduleputswa* le *Sebilwane* (ga ešita le *Ga se ya lšaka le*, mohlomongwe le tše dingwe ge go nyakega). Go lemogilwe gape gore (a) go na le tlhalelo ye kgolo ya mehuta ya dikanegelo/direto tša epiki tšeo di ngwadilwego ka Sepedi, (b) ka moo mehuta ya go fapana ya direto e fapanago le epiki ka gona le (c) ka moo

bangwadi ba Sepedi ba hueditšwego ke ba Bodikela (Bagerike) ka gona ge ba ngwala dikanegelo/direto tša bona tša epiki.

1.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Nyakišišo ye e rulagantšwe ka dikgaolo tše senyane:

Kgaolo ya mathomo e fana ka kakaretšo ya nyakišišo. Go yona go tšweletšwa meholo ya nyakišišo le mokgwa wa nyakišišo gomme yona e felela ka go lekola le go ahlaahla dingwalo tša maleba tšeo di šetšego di le gona malebana le nyakišišo ye.

Kgaolo ya bobedi yona e hlaloša taetšonyakišišo yeo e theilwego godimo ga teori ya naratholotši le ka moo e lebanego le thuto ye ka gona. Kgaolo ye e hlaloša gape, ka boripana, bohlokwa bja nyakišišo ye.

Ka go kgaolo ya boraro go tla hlalošwa kgopolo ya sereto ka kakaretšo, seretotumišo sa bogologolo le seretotumišo sa sebjalebja gore go tle go lemogwa phapano gare ga mehuta ye ya theto le seretokanegelo le balate.

Kgaolo ya bone e hlaloša dikgopolo tše pedi tša seretokanegelo le balate. Seretokanegelo se tla hlalošwa go lebeletšwe gape dielemente tša sona tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Gomme ge go rungwa, bobedi bja thetokanegelo le balate di tla bapetšwa go ya ka dipharologantšho tša tšona.

Kgaolo ya bohloano e hlaloša epiki le mehuta ye mengwe ya yona, e lego epiki le nonwane, epikinyana, histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo, histori le epikikopana, epikithuto le epikitshegišo. Ka go realo maikemišetšomagolo a kgaolo ye e tlo ba go laetša ka moo epiki e fapanago ka gona le mehuta ye mengwe ya theto: thetokanegelo, thetogale, balate, bjalobjalo.

Kgaolo ya boselela e lebane le tlhalošotsenelelo ya diponagalo tša epiki ya Sepedi: *Sebilwane* (1961), *Leduleputswa* (1953), *Ga se ya lešaka le* (1973) le *Maletsoge* (1985) go lebeletšwe mehlala le tirišo go tšwa diretong tša mohuta

wo. Kgaolo ye gape e tla tšweletša mehlala yeo go šeditšwe diponagalo tša go lebana le epiki ya Sepedi. Godimo ga moo mehlala yeo e tla hlalošwa/dirišwa go ya ka moo e sepelelanago le diponagalo tšeo ka gona.

Kgaolo ya bošupa go yona go yo hlalošwa pele ka go diriša sebopego sa bobedi sa sengwalo (go ya ka tlhalošo ya teori mo kgaolong ya pele), e lego thulaganyo ya epiki.

Mo kgaolong ya seswai go yo sekasekwa lehlakore la sengwalo la go bitšwa mongwalelo. Kgopolo ye ya mongwalelo e yo nepišwa go epiki ya *Sebilwane* go lekola polelo le maikutlo a Matome Fela.

Kgaolo ya senyane ke ya go tswalela dikgoro tša nyakišišo ye, ka tsela ya go akaretšwa ga dikgaolo ka moka tša lengwalonyakišišo le.

KGAOLO YA BOBEDI

2. NARATHOLOTŠI SENGWALONG SA EPIKI YA SEPEDI

2.1 MATSENO

Lengwalonyakišišo le le tla itshama godimo ga teori ya naratholotši ye e fetošitšwego ya go bitšwa taetšonyakišišo, ye e hlalošago matlalo /mahlakore a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go tsitsinkelwa epiki ya Sepedi. Teori yeo ke ye bohlokwa ka kudu le go phatišišo ya epiki, e sego fela go mehutangwalo ya kanegelo bjalo padi, kanegelokopana le terama le ge e ka ba sona sereto ka kakaretšo, ka gobane ka go epiki go na le lefetla la thulaganyo ya sebopego sa ditiragalo tša sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Ka go hlaloša matlalo a, ke gona go tlogo kgonega go nepiša tlhalošo ya epiki ya Sepedi.

Ge go nyakwa dikokwane tše di tlogo bontšha tlhathollo ye botse ya tlhalošo ya epiki ya Sepedi, gona go swanetše go lebelelwe sebopego sa yona bjalo ka sengwalo ('*text*'), ka ge le sona e le sengwalo bjalo ka mehutakanegelo ya go swana le padi, kanegelokopana, bjalobjalo. Le ge go le bjalo epiki e fapana le padi goba mehutakanegelo yeo ye mengwe, ka gobane e na le kanegelo le metara, mola kanegelo (padi) yona e theilwe godimo ga prosa (kanegelo) fela, eupša bobedi di a anega, gagolo ge go šeditšwe diepiki tša go swana le tše di anegago ka tsela ya metara bjalo ka direkto ka ge e le direkto.

Go kgonthiša kgopolo yeo, *Concise Oxford Dictionary* (1982:790) e re sereto (le epiki) ke '*metrical composition*'. Taba yeo e bohlokwa ka gobane ke yona e gatelelago gore mohutangwalo wo o na le sebopego se se rilego ge go bapetšwa le mehutakanegelo ye mengwe. Ka mokgwa woo mo kgaolong ye go tlo hlalošwa sebopego sa sengwalo sa epiki, e lego sa *Leduleputswa* le sa *Sebilwane* (ga ešita le sa *Ga se ya lešaka le*, le tše dingwe ge go tsomega) ka mokgwa wa matlalo/mahlakore ao: diteng, thulaganyo le mongwalelo go lebeletšwe:

- (a) Sebopego sa sengwalo

- (b) Letlalo la diteng (sererwa le bohlokwa bja sererwa)
- (c) Letlalo la thulaganyo (moko wa ditaba)
- (d) Letlalo la mongwalelo (khuduego)
- (e) Thumo

2.2 SEBOPEGO SA SENGWALO

Nyakišišo ye e yo latela teori ya naratholotši (go ya ka fao go šetšego go ukamilwe ka godimo) mabapi le nyakišišo ya sebopego sa epiki ge e le sengwalokanegelo ebile gape e le sengwalometara. Bjale ge, naratholotši, go ka thwe e hlalošwa bjalo ka ge e lebane le thulaganyo/peakanyo ya sebopego sa sengwalo (sa epiki). Borateori ba go swana le Harris le ba bangwe (1992:256) ba šetše ba hlalošitše kgopolo ye gore e lebane le mokgwa wo go sekasekwago sebopego sa sengwalo ka wona. Marggraff (1996:1) ge a tšwetša taba ye pele o bolela gore ka ngwagakgololesomesenyane, basekaseki ba thomile tsela ye mpsa ye bohlokwa ya go tsinkela sengwalo. Bohlokwa bja yona bo godišwa ke go re ge ba nyakišiša sengwalo, ba be ba nepiša tsinkelo ya bona le bophelo bja mongwadi. Ke ka fao Ryan le ba bangwe (1982:16) ba rego:

The formalists insisted that how a work is constructed - that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.

Polelo ye ya ka godimo e bolela gore mongwadi ga a bohlokwa ge sengwalo se fatišišwa. Gape polelo ye e bontšha bohlokwa bja sengwalo gore bo tšweletšwa ka dithekniki tša go fapana tša polelo tšeo di ka sekasekwago e sego mongwadi. Ke ka fao Mojalefa (1995:82) a thekgago taba ye ka go re go swanetše go sekasekwe sengwalo, e sego mongwadi ka lebaka la gore go tsinkelwa seo se lego ka sengwalong fela, ka gobane ditaba tša mongwadi di ka se thuše mosekaseki ka selo. Ke ka mokgwa woo a rego:

Go bona ('*Russian formalists*') tšeo di ngwadilwego di a kwešišega; ka fao mongwadi ga a bohlokwa.

Ka fao ge, borateori ba '*Russian Formalism*' gammogo le balatedi ba bona ba Matšheše le Mapoleše ba namilego ba hlokomedišiša taba ye ya sebopego sa sengwalo. Ke ka tsela yeo Van Gorp (Swanepoel, 1990:10) a rego bafatišiši ba Marašia ba bea šedi ya bona go sengwalo gore ke modiro wa bokgabo, e sego bophelo le boitshwaro bja mongwadi. Go realo go bolela gore ge go nyakišišwa sengwalo, go swanetše gore go hlokomelwe fela seo se lego ka sengwalong. Lebaka ke gore ditiragalo/ditaba tšeo di ngwadilwego sengwalong di a kwešišega. Go swanetše go tlogelwe bophelo bja mongwadi ka gobane bjona ga bo na mohola go mosekaseki.

Ka tsela yeo go tlo lemogwa gore, go ya ka *Wikipedia, the free encyclopedia* (en.wikipedia.org/wiki/Russian_formalism) '*Russian Formalists*', e nepiša bopulamadibogo mabapi le tsinkelo ya sengwalo ka mokgwa wa go fapana le wa bogologolo. Phetogo yeo ya tshekatsheko ya sengwalo ke basekaseki ba Rašia, e lego '*Russian Formalists*' e bonagetše gabotse mathomong a ngwagakgolo wa masome a mabedi, go thoma ka ngwaga wa 1910 go fihla ka ngwaga wa 1930. Basekaseki bao ba Marašia ('*Russian Formalists*') ba theilwe godimo ga dihlopha tše pedi. Sehlopha sa pele ke sa ka Moscow seo se bego se etilwe pele ke Roman Jakobson gomme se bitšwa '*The Moscow linguistic Circle*'. Sona sehlopha seo se theilwe ka ngwaga wa 1914. Sehlopha sa bobedi ke sa ka St Petersburg seo sona se bego se etilwe pele ke Viktor Shklovsky, Boris Eichenbaun le Yury Tynyanov. Sona ge, se bitšwa '*OPOJAZ*' ye e emelago '*Obshchestvo Izucheniia Poeticheskogo Yazyka*' ka Serašia. Phetolelo ya leina le ka Seisimane ke '*Society for the Study of Poetic Language*'. '*OPOJAZ*', e lego Mokgatlo wa Nyakišišo ya Polelotheto ka Serašia, e thomile ka ngwaga wa 1916.

Go no gatelelwa gore, go ya ka '*Russian Formalists*', se se bohlokwa ge go ahlaahlwa sengwalo; ka go realo se ke nepišotsenelelo ya seo se lego ka gare ga sengwalo, e sego mongwadi. Tihalošo ye bjalo e tlo thuša ka morago, ge go lekolwa thulaganyo le ge e le mongwalelo wa epiki ya Sepedi.

Teori ye ya Marašia ('*Russian Formalism*'), go latelwa le ya balatedi ba bona, ke yona e thomilego go nepiša polelo ya sengwalo ge se sekasekwa. Basekaseki bao ba ile ba nepiša dikarolo tše pedi tša sengwalo, e lego diteng le thulaganyo. Borateori ba ba Rašia ('*Russian Formalists*'), go ya ka *Wikipedia, the free encyclopedia* (en.wikipedia.org/wiki/Russian_formalism), ba bitša diteng gore ke '*fabula*' gomme thulaganyo yona ba re ke '*syuzhet*'. Diphapantšho tše ba di tšweletšago di laetša kamano gare ga diteng tša sengwalo le thulaganyo ya sona. Go ya ka Marggraff (1994:67) matlalo a mabedi a, '*fabula*' le '*syuzhet*' a sepelelana le mareo ao a filwego ke Forster (1927:116) mo a bolelago ka '*story*' le '*plot*'.

Ge a oketša taba ye, Strachan (1988:3) o hlaloša gore ka setšo se go ka thwego ke Se-'*Russian Formalism*', sengwalo se na le mahlakore a mabedi ao a ka farologanywago mo go dingwalo tša kanegelo, e lego ao a a bitšago '*fabel*' le '*sujet*', mola Chatman (1960:17) yena a a bitša gore ke '*story*' le '*discourse*'.

Strachan (*ibid*) o re letlalo la go bitšwa '*fabel*' le ka lekanywa le letlalo la mathomo la sebopego sa sengwalo, mola ka lehlakoreng le lengwe '*sujet*' yona e ka swantšhwa, ka motheo, le letlalo la bobedi le la boraro (letlalo la boraro le tlo bolelwa ka botlalo ge go hlalošwa naratholotši ye e fetošitšwego mo nyakišišong ye e bitšwago taetšonyakišišo ya sebopego sa sengwalo).

Wellek le Warren (1973:141) bona ba hlaloša sebopego sa sengwalo mabapi le '*fabel*' (diteng) le '*sujet*' (thulaganyo) ka go re:

Structure is a concept including both content and form so far as they are organised for aesthetic purpose. The work of art is then considered as a whole system of signs, or structure of signs serving a specific aesthetic purpose.

Tlhalošo ya bona e gatelela gore '*structure*' (sebopego) se hlaloša dilo tše pedi, e lego '*content*' (diteng/histori) le '*form*' (sebopego). Lebaka la gagwe le lebane le gore bobedi diteng le sebopego di rulagantšwe go nepiša morero/

maikemišetšo o tee, e lego wa bokgabo; ke go re dingwalo di ngwalelwa boithabišo le bokgabo.

Polelong ya gagwe ya ka godimo, Strachan (*ibid*), o bolela gore ‘*sujet*’, ka motheo, e ka swantšhwa le letlalo la bobedi le la boraro. O re:

Sujet vervat in beginsel beide die tweede en derde vlakke.

Polelo ye e hlola kgakanego ya go re ‘*sujet*’ yeo a hlalošago ka yona e fetoga bjang matlalo/mahlakore a mabedi. Ge a leka go rarolla mathata ao, o no re:

Soos spesifiek Bal hierdie begrippe gebruik, hou die tweede vlak verband met die visie waaruit daar na die eerste vlak gekyk word, in die derde vlak hierdie visie onder woorde gebring (vertel).

Tlhalošo yeo ya gagwe ga e kgotsofatše ka ge e sa rarolle mathata a tlhathollo ya letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo leo le ikemetšego ka bolona. Tlhalošo ya ‘*visie*’ (se e lego tebelelo ka Sepedi), yeo ya gagwe e letše godimo ga,

... in die derde vlak hierdie visie onder woorde gebring.’

Ke go re mo letlalong la boraro ‘*visie*’ (tebelelo) e ka hlathollwa ge e lebane le thulaganyo ya polelo; ke go re ka go diriša polelo go tšwetšwa pele moko wa ditaba/morero. Ge e ba ‘*visie*’ yeo e hlalošwa ka tsela yeo, gona ga se letlalo (la boraro) la sengwalo ka gobane tlhalošo yeo e lebane le thekniki ya thulaganyo (ya ditaba ye e dirišwago go letlalo la bobedi la sebopego sa sengwalo, e lego ‘*sujet*’ (thulaganyo)). Ka go realo tebelelo (‘*visie*’) ga se letlalo (‘*vlak*’/‘*stratum/layer*’) la boraro la sebopego sa sengwalo, eupša thekniki ya thulaganyo ya sengwalo.

Tlhalošo ye bjalo ya letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo e ka se amogelwe mo nyakišišong ye ka gobane ga e rarolle mathata a a lebanego

le sebopego sa mmakgonthe sa sengwalo. Ke ka fao go tlogo tsomega tlhalošo ye nngwe ya go tlo thuša nyakišišong ya thulaganyo ya epiki ya Sepedi ka ge epiki le yona e le bjalo ka thulaganyo ya sebopego sa sengwalo – go yona go a anegwa le ge go na le lefetla la metara (polelotheto).

Borateori ba sebjalebjae bao ba tšweletšego ka morago ga '*Russian Formalists*' ke ba go swana le Genette (1980:40), Bal (1980:60) le Strachan (1988:3). Borateori ba, ba fapana le borateori ba '*Russian Formalists*' mo tshekatshekong ya sengwalo ka gobane bona ba re sengwalo se na le matlalo a mararo. Letlalo la boraro ga le bolelwe thwi. Bal (1980:13) o bolela gore sengwalo se na le '*teks*', '*verhaal*' le '*geskiedenis*', mola Genette (1980:27) a bolela ka '*narrating*', '*narrative*' le '*story*'. Rimmon-Kenan (1983:3) yena o bitša matlalo ao go re ke, '*narration*', '*text*' le '*story*'. Strachan (1988:3) yena o bitša letlalo la boraro gore ke '*visie*' yeo Kgatla (2000:20) a e bitšago tebelelo (kgopolo ye go šetše go boletšwe ka yona ka godimo). Go bohlokwa go lemoga seo Mojalefa (1995:83) a se bolelago mabapi le '*visie*' ya Strachan. O re:

... mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago '*visie*'
(pono/tebelelo) yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Borateori ba ba sebjalebjae, Strachan le bao ba bangwe, ba fapana le Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria. Kgoro e kwana le kgopolo ya go re sengwalo se na le matlalo a mararo, eupša e fapana le borateori ba ka go re letlalo leo la boraro le lebane le thuto ya mongwalelo, ka gobane gabotse mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago '*visie*' (pono/tebelelo) yeo Strachan a bolelago ka yona (Mojalefa, 1995:83). Ka fao kgoro e bolela ka matlalo a mararo a sengwalo. Letlalo la boraro ke lona la mongwalelo.

Go lemogwa gape gore phapano gare ga Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria le borateori ba, boStrachan, go ya ka Kgatla (2000:21) e bonala ka dintlha tše di latelago tšeo ba sa di elego hloko, e lego bohlokwa bja sererwa ge go hlalošwa letlalo la diteng le bohlokwa bja moko wa ditaba ge go ahlaahlwa thulaganyo, gammogo le bohlokwa bja khuduego ge go

tsinkelwa mongwalelo. Dikgopolo tše di bolelwago ke Kgatla di tlo hlalošwa ka botlalo ka morago ge go hlathollwa matlalo ao a sebopego sa sengwalo ka le tee ka le tee.

Ka fao ge, nyakišišo ye, e tla latela tsela ya naratholotši ya go bitšwa '*adapted narratological model*'; ke go re naratholotši ye e fetošitšwego yeo mo nyakišišong ye e tlogo bitšwa taetšonyakišišo bjalo ka ge e dirišwa ke Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria, ge go sekasekwa sebopego sa sengwalo. Kgoro, bjalo ka ge go boletšwe, e hlaloša sebopego sa sengwalo go ya ka matlalo a mararo (e sego a mabedi goba le leo la go bitšwa '*visie*'), e lego la diteng, la thulaganyo le la mongwalelo.

Lengwalonyakišišo le le tla ithekga godimo ga taetšonyakišišo ye e hlalošago matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go tsinkelwa epiki ya Sepedi. Teori ye e bohlokwa ka kudu le go tshekatsheko ya epiki e sego fela go mehutangwalo ya padi, kanegelokopana le terama ka gobane ka go epiki go na le diteng; go na le thulaganyo e bile go na le mongwalelo. Ka go hlaloša matlalo a go tla kgona go nepišwa thulaganyo ya epiki ya Sepedi.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago ga '*Russian Formalists*', ba go swana le Genette (1980:27), Bal (1980:60) le Strachan (1988:2), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego '*story/geskiedenis, narrative/verhaal*' le '*narration/teks*'. Groenewald (1992:1) le Mojalefa (1992:1) ba kwana le kgopolo ya boStrachan mabapi le sebopego sa sengwalo, gomme bona ba re matlalo ao a mararo ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Le ge boStrachan le boGroenewald ba swana ka tlhopho ya matlalo a sengwalo gore ke a mararo, ba fapana ka tlhalošo ya letlalo la boraro ka gobane boStrachan ga ba le hlagiše thwi. Phapano yeo e godišwa ke go re boStrachan ba re letlalo la boraro ke '*teks*'; ge ba hlaloša ba re le lebane le tebelelo '*visie*' ya mongwadi. Ke go re, ge ba šomiša teori ya bona e sa wela ka lehlakoreng la letlalo la bobedi, e lego '*narrative/verhaal*'. BoGroenewald ba re letlalo leo la tebelelo ya mongwadi le nyakišišwa ka go tšweletša

mongwalelo wa mongwadi. Ke ka fao Mojalefa (1995:83) a rego letlalo leo la boraro, le nepiša thuto ya mongwalelo.

Go ya ka tlhalošo ya sebopego sa sengwalo ye e bontšhitšwego ka godimo, go ka rungwa ka go re taetšonyakišišo ye e utolotše gore sengwalo se bopilwe ka matlalo/mahlakore a mararo, e lego la (a) diteng, (b) la thulaganyo le (c) la mongwalelo.

Bjale go yo hlalošwa matlalo ao a sebopego ka botlalo. Tlhalošo ya gona e yo thekgwa godimo ga tlhathollo ya Groenewald (1993:4) ka ge a gatelela gore sebopego sa sengwalo se na le matlalo a mararo ao, e lego:

- lehlakore la diteng goba la histori
- lehlakore la thulaganyo le
- lehlakore la mongwalelo goba setaele.

2.2.1 Lehlakore la diteng

Strachan o no thoma ka go hlaloša letlalo la diteng ka go re le lebane le histori:

Hiervan is die geskiedenis die lag wat die leser uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volgorde te plaas.

Strachan o gatelela gore mo go diteng ditiragalo di a latelana. Ka go realo tatelano yeo e bohlokwa mo peakanyong ye e tlogo latela ya ditiragalo tša diteng. Go kgonthiša se, o tšwela pele go bolela gore ditiragalo tšeo di fapana le kanegelo ka gobane ditiragalo tša diteng ga se tša tšo rulaganywa go ya ka morero wo o rilego wa mongwadi – ke go re mongwadi ga se a tšo thoma go rulaganya ditiragalo go ya ka maikemišetšo a gagwe ge a tlo ngwala sengwalo ka nepo ya go bonagatša morero wo o rilego. Ka go realo kgopolo ya ditiragalo mo go diteng e bohlokwa. Ka gona taba yeo e tlo šalwa morago tlhalošong ya letlalo le la diteng.

Ge tshepetšo ya kanegelo ya ditiragalo e tšweletšwa moanegi o ikgethela ditiragalo tša histori tše a tlogo anega ka tšona (Jooste, 1983:1-20 le Culler, 1981:169-172). Ka gona go ka thwe histori/diteng e bohlokwa. Ke ka mokgwa woo go thwego ditiragalo ke motheo wa kanegelo; se se ka hlalošwago gore ditiragalo ke *'basic story stuff'* (Eco, 1983:27 le Chatman, 1980:19).

Diteng ke letlalo lela la go hlalošwa ke *'Formalists'* go ba molokoloko wa go hlalošwa bjalo ka mudi wa ditiragalo tša go latelana ka lenaneo go tšweletša maikutlo a a rilego (Van Luxemburg, 1981:48). Ge a gatelela kwano ya molokoloko wa ditiragalo go ya ka se se bolelwago ke Van Luxemburg, Dautzenberg (1980:24) o re diteng/histori ke:

... een reeks handelingen verricht of ondergaan door personages in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats.

Ge a thekga Genette (1980) mabapi le peakanyo ya ditiragalo go ya ka tatelano ya diteng, Rimmon-Kenan (1983:30) o bolela gore:

'Story' designates the narrated events, abstracted from their disposition in the text and reconstructed in their chronological order, together with the participants in these events.

Go tlo gatelelwa gore diteng ke letlalo la tlhago/mathomo la sengwalokanegelwa *'verhalende teks'* goba sona sebopego sa sengwalo pele ga ge ditiragalo di ngwalwa le pele ga ge di (ditiragalo) ka tsebja/balwa ke mmadi (Strachan, 1988:6). Ge a kgonthiša ditaba tše tša Strachan, Chatman (1975:295) o fo re, *'the story is the what that is depicted: discourse is the how'*.

Mo tshepedišong ya go bala, mmadi o tlo ba a swaragane le histori/diteng. Thutadingwalo e ba gona fela ge mmadi a ipopela histori/diteng ka boyena ka tsela ya go di bapetša le go di anega (Jooste, 1983:2). Yona taba ye e bohlokwahlokwa nyakišišong ye ka gobane go yo lekolwa/tsinkelwa le

dingwalobomolomo (thetobomolomo) ge go yo nyakišišwa ka ga thulaganyo ya epiki ya Sepedi.

Go ka akaretšwa ka go re ditiragalo ke ye nngwe ya dilemente/dikarolwana tša diteng ye bohlokwa. Ka fao le yona karolwana ye e nyaka tlhalošokakaretšo mo nyakišišong ye, ka ge ge go fetlekwa epiki ya Sepedi, go tlo šetšwa gape le tema ye e kgathwago ke ditiragalo tša sengwalo.

Grobler (1989:246) o hlaloša ditiragalo gore ke tšohle tšeo di diragalelago baanegwa le mabakeng ao ba ikhwetšago ba le go ona. Strachan (1988:7) o katološa tlhalošo ye ka go re ditiragalo di hlopšha ka tatelano ya tšona go tloga ka tiragalo ya mathomo go fihla ka ya mafelelo. Marggraff (1994:62) o no ruma kgopolo ye ka go re:

An event can be defined as a manifestation of something taking place, the length of which can differ, having a beginning and an end, and ranging from concrete physical actions to abstract thought, feeling or speculation.

Ye nngwe elemente ye bohlokwa ya diteng ke baanegwa/ baretwa/ baretwiwa. Kgopolo ye le yona e tlo hlalošwa ka go no e bea mabalankwe fela ka gobane le yona e bohlokwa nyakišišong ye. Groenewald (1993:14) le Mojalefa (1995:23) ba hlaloša gore baanegwa ke batho (ba sengwalo) goba dilo. Ge ba tšwela pele ba re baanegwa ba diteng ba lemogwa ka bobona. Ka go realo ge go sekasekwa kgopolo ya boanegwa go swanetše go nepišwa kgopolo yeo ya diteng; ke go re ke boanegwa bja diteng.

Go ka thwe ge go akaretšwa, gwa thwe baanegwa ba diragatša ditiragalo tša diteng/histori le pele ga ge mongwadi a ngwala ka tšona. Ke ka fao Groenewald (1993:8) a hlalošago go ya pele gore kgopolo ya diteng e lebane le ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a ka rata go lemoša batho ka tšona ka go di ngwala. Ditaba tše mongwadi a di ngwalago ga se gore ke therešo, fela ka tšona batho ba kgona go ipona le go beakanya maphelo a bona. Grace (1965:44) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re:

... one can, through a study of great literature, get a line on what is deeply and essentially human in sufficient time to apply this knowledge for the conduct and understanding of life.

Grace o gatelela bohlokwa bja sengwalo ka go laetša gore ke seipone seo ka sona babadi ba ka kgonago go beakanya le go kwešiša maphelo a bona.

Go bohlokwa go lemoga gore diteng tša sengwalo ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona gomme mongwadi o hlama sengwalo go lemoša mmadi ka ga tšona. Heese le Lawton (1979:105) ba šitlela kgopolo ye ka go re:

Whatever the novelist's apparent tone, be it ironic, light-hearted, serious or witty, he has at heart something important to communicate and a vision of life he wishes to project.

Groenewald (1993:4) o bontšha bohlokwa bja diteng mabapi le dingwalo tša go fapana ka go re:

Ditaba tša terama, padi, padinyana le kanegelokopana di lebane le batho, ditiragalo, nako le felo, ka gobane dingwalo tše di bolela ka ga tše di diragalelago goba tše di welago batho ka nako ye e itšego felo mo go gongwe. Taodišo le sereto di lebane le kgopolo ye e itšego - e ka ba ya filosofi, selo se se itšego, setšo, bj.bj.

Kgopolo ye e tlogo šetšwa kutšwana ke nyakišišo ye ke yeo e bolelwago ke Groenewald ka godimo ya go re mo go diteng 'taodišo le sereto di lebane le kgopolo ye e itšego - e ka ba ya filosofi, selo se se itšego, setšo, bj.bj.', eupša nyakišišong ye go tlo itebanywa ka kudu le kgopolo ya thulaganyo ya epiki ge e le mohutakanegelo le mohutametara.

Ge a tšwetša pele ditaba, Strachan (1988:5) o tiišetša bohlokwa bja go kgokagana ga diteng tša sengwalo ka go re mongwadi o šomiša diteng go hlaloša tiragalo goba taba ye e itšego. Marggraff (1994:61) o no tlaleletša ntlha ye ka go re:

The fact that the story level is the basic level of a narrative does not mean that it is reality - it is an abstraction of the reality (the author has dissociated from the reality).

Diteng tša sengwalo di bopša go ba kgopana e tee ya go bitšwa sererwa gomme sona sererwa seo se lebane le ditaba tša bophelo ka bophara. Ditaba tše ke tšeo di sego tša rulaganywa ke mongwadi. Ke tšeo di nogo ba gona mo bathong gomme tša lemogwa ka botšona. Di kgokagane, gomme tša bopa botee bja ditabataba. Mo tlhalošong ya gagwe, Marggraff o hlatha ntlha ye bohlokwa, e lego ya sererwa. Ka go realo kgopolo ye le yona e swanetšwe ke tlhalošo ya maleba gore go tle go lemogwe bohlokwa bja yona nyakišišong ye.

2.2.1.1 Sererwa

Ge a hlaloša kgopolo ya sererwa, Marggraff (1994:61) o re:

When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.

Marggraff o gatelela gore sererwa ke kgopolo ye bohlokwa ye mmadi a fihlilego magomong a mafelelofelelo ao a ka se sa kgonago go akaretša go iša pele ditaba tšeo a ratago go di akaretša. Se a se gatelelago ke gore sererwa se laola dielemente tša diteng.

Groenewald (1993:8) o tšwetšwa pele kgopolo ye ka go re mongwadi o ngwala ka sererwa gomme o lebantšha bohlokwa bja sona le diteng ka go re:

Mongwadi o ikgethela mo diteng di thomago gona le mo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ka lebaka leo diteng ke kgopana; sererwa se amantšha se sengwe le se sengwe sa diteng.

Ditlhalošo tše tša ka godimo di laetša gore diteng tša sengwalo di kgokaganywa ke taba e tee, ye bohlokwa, yeo e lego sererwa. Ka go realo sererwa se bohlokwa ge go bolelwa ka letlalo la mathomo la sengwalo.

2.2.1.2 Bohlokwa bja sererwa

Mojalefa (1995:3) ge a ruma bohlokwa bja sererwa mo dingwalong o hlagiša dintlha tše di latelago:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo.
- Se laola ditiragalo.
- Se laola tikologo, nako le lefelo.

- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago gona le moo di felelago gona.
- Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwagolo.

Go ka akaretšwa ka go re diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. Ke karolo ye bohlokwa ya sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogwa gape gore diteng/histori ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi, ka gobane mongwadi o hwetša di le gona pele a ka ngwala sengwalo sa gagwe. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ke go re sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

2.2.2 Letlalo la thulaganyo

Ka thulaganyo go ka bolelwa ka peakanyo/motheo yeo dielemente tša diteng di rulaganywago go yona. Le ge e le gore letlalo le la sebopego sa sengwalo ga la thewa thwi godimo ga tlhago ya ditlabakelo tša histori/diteng eupša le rulagantšwe ka lefsa ka tšona ditlabakelo tše tša diteng. Ke go re mongwadi o diriša tsela ya go rulaganya ditiragalo tša diteng, go nepiša morero wa gagwe wo a ratago go o tšweletša go mmadi wa gagwe (Strachan, 1988:10).

Go ya ka Bal (1980:57) diteng di ka bonwa bjalo ka setšweletšwa sa tshwantšho, ge di bapetšwa le thulaganyo. Ke go re ditiragalo tša diteng mo go thulaganyo di beakanywa ka lefsa go fetola sebopego seo sa tšona sa peleng ka nepo ya go tšea sebopego se sengwe se se rilego, go ya ka fao mongwadi a ratago go rulaganya ditiragalo tše ka gona. Ge a tiiša ditaba tše Jooste (1983:41-47) o bolela gore mo peakanyong ya ditiragalo tša '*fabel*' (diteng) go tšweletšwa '*verhaal*' (thulaganyo) yeo e rotošwago ka tsela ya ditshepedišo tše pedi, e lego '*seleksie*' (kgetho) le '*organisasie*' (thulaganyo). Ka ge ditiragalo tše di beakanywa ka wona mokgwa woo mo go thulaganyo, ga go be bonolo go moanegi go anega ditiragalo ka moka tša

histori/diteng, go ya ka fao a di hweditšego di le ka gona. Ke ka fao a ikgethelago fela tšeo a bonago di tlo mo thuša go bopa kanegelo ya gagwe. Gape moanegi a ka oketša ka ditiragalo tše dingwe tšeo a bonago di nyalelana le tšeo, go hlama kanegelo ya gagwe.

Mabapi le peakanyo ya ditiragalo tša diteng, go bolelwa ka phatlalatšo ya tshedimošo ye e itšego ye e amanago le dithekniki bjalo ka poeletšo le papišo, moo mmadi a hlohlwago ka go kgatha tema ka tsela ya, mohlala, go swantšha dilo ka tsela ya papetšo le poeletšo.

Ka thulaganyo go bolelwa gape ka tlhamego (ya sengwalo). Gape thulaganyo e hlaloša tatelano yeo ditiragalo di tšweletšwago ka gona. Ka fao ge, thulaganyo ke letlalo la ka gare (la gare ga diteng le mongwalelo) la sebopego sa sengwalo. Ke letlalo leo le ka tsebjago/hlathwago ka tebanyo goba tebelelo yeo dielemente tša diteng di ka bonwago ka yona. Go tlo lemogwa gore kanego ya kanegelo ga e tšweletšwe mo letlalong la bobedi la sebopego sa sengwalo, ka gobane e hlagišwa mo go letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo, e lego '*tekslaag*' (letlalongwalwa) (Strachan, 1988:19-20).

Go tiiša ditaba tše, Groenewald (1993:4) o re thulaganyo ya sengwalo ga se kanego ya taba fela. Mongwadi o beakanya ditaba tša go fapana go bopa tlhamego ye e itšego. O hlaloša gore letlalo la thulaganyo ke ditaba tšeo tša diteng ge mongwadi a thoma go di šomišetša tebanyong ye e itšego ya gagwe, gomme tebanyo yeo e bitšwa moko wa ditaba. Wona moko wo o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana ye e tiilego.

Gore mongwadi a kgone go tšwetša pele moko wa ditaba, o swanetše go lebantšha ditaba tše a di ngwalago le tebanyo ya gagwe, gomme ka go di lebantšha bjalo, o a di rulaganya. Mongwadi yo mongwe le yo mongwe o na le tsela yeo a e dirišago go rulaganya ditaba tša gagwe. Borateori ba go swana le Altenbernd le Lewis (1966:16), Cohen (1973:68), Forster (1975:93), Heese le Lawton (1979:105) ke ba ntšu la lehlabula ge go etla go seo thulaganyo ye, e lego sona. Ka moka ba kwana le kgopolo ya go re

thulaganyo ke kanego ya ditiragalo gomme mo go tšona tabakgolo ke gore ke eng seo se di hlalago. Ge a kgonthiša seo Forster (1927:93) o re:

Plot is a unified and purposeful sequence of events which meaningfully relates events and detail, emphasizing causality.

Go gatelelwa gore thulaganyo e lebane le peakanyo ya tatelano ya ditiragalo go tšweletša lebaka le pheletšo. Taba yeo e laetša gore mo tswakatswakanong ya baanegwa go ya ka go fapana ga bona, go fela go bontšhwa gore go na le phapano/thulano ('*conflict*'). Karolo ye ya tlholego ('*causality*') le tswakatswakanyo ya ditiro tša baanegwa ke yona e tšweletšago thulaganyo ya sengwalo.

Groenewald (1993:14) o tšweletša kgopolo ya go re thulaganyo ke peakanyo ya ditabataba le ditiragalo tšeo mongwadi a ikgethelago go di šomiša ge a ngwala. Peakanyo ye ya ditaba ke mokgwa wo mongwadi a šomišago ditaba tše tša diteng gore tebanyo ya gagwe yeo, e lego moko wa ditaba, e tšwele pele.

2.2.2.1 Moko wa ditaba/Morero/Tebanyo/Maikemišetšo

Mojalefa (1993:74) o hlatholla kgopolo ye gore ke kokwane goba motheo woo o laolago go rulaganywa ga ditaba gore e be sengwalwa. Groenewald (1991b:23) o no mo thekga ka la go re:

Ge mongwadi a ngwala sengwalo o hlaloša kgopolo/tebelelo ya gagwe mabapi le taba goba tiragalo ye a e lemogago mo bophelong.

Ka lehlakoreng le lengwe Boulton (1960:64) o gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba mo thulaganyong ya ditaba ka go re:

Obviously every play has a 'source' in that the plot must have come from somewhere; plots do not happen by

accident. ... The modern dramatist generally tries to take a plot from his own head or from some not very well-known episode in history; or, as an alternative, he may show his originality by taking a very old well-known plot, such as a Greek myth or a well-known historical episode and so handling it as to throw a new light upon it.

Go ka no akaretšwa ka la go re ge mongwadi a ngwala sengwalo o rato tšweletša se sengwe; se sengwe seo ke thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane go ya ka Groenewald (1993:4) o 'tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana e tee' ya go kgwahla, le go 'swaraganya/tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane'.

Groenewald (*ibid*) o ruma ka go re go bohlokwa go tseba gore go na le phapano gareng ga moko wa ditaba le sererwa. Mošomo wa sererwa ke go tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana e tee mola moko wa ditaba wona o laola go rulaganya ga ditaba tša diteng tše mongwadi a ikgethetšego tšona. Gape Groenewald o re morero o tlemaganya dithekniki gore di lebane gomme ka go dira bjalo thulaganyo e ba gona. Dithekniki tša thulaganyo ke tše ntši gomme di fapana go ya ka bangwadi. Dithekniki le lenaneo la thulaganyo ya ditaba, di tla otlollwa ge go sekasekwa epiki ya Sepedi.

2.2.3 Letlalo la mongwalelo

Ohman (1972:45) ge a hlaloša seo mongwalelo o lego sona, o fo re:

Style is the hidden thoughts which accompany overt propositions; it is the highly general meanings which are implied by a writer's habitual methods of expressing propositions.

Mantšu a a hlaloša mongwalelo ge e le polelo yeo ka yona mongwadi a tšweletšago boteng bja dikgopolo tša gagwe.

Groenewald (1993:5) o re mongwalelo o bonala ge go šomišwa mantšu le mafoko ao a lebanego le moko wa ditaba goba wona morero gore maikutlo a mongwadi a tšwele nyanyeng mabapi le taba yeo mongwadi a e kgethetšego go ba moko wa ditaba. Ge a tiiša taba ye o no re:

Mongwalelo o lemogwa ge polelo e šomišwa. Mmadi o lemoga mongwalelo ka medumo ya polelo (le ge e le segalo), mantšu le mafoko a polelo.

Rateori yo o gatelela gore polelo ke karolwana ya mongwalelo ye e tšweletšago mongwalelo ka dikarolwana tše di itšego tša yona. Dikarolwana tše di bohlokwa ka kudu ge go sekasekwa mongwalelo ka gobane ye nngwe le ye nngwe ya tšona e na le mohola woo e o dirago ge mongwadi a ngwala. Ke ka tšona phišegelo ya mongwadi e tšwetšwago pele. Polelo ke yona e tšwetšago khuduego pele; ke ka fao Cohen (1973:49) o tlaleletšago kgopolo ya seo mongwalelo o lego sona, ka go re:

Style pertains to an author's choice of words and their arrangement in patterns of syntax, imagery, and rhythm. The arrangement of words constitutes the author's imaginative rendering of whatever thoughts, emotions, situations, or characters he chooses to create and communicate.

Cohen o kgonthiša gore karolo ye kgolo ya mongwalelo ke khuduego/maikutlo. Ke go re ke ka khuduego moo mongwadi a kgonago go tswalanya mmadi le tebanyo ya gagwe yeo e lego moko wa ditaba. Lucas (1974:49) o hlatlolana le kgopolo ye ka go re:

Style is a means by which a human being gains contact with others; it is personality clothed in words, character embodied in speech.

Lucas o tliša gore ka polelo mmadi o lemoga maikutlo a mongwadi. Ka fao go ka thwe maikutlo a mongwadi a bohlokwa. Mabapi le mohola wa mongwalelo, Ohman (1972:47) o re:

Style adds the force of personality to the impersonal forces of logic and evidence, and is thus deeply involved in the business of persuasion.

Taba ye ya go gokagoketša mmadi ka mongwalelo gore a tšwele pele go bala, e ama le moya 'tone' wa sengwalo. Moya wa sengwalo le wona o na le maatlakgogedi.

Ohman (*ibid*:47) o tšwela pele go laetša gore mošomo wo mogolo wo mongwadi a lebanego le wona ga se wa go beakanya dikgopolo tša gagwe fela, eupša gape go bohlokwa gore a bontšhe maemo a gagwe mabapi le taba yeo a ngwalago ka yona. Maikutlo a gagwe a swanetše gore a bonagale. Ge a kgonthiša se Groenewald (2000:68) o re:

In his definition of style Ohman argues that human speech also has an emotional function by which the speaker's worldview can be perceived. The study of style, therefore, focuses on the emotional side of speech.

Mantšu a a gatelela bohlokwa bja maikutlo go mongwalelo. Kgopolo ye ya kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo e tšweletšwa le ke Marggraff (1994:68), yo a lemogilego gore go na le dikhwalithi tšeo di bopago karolo ye e itšego ya maikutlo a mongwadi.

Se se gatelelwago ke borateori ba ba ka godimo ke gore maikutlo ke karolo ye kgolo ye e bopago mongwalelo, ka fao e tsoma tlhalošo ye e rilego gore go tle go kgone go kwešišwa se mongwalelo o lego sona gore khuduego e tle e bonagale gabotse mo sengwalong. Ke ka fao go lego bohlokwa gore go hlalošwe gape le kgopolo ye ya khuduego ka ge e katološa kwešišo ya kgopolo ya mongwalelo.

2.2.3.1 Khuduego

Kwešišo ya mongwalelo bjalo ka ge go laeditšwe peleng, e bohlokwa ka ge ka yona go kgona go tsebja seo khuduego e lego sona. Mongwalelo o kgatha tema ye kgolo bongwading le bobading ka gobane o gweranya mmoledi/mongwadi le motheeletši/mmadi ka tsela ya polelo yeo e bonagatšago maikutlo a mmadi; ke go re ka go dira bjalo mongwadi o leka go rotoša maemo a khuduego gore a tšwelele ka magetla nyanyeng. Ke ka fao go thwego sengwalo se bjalo ka seipone se batho ba iponago ka go sona (Groenewald:1993:3).

Mojalefa (1993:7) o tšwetša kgopolo ye ya ka godimo pele ka go re, ge mongwadi a thabile, le mmadi o tlo thaba, ge mongwadi a nyamile, le mmadi o tlo nyama, gomme moya woo o tšweletšwa ka tsela ya polelo. Ge a tiiša taba yeo Marggraff (1996:27) o fo lebanya khuduego le mohola polelong ka go re e tswalanya mongwadi le mmadi; ke ka fao a rego '*one of the functions of language is to convey emotion*'.

Seo se lemogilwego ke gore polelo ya sengwalo le diteng tša sona ga di laetše ge mongwadi a bolela nnete goba maaka bjalo ka ge go ka bonwa mo dikuranteng goba mo go dikgatišobaka. Sengwalo ke sa bokgabo le boithabišo. Mmadi a ka no kgahlwa goba a se kgahlwe ke diteng tša sengwalo; se ka mo kgotsofatša goba sa se mo kgotšofatše (Groenewald, 1993:3).

Groenewald (*ibid*) o iša pele ka go re se se kgahlago mmadi mo sengwalong ke khuduego ('*emotion*'), ka gobane mo go sona, ga go na kgethologanyo ya therešo le maaka. Go mmadi se bohlokwa ke go dumela tše mongwadi a di ngwadilego, ka ntle le go kgonthiša ge e ba ditaba tšeo ke nnete goba maaka. Mongwadi, ka polelo, ke yena a dirago gore mmadi a kwele moanegwa yo a itšego bohloko.

Kokwane ye kgolo ya khuduego ke phapano gare ga go loka le go se loke. Sengwalo bjalo ka ge e le taodišo, se a laodiša gomme ka go dira bjalo se tšweletša khuduego yeo e nyaretšago go loka goba go se loke. Ka polelo ya mongwadi, mmadi o kwešiša sengwalo, o kwešiša tebanyo ya mongwadi yeo e lego moko wa ditaba. Polelo ya mongwadi e na le mediro ye mebedi wa go bonagatša thulaganyo le wa go laetša phišegelo ya mongwadi ge a rata gore mmadi a itswalanye le tebanyo ya gagwe (Groenewald, 1993:3).

Mojalefa (1995:128) ge a tšwetša pele mošomo wa polelo ya mongwadi mabapi le mongwalelo le diphapantšho tša wona ka go nepiša bohlokwa bja khuduego o fo re:

... ka go realo ge re yo nyakišiša mongwalelo re yo ahlaahla diphapantšho tša mongwalelo gammogo le dithekniki. Diphapantšho šeo di yo lebantšhwa le moko wa ditaba gore go tle go bonagale khuduego ya mongwadi.

Polelo ye ya Mojalefa e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane diphapantšho tša mongwalelo le dithekniki (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka morago) tša mongwalelo tša go ntšha khuduego ya mongwadi di tla ahlaahlwa dikgaolong tše di latelago.

Ka tsela yeo go ka thwe ditlhalošo tša ka godimo tša borateori ba, malebana le lehlakore le la sebopego sa sengwalo, di laetša bohlokwa bja tlhalošo ya mongwalelo nyakišišong ye, ka gobane tshekatsheko e tlo lebanywa thwi gape le tema ye e kgathwago ke khuduego mo thulaganyong ya epiki ya Sepedi.

2.3 THUMO

Kgaolo ye e ahlaahlile teori ya naratholotši yeo e lego mabapi le sebopego sa sengwalo. Dikgopolo tša borateori ba naratholotši di tšweleditšwe gore e be tšona tšeo di tla dirišwago ge go sekasekwa thulaganyo ya epiki ya Sepedi. Ka teori ye, yeo e tšweletšago matlalo a mararo a sengwalwa go tla kgona go bonwa tlhalošo ye e tiilego ya kgopolo ya epiki ya Sepedi.

Go tšwela pele go boletšwe gore diteng ke letlalo la ka gare la sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogilwe gore diteng ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ka fao sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

Ka thulaganyo go hlalošitšwe gore ke ge mongwadi a ngwala sengwalo gomme a rato tšweletša thuto yeo a ratago go e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore e be kgopana e tee, gammogo le gona go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Mongwalelo o hlalošitšwe ka dikarolo tše pedi tše kgolo, e lego polelo le khuduego. Ka fao polelo le khuduego di laetša bohlokwa bja mongwalelo ka gore ke ka wona mongwadi a swanetšego go ala le go tšweletša dikgopolo ka bothakga le mabokgoni a magolo.

KGAOLO YA BORARO

3.1 KGOPOLO YA SERETO SA GO TUMIŠA

3.2 MATSENO

Mo kgaolong ye go tla hlalošwa kgopolo ya thetotumišo ka botlalo ka gobane e tšeelana mollo le kgopolo ya epiki, ebile e na le go hlakahlakanywa ge go hlalošwa gagolo ge go lebelelwa tlhalošo ya kgopolo ye (ya epiki), go ya ka tlhalošo ya Serudu mo matsenong a nyakišišo ye. Bjale ge, ge seretotumišo se hlathollwa go yo latela lenaneokokwane le la ka mo tlase:

- Ke eng se sereto ka kakaretšo e lego sona?
- Seretotumišo sa bogologolo
- Seretotumišo sa sebjalebja
- Thumo

3.2.1 Sereto ke eng?

Ka ge kgopolo ye ya theto e šetše e hlalošitšwe ka botlalo le ka bophara ke basekaseki ba bogologolo, e ka se hlathollwe mo nyakišišong ye ka go tla seatla, eupša e tla no bewa mabalankwe ka nepo ya go fihlelela kwešišo ya thulaganyo ya kgopolo ya epiki mo thetong ya Sepedi, ge e lebanywa le mokgwa wa go tumiša mogale goba mogaleadi.

Theto ke mohuta wa bokgabo gomme gantši ga go bonolo go hwetša tlhalošo yeo e bonagatšago ka botlalo seo modiro le mohola wa bokgabo e lego sona. Gantši go bonolo go ka hlaloša le go bolela ka ga seo theto e se dirago mo bathong go feta go leka go hlaloša gore theto ke eng. Mošomo wa ditlhalošo ke go leka go hlahla mmadi go kwešiša tswalano mo gare ga go reta le go anega; tšona dielemente tše kgolo tša epiki. Theto ke polelo ya pelo gomme e tswalane le maikutlo. Ke ka yona moreti a kgonago go tšweletša maikutlo ao a tebilego a a tšwago boteng teng bja pelo. Go ya ka *Webster's New World Dictionary* (1976:740) sereto ke:

An arrangement of words written or spoken having rhythm and, often, rhyme, usually in language that shows more imagination and deep feeling than ordinary speech: some poems are in meter, some in free verse.

Kgopolo ye ya ka godimo e tšeelana mollo gabotse le yeo e hlagišwago ke Cohen mabapi le seo theto e lego sona. O fo re:

Poetry of all the genres stimulates the greatest sensitivity to words, images and syntactical problems ... (Cohen, 1973:38).

Ditlhalošo tša borateori ba, di tiiša le go gatelela bohlokwa bja thulaganyo ya mantšu ao a nago le mošito ebile a amago maikutlo go feta a (maikutlo) polelo ya ka mehla. Kgopolo ye e kgonthišwa le ka mo go *The Concise Oxford Dictionary* (1981:937); gomme yona e no re theto ke '*... the elevated expression of elevated thought or feeling in metrical form*'.

Se se bolelwago ke Cope (1968:38) se tšwetša pele kgopolo ya theto ka go hlagiša dintlha tšeo di dirago gore theto e fapane le prosa/kanegelo. Phapano ye e lebišitšwe ka kudu godimo ga tirišo ya mantšu ao a tšweletšago maikutlo a go fapana:

Poetry has a greater richness and a greater concentration; it is more evocative, more emotive, and more memorable. These qualities are achieved by the use of imagery reinforced by repetition in various guises: metre, rhyme, alliteration, assonance, parallelism ...

Serudu (1990:8) o ruma ka go re go na le mehuta ya direkto bjalo ka seretotumišo/seretogale, seretokanegelo, seretosello, sonete, bjalobjalo. Go tšwela pele Groenewald (1993b:55) o aroganya seretotumišo ka mehuta ye mebedi, e lego seretotumišo sa bogologolo le sa sebjalebja. Nyakišišo e kgetha go hlaloša

mehutatheto ye mebedi ye ka gobane tlhalošo yeo e tlo thuša ka kudu mo thulaganyong ya tlhathollo ya kgopolo ya epiki ge e nyalanywa le theto ya Sepedi.

3.2.2 Seretotumišo sa bogologolo

Pele go hlalošwa seo seretotumišo sa bogologolo e lego sona, go tla nyakega gore kgopolo ya setšo le yona e bolelwe ka boripana ka gobane e nyalelane le dingwalo tša mohuta wo tša bomolomo. Bryant le Peck (2007:130) ba fo hlaloša setšo ka go re:

The word culture is derived from the Latin word, cultura (from the root cohere: to cultivate, to dwell, to take care, to tend and preserve), which shows its affinity to “agriculture” and also religious worship.

Basekaseki ba ba laetša gore bophelo bo hlolegile le setšo le tumelo. Go tloga mathomong a bophelo, setšo le tumelo di be di sa fapane. Pele ga bophelo bja dinako tša sebjalebja, setšo le tumelo e be e le selo se tee. Bophelo bo be bo theilwe godimo ga tumelo. Ke go re, tšohle tšeo di bego di dirwa di be di ithekgile ka tumelo.

Ka go le lengwe Lewis (2008:18) o iša pele ka go re setšo ke tšohle tšeo di hlolegilego le sehlopha sa leago se se rilego ge se hlolega; palomoka ya ditlhalošo le tshepetšo ya go phethagatša ditlhalošo tšeo; kgoboketšo ya dikakanyo le ditlhalošo tša go swana le boleng, ditumelo, ditlwaelo, mekgwa, maitshwaro, polelo, tirišo, maitokišetšo, le moya wo mobe goba wo mobotse (*‘attitude’*) tša sehlopha sona seo sa leago. Ditlhalošo di theilwe godimo ga medumo ya polelo, e lego ditumanoši, dikatunoši, ditumammogo, pitšo ya mantšu le segalo sa ona. Polelo le lenaneo le dikgokaganyo (*‘communication’*) ke maatla a ka gare ao a tlemaganyago sehlopha sa leago le setšo sa sona.

Taylor (1957:129) le Abrams (1999:129) ba tšwetša tlhalošo ya setšo pele ka go bolela gore setšo ke selo se tee seo se ipheditšego sa go raragana. Se bopilwe ka selo se sengwe le se sengwe seo motho a se naganago, a se bonago, a se

kwago, a se dirago, a se kgomago gape a na le sona bjalo ka moleloko wa setšhaba. Didirišwa go akaretšwa le dijo, diaparo, madulo, bjalobjalo le tšona di dira gore setšo e be selo seo se raraganego.

Ember le Ember (1979:130) ba oketša tlhalošo ye ka go re setšo ke setšweletšwa sa ditiro tša batho. Ke ka lebaka leo Bennett le ba bangwe (1948:202) ba bolelago gore setšo ke boitshwaro bja maloko a setšhaba ao a nago le patrone ya ona ya go phela, ya go fapana le tša maloko a ditšhaba tše dingwe. Dipatrone tše di bitšwa gore ke mokgwa wa bophelo, eupša ge dipatrone tše di tsitsinkelwa ka leihlo la sethekniki di bitšwa gore ke setšo. Ka fao setšo ke karolwana yeo e laetšago phedišano mo bophelong, gomme se a rutwa mola ka thokong ye nngwe se rutwa ka boitemogelo le go lebelela maitshwaro a mabotse a batho ba bangwe.

Go bohlokwa go lemoga gore setšo sa setšhaba ga se sa ema felo gotee ge mehla le mabaka di fetoga, eupša se dula se fetoga nako le nako. Ke go re bophelo bja lehono bo fapana le bja maloba le maabane. Mo setšhabeng, setšo ke kgopolo yeo e hlathago mokgwa wa go phela wa setšhaba se se rilego. Setšo sa setšhaba se akaretša bokgabo, saense, politiki, diintasteri, dipapadi, bjalobjalo.

Go rungwa ka go re teori ya setšo e swanetše go kwešišwa gabotse ka lebaka la gore ke motheo wa dingwalo tša bogologolo go swana le seretotumišo le epiki (ya bogologolo). Nyakišišo e nyaka go utolla thulaganyo ya epiki ge e lebanywa le dingwalong goba direto tša Sepedi. Kwešišo ye bjalo e ka lemogwa gabotse le ka go hlaloša setšo le histori ya thetotumišo ya bogologolo ka gobane bongwadibomolomo bo theilwe godimo ga diretotumišo tša setšo.

Bjale ka boripana go yo hlalošwa kgopolo ya sereto sa setšo ka gobane thulaganyo ya diretotumišo tša bogologolo e tswalane le peakanyo ya diepiki tša bogologolo.

3.2.2.1 Thetotumišo ya setšo

Ge go hlalošwa theto ya setšo o ka re go bolelwa ka ga theto ye e tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Le ge taba yeo e ka ba therešo, ga e nape e rereša ka botlalo ka gobane direto tše ntši tša setšo di šetše di kgobokeditšwe (ngwadilwe) ebile di gatišitšwe, tša be tša phatlalatšwa ke bagatiši (Groenewald, 1993:13).

Taba ye ya Groenewald ya ka godimo e bohlokwa ka gobane e bolela gore ba bangwe ba bangwadi ba direto tša sebjalebjae ba šetše ba thomile go ngwala direto tša go swana le tšona tšeo tša setšo ka sebopego. Ka go realo mohutangwalo wo o napile o thoma go ba le bangwadi, ka gobane go tlogela setšong diretotumišo ke tša setšhaba, e sego tša motho yo a rilego (ga di na bangwadi – bangwadi ba tšona ke setšhaba). Ke ka fao Groenewald (*ibid*) a oketšago ka go re direto tše dingwe tša bogologolo, le ge di swana le tšeo tša sebjalebjae, tše dingwe tša tšona di fapana ka sererwa fela, ka gobane di lebane le ditiragalo/ditaba tša sebjalebjae, e sego tša bogologolo.

Thulaganyo ya ditaba tšeo di bolelwago ke Groenewald, le ge direrwa di fapana, go ka thwe ke tša bogologolo ka gobane di a swana ka thulaganyo (sebopego). Tsela yeo ya go hlama direto tša mohuta wo gammogo le peakanyo ya mokgwa wa bogologolo, di sa tšwetšwa pele le lehono. Ke go re bareti ba sebjalebjae ba mohuta wo wa direto ba hlama direto tša bona ka tsela yela ya bogologolo.

Mohuta wo wa sengwalo sa bomolomo o bohlokwahlokwa dingwalong tša Afrika. Se se tsebegago ka thetotumišo' ke go re e lebane le go tumiša le go godiša, ga ešita le gona go leboga le go anega mediro ya motho goba yena motho ka nama, ga ešita le phoofolo goba selo sa go se phele gore maikutlo a gagwe a tle a bonale gabotse (Serudu, 1993:6).

Gantši direto tša bogologolo ga di na ditemana. Ditemana di lemogwa ka dikgopolo tšeo di bopago sereto. Ke go re kgopolo ye nngwe le ye nngwe e ipopa se go ka thwego ke temanatheto. Se sengwe se bohlokwa sa go ka lemogwa ke kelelothalo (moo sešura se hlokegago gona go bitšwa kelelothalo). Go tlo

lemogwa gore go na le kelelothalo ye e lebanego le dikarolo tša mothalotheto (dikarolometara), ebile gape go na le kelelothalo ye e lebanego le methalotheto le mo diretong tša bogologolo. Se sengwe gape se bohlokwa ka thetotumišo ke poeletšo; ke go re poeletšo ke pharologantšhokgolo ya thetotumišo: go boeletšwa mantšu, dikarolo tša mantšu, dikafoko, mafoko, bjalobjalo. Godimo ga moo diretotumišo di šomiša maina go feta madiri. Mainagokwa gammogo le mainatheto a dirišwa bjalo ka ponagalo ye e tšwelelago ka magetla mo go diretotumišo (Mabusela, 1998:7).

Ge Mabusela (*ibid*) a akaretša o no bolela gore dipharologantšho tšeo tša theto ya bogologolo di laola mošito le mongwalelo; gomme tšona di lebane le molaetša (moko wa sereto). Ge e le mainagokwa ona a fokotša dihloa tša mošito (botelele ka gare ga lentšu), ka gobane maina ao a fetogile leina le tee (sehloa sa mošito se tee).

Go ka akaretšwa ka go re thetotumišo ya bogologolo e rulagantšwe ka leba le mošito/morethetho tše di tšwetšago lebelo/tempo pele. Tšeo go ka thwe ke dithekniki tša go dirišwa ke moreti go nepiša motho goba selo seo se tumišwago (Groenewald, *ibid*:19). Ka yona tsela yeo setumišwa/seretwa se tšwela pele go bonagatšwa gabotse. Ke ka fao go bolelwago gore moreti/mongwadi o gatelela go tuma, e sego go tumiša, ka lebaka la gore o bega/tsebiša setumišwa/seretwa bjalo ka ge eke o se bona ge se seno fihla se ema mo pele ga babogedi / batheeletši. Gantši goba ka dinako tše dingwe, go fele go dirišwa madiri (le ge diretotumišo di tumile ka tšhomišo ya maina kudu) go tiiša taba yeo ya go tuma.

3.2.3 Seretotumišo sa sebjalebjae

Mo le gona pele go ka bolelwa ka seo seretotumišo sa sebjalebjae e lego sona, go tla nyakega gore kgopolo ya sebjalebjae e hlalošwe ka gobane kgopolo ye bohlokwa mohutangwalong wo, ke sebjalebjae gagolo ge go lebeletšwe gape le diepiki tša sebjalebjae. Payne (1996:346) o re sebjalebjae se lemogilwe la mathomo ka ngwagakgolo wa lesomeseswai ka Yuropa ebile ka kakaretšo sebjalebjae ke '*...the quality, experience, or period of modern*'.

Kgopolo ya sebjalebja e goga šedi ya setšo mabakeng ao go phelwago go ona ka lebaka la gore sebjalebja se tlogetše mekgwa ya kgale ya bophelo go bulela mekgwa ye mefsa dibaka tše mpsha le bokamoso bjo go sa tsebjego gore bo swaretše batho eng go kgatha tema. Hawthorn (1985:170) o hlaloša sebjalebja ka tlhalošokakaretšo gore ke kgopolo yeo e tswalanywago le dikgopolo tša diphetogo tše mpsha tše di thulanago le dikgopolo tša bogologolo, e lego se se hlalošwago go ba dinako tša kgalekgale; ke go re *seklasiki* se se bolelago ka ga dingwalo tša kgale go fetiša tša Bagerike le Baroma – tšona dinakong tša setalatala. Ka fao ge, ge kgopolo ya sebjalebja e hlalošwa go šeditšwe sebopego, e lebane le phafogelo ya dinako tša histori. Ke go re go kgona go lemogwa gore ka nako ye e rilego go bile le tiragalo ye e itšego. Tiragalo yeo ya fetola bophelo bja setšhaba seo gomme sa thoma mokgwa wo mofsa wa bophelo. Ka go realo sebjalebja se lebane le go lebelela phetogo ya histori nakong ye e rilego ya bophelo. Se se ra gore go ile gwa direga tiragalo ye e itšego ka nako ye e rilego bogologolong.

Mofora wa go bitšwa Baudelair (1845:10) o bolela gore kgopolo ya sebjalebja (*'modernité'*) ga se fešene fela eupša ke fešene ye mpsha yeo e swerego setšo ka gare ga histori, *'efimerale'* - selo sa go timelela ka pela, setlasefeta le seitshepaddingwe tša phetogo ya setšo yeo e sa felego, yeo e bitšwago phetogo ya setšo nakong ye e rilego ya bophelo. Sebjalebja ke boitemogelo bjo bo rilego bja bophelo bjo bofsa le go itlhamela dilo tše mpsha tša bophelo bjo bjo bofsa; gape ke ge ditšhaba di se sa phela ka mekgwa le ditlwaelo tša setala.

Go oketša tlhalošo ye ya ka godimo, Attwell (2005:3-4) o re sebjalebja ke thuto ya histori, theknolotši, nyarelo ya taolo le pušo ya temokrasi, diintasteri le peakanyo ye maatla ya dikgopolo. Dikgopolo tše di tšwa go botsogelano bja bahumi le bahloki ba Yuropa. Sebjalebja se tlile ka mareo a mabjalo ka boikemo, bomotho, ditokelo le leago. Sebjalebja se kgauswi ka kudu le thuto ya leago yeo e šeditšego dibopego tša setšo.

Go ka rungwa ka go re sebjalebja ke phetogo nakong ye e rilego go akaretšwa le boitemogelo bjo bofsa gape le mehla ye mefsa. Bophelo bo fapana le bjo bo bilego gona pele ga bjo bo phelwago. Ditaba tša leago di angwa ke phetogo yeo

ya sebjalebjae. Batho ba thoma go kgeregela metsesetoropong ka lebaka la diintasteri le go šomiša tšhelete go dilo ka boati, tšeo di ba phedišago. Mekgwa ya setšo ya go swana le ekonomi ya setšo e timelela le meši ya dikwekwele. Bophelo bo thoma go tšeelwa legato ke mekgwa ya sebjalebjae go akaretšwa le go bongwadi (bja go reta direto, mohlala, diepiki tša sebjalebjae).

Bjale go latela tlhalošo ya kgopolo yeo ya theto ya sebjalebjae.

3.2.3.1 Kgopolo ya theto ya sebjalebjae

Mampuru (1991:53) o bolela gore thetotumišo ya sebjalebjae ga se ya molomo ye e latelwago ke direti tše di ithutilego yona ka hlogo. Ke ya go ngwalwa; ke maitekelo a moreti. O bontšha gore mo go yona nepokgolo ya moreti ke go tumiša batho, diphoofolo goba dilo. O tšwetša pele taba ye ka go re bontši bja direto tše, bo arogantšwe ka ditemanatheto. Mo go temanatheto ye nngwe le ye nngwe go tšweletšwa karolo ye e itšego ya tumišo.

Groenewald (1993:27) yena o hlaloša theto ya sebjalebjae go ya pele ka go re ke theto yeo e theilwego godimo ga theto ya segologolo le ge bareti ba leka go ngwala ka mokgwa wa Bodikela ge ba tšweletša maikutlo. O re theto ya sebjalebjae ga e gatelele morero wa bogale ka kudu, eupša e theilwe godimo ga merero ya go fapana ya sebjalebjae. O bontšha gore gona mo maitekelong a bareti bao, go ngwaleng theto ya sebjalebjae, go na le bao ba atlegilego le bao ba welego ka mpa. Kgopolo ye e gatelelwa ke Mashabela (1979:34) ge a re:

The latter had its origin in the conscious efforts of writers to produce poetry along lines of European poetry, which some did with measure of success, while others achieved very little or no success.

O tiišetša gore bongwadi bja theto ya Sepedi, le ge bo ithekgile motheong wa theto ya segologolo, bareti ba ekiša mekgwa ye e rilego ya Bodikela. Bothata e be e le gore ba be ba sa thoma go ngwala ka mokgwa wo o sa tlwaelegago; ke ka fao bangwe ba paletšwego. Ke ka mokgwa woo Groenewald (1989:28) a nogo re:

Die skat van Noord-Sothopoësie kan op die oomblik in twee hoofkategorieë verdeel word: eerstens, is daar verse in die tradisionele metriese idiom geskryf – verse waaronder ook die gesproke gedigte gereken kan word wat versamel en geboekstaaf is; tweedens, is daar die eksperimentele verse waarby terselfdertyd in groot aantal minder geslaagde werke ingesluit word.

O tšweletša bothata bjo bareti ba Sepedi ba lebanego nabjo ge ba thoma go ngwala direto ka ge e be e le mokgwa wo mofsa wa bongwadi wo o sa tlwaelegago. O re go bile mafapha a mabedi mo maitekelong a bona: mo lefapheng la mathomo go bile thekgo ka kudu tšweletšong ya direto tše di theilwego segologolong, mola ka lehlakoreng le lengwe go be go na le bareti bao ba itekago tšweletšong ya direto tša nnete tša sebjalebjae. O bontšha gore mo lefapheng la bobedi ke mo go bonagetšego bofokodi bja bao ba paletšwego le bokgoni bja bao ba atlegilego.

Ge a tiiša taba ye Groenewald (1983:10) o fo fa mohlala wa kgoboketšo ya *Leduleputswa* (1953). O re Mamogobo o bontšhitše katlego ya go tswalanya theto ya setšo le ya sebjalebjae. O tšwela pele go kgonthiša taba ye ka go re:

... the firstly innovative poetry was written by Mamogobo and was published in 1953. Mamogobo kept to the traditional metrical idiom, but thematically his poetry is intensely emotional, personal; poetry in which he takes man's plight to heart, acting as a mediator between man and God. This was only a beginning, and all was set for the most important names in Northern Sotho poetry to make their debut, and which would take us well to the Matsepe era.

O gatelela bohlokwa bja kgoboketšo ya *Leduleputswa* bjalo ka mohlala wo o bonwago o le magareng ga theto ya setšo le ya sebjalebjae. O re le ge theto ye

e tswalane le ya segologolo, fela diteng tša yona ke tša sebjalebjae. O re ke theto ye e tletšego maikutlo gomme e amana le bophelo. Go tlo hlokomelwa gape gore o gatelela gore theto ya Mamogobo ke mathomomayo a theto ya go ngwalwa ya Sepedi.

Mashabela (1979:39) o thekga tlhalošo ya Groenewald ya ka godimo ka go re Phorohlo Mamogobo ke mongwadi wa mathomo yo a atlegilego maitekelong a go tšweletša theto ya sebjalebjae. O re o atlegile go logaganya mererong ya theto ya setšo go bopa theto ye e ka bitšwago ya sekasetšo ka diteng, e sego ka sebopego. Go ya pele o bolela gore theto ya go tloga ka 1960 go fihla ka 1970 e laetša dipharologantšho tša theto ya sebjalebjae ge go hlokometšwe merero ya diteng tša sereto. Gape o tšweletša mohlala wa bareti ba nako yeo, ba babjalo ka Matome Fela (*Sebilwane*, 1961), S.A. Mamadi (*Mekgolokwane*, 1962), S.R. Machaka (*Mehodi ya Polelo* 1965), bjalobjalo go ba dikokwane tša theto ya sebjalebjae.

Go ka rungwa ka go re, go ya ka dikgopolo tša borateori ba ka godimo, go molaleng gore sereto ke sengwalo. Ke sengwalo ka ge se gatišitšwe ka pukung. Batho bale ba kgalekgale ba be ba sa tsebe go ngwala le go bala. Dinonwane tšeo ba bego ba di bolela, ba thaila dithai, ba opela dikoša le go reta direto go no fa mohlala, di be di bolelwa le go opelwa. Yo a di bolelago o be a fela a eba le bao ba mo theeeditšego. Ge mehla le mabaka di fetoga mokgwa wa go reta le wona wa fetoga le mabaka ao. Bareti le bona ba thoma ka mekgwa ye mefsa ya go ngwala direto tša bona. Ka go realo mokgwa wola wa go hlama direto ka tsela ya segologolo ya bosetšhaba le wona wa fetoga ge go lekolwa le mo dingwalong tša Sepedi. Yona taba yeo e hlohleletša tlhalošo ya kgopolo ya sereto ge e le sengwalo.

3.2.4 Sereto/Epiki ge e le sengwalo ('text')

Groenewald (1993:1) o tiišetša dintlha tše di latelago mabapi le seo sengwalo/ sereto sa mohuta wo e lego sona ka go re:

Sengwalo ke poledišano. Se lebane le polelo, ka gobane go na le yo a bolelago. Gape go na le yo a balago. Batho ba babedi ba ba swanetše go ba gona pele ga ge re ka kgona go bolela ka ga sengwalo. Polelo goba poledišano ye nngwe le ye nngwe e nyaka batho ba babedi – monamolomo le monatsebe.

Mo go sengwalo monamolomo ke mongwadi mola monatsebe e le mmadi. Polelo ke sedirišwa gomme mongwadi o e diriša go lebantšha mmadi le ditaba tše di laodišwago. Mo go theto go tla bolelwa ka ditaba tšeo di retwago le ge e le gore di ngwadilwe. Mo go sengwalo Groenewald (1993:3) o re mmadi ka go bala sengwalo o itswalanya le mongwadi gomme ga a itswalanye le mongwadi ka lebaka la gore mongwadi o boletše therešo, fela o dira seo ka go kwana ka khuduego yeo mongwadi a e tšweletšago. Go no fa mohlala: ge ditaba tšeo mongwadi a di retago e le tša go lliša gona mmadi o tlo lla, ge e le tša go segiša gona mmadi o tlo sega, bjalobjalo. Khuduego e dira gore mongwadi le mmadi ba be selo se tee.

Ka ge mmadi/motheeletši ka go bala/reta sengwalo/sereto sa epiki a itswalanya le mongwadi/moreti, gona dikgopolo tšeo le tšona di bohlokwa; ka fao di swanetše go hlalošwa.

3.2.5 Mongwadi wa sereto/Moreti

Go na le dikokwane tše bohlokwa tša sengwalo (go akaretšwa le theto/epiki) ge go šeditšwe sebopego sa sengwalo. Jakobson (Sebeok, 1960:353) ge a tšwetša pele taba ye o no re:

Language must be investigated in all the variety of its functions. Before discussing the poetic function we must define its place among the other functions of language. An outline of these functions demands, a concise survey of the constitutive factors in any speech event, in any act of verbal communication. The ADDRESSER sends a

MESSAGE to the ADDRESSEE. To be operative the message requires a CONTEXT referred to ("referent" in another, some what ambiguous nomenclature); and, finally, a CONTACT, a physical channel and pshychological connection between the addresser and the addressee, enabling both of them to enter and stay in communication.

Jakobson o bolela gore go na le dikokwane tše di seelago tša sengwalo: mmoledi (moreti), mmoledišwa (moretwa), selaodišwa ('text'), (sereto) sebolelwa (e lego diteng tše sengwalo (sereto) se bontšhwago ka tšona), melao ya polelo, le medumo le ditlhaka tša polelo.

Mo nyakišišong ye go ya go gatelelwa bohlokwa bja dikokwane tše tharo fela, e lego sengwalo (sereto) (se šetše se hlalošitšwe mo kgaolong ya bobedi), mmoledi (mongwadi/moreti) le mmoledišwa (moretwa), ka lebaka la gore dikokwane tše di bohlokwa poledišanong (poledišong ge e le sereto). Swanepoel (1990:3) o tiiša dikarolo tše ka go bolela gore le ge dikokwane tše tše tharo di le bohlokwa, ga se re gore selaodišwa/sereto ('text') se tšea kgahlego ya mongwadi (moreti) pele ga ge a (moreti) ka se ngwala/reta gore se kgahle mmadi/moretwa le ge e le motheeletši. Ke go re mongwadi/moreti o a ngwala mola mmadi (moretwa le motheeletši) a ikgethela go bala/reta sengwalo/sereto seo goba aowa.

3.2.6 Mmadi wa sereto/Moreti

Moreti/Mmoledi o reta/bolela/ngwala sereto/sebolelwa/sengwalo. Ge a tšwetša pele taba ye, Meyer (1990:113) o re mmoledi/moreti o ngwalela/retela batho/batheeletši ka gore o reta/ngwala sebolelwa/sereto sa batho (setšhaba); ka fao o swanetše go ngwala/reta ka potego, le ge a sa hlaloše kgopolo yeo ya potego, o swanetše go ngwala/reta ka nepo. Ke ka fao Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1981:138) ba rego mmoledi/moreti o rata go fihlelela se sengwe, e lego moaletša/morero wa sereto/sengwalo ka go ngwala/reta sengwalo/sereto seo.

Kgopolo ye ya mmadi/moreti e tlo kgonthišwa ka botlalo ka go hlaloša gape le dikgopolwana tše dingwe tšeo di e farafarilego, e lego mmoledišwa/ moretwa, mmoledišwakakaretši/ moretwakakaretši a se bitšago gore ke '*veronderstelde lezer*', mmoledišwanyakišiši/ moretwanyakišiši ('*werklijke lezer*'), mmoledišwaanegi/ -laodišiši/ moretwaanegi ('*expliciete lezer*'), le mmoledišwathekniki/ moretwathekniki ('*impliciete lezer*'). Dikgopolo tše di tlo hlalošwa ka boripana ka mo tlase gore go tle go fihlelelwe kwešišo ye e tseneletšego ye e tlogo thuša phurullong ya nyakišišo ye.

3.2.6.1 Mmoledišwa/Moretwa

Motho yo a amogelago seo mmoledi/moreti a se romelago go yena o bitšwa mmoledišwa/moretwa. Ke go re mmoledišwa/moretwa ke moamogedi wa selaodišwa/sereto. Van Luxemburg, Bal le Westeteijn (1982: 112) ba tlaleletša taba ye ka go re, ka go realo mmoledišwa/moretwa ke mohlatholodi wa sengwalo/sereto. Ka mehla o katanela tlhathollo ya maleba ya go kgodiša, yeo e kwagalago. Ka fao tlhathollo yeo e swanetše (a) go ba tlhalošothwi ('*primaire directe betekenissen*'), (b) go utolla tlhalošoširela ('*impliciete betekenissen*'), (c) go kgetha moko wa ditaba/morero ('*thema*'), le (d) go hlaola tlhalošoširela ('*secundaire of symbolische betekenisse*').

BoVan Luxemburg (*ibid*:138-139) ba gatelela ka kudu nepo, ka gobane mmoledišwa/moretwa o swanetše go ba le maikemišetšo ge a lebane le

sebolelwa/seretwa ka mahlo gore sengwalo/sereto se tle se kwagale gabotse. Borateori bao (*ibid*:174) ba tiišetša taba yela ya kgokagano (ya go bolelwa ka godimo) ka go re ke seo se lebanego thwi le mmoledi/moreti, se sa lebane gape thwi le mmoledišwa/moretwa ka lebaka la kamano yeo ya go tiišwa ke mmolelwa, e lego diteng tšeo sereto se bontšhwago ka tšona.

Go ka rungwa ka go re dikgopolo tše pedi tšeo, mmoledi/moreti le mmoledišwa/moretwa, di na le mehuta ye mene ya boboledi/boreti goba boboledišwa/boretwa. Mehuta yeo BoVan Luxemburg (*ibid*: 110) ba e lebantšha le mmadi/motheeletši fela ka mo go latelago ka mo tlase:

3.2.6.2 Mmoledišwakakaretši/Moretwakakaretši ('*veronderstelde lezer*')

Van Luxemburg le ba bangwe (*ibid*:110) ba re mmoledišwakakaretši/moretwakakaretši ke mmoledišwa/moretwa wa go dio bolelwa ka bophara. Ge go thwe babadi/batheeletši ba tlo ipshina ka sereto sa moreti, ke ge sereto seo se segiša/kgahla mmadi/motheeletši, ka ge a tlo be a ngwadile/retila ka go akaretša ditaba.

3.2.6.3 Mmoledišwanyakišiši/Moretwanyakišiši ('*werkliijke lezer*')

BoVan Luxemburg (*ibid*:111) ba bolela gore mmoledišwanyakišiši/moretwakakaretši ke mmoledišwa/ moretwa wa go nyankurela sengwalo/sereto – monyakišiši wa go sekaseka sengwalo/sereto ka botlalo ka leihlo la phatišišo. Booth (1961:74-75) o gatelela taba ye ka go re mmoledišwanyakišiši/moretwakakaretši o kgetha tšeo a yago go di sekaseka ka tlhokomelo ye kgolo ka kudu.

3.2.6.4 Mmoledišwaanegi/-laodiši/ Moretwaanegi/-laodiši ('*explicitete lezer*')

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (*ibid*:110) ba hlaloša gore ke mmoledišwa/moretwa yoo a rego ge a le ka gare ga sengwalo/sereto, a anega ditaba.

Groenewald (1993a:68) o re ke mmoledišwa/moretwa wa go swana le wa Serote (*Molato*).

3.2.6.5 Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki ('*impliciete lezer*')

Go ya ka borateori bao ba ka godimo, mmoledišwathekniki/moretwathekniki ke mmoledišwa/moretwa wa go ba le modiro wa thekniki; ke go re o šomišetšwa thekniki tsoko. Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki o dirišetšwa go godiša maatlakgogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba/morero wa sereto. Groenewald (1993b:68 le 70) o re ke moanegi wa go swana le Matsepe le Rammala.

Bjalo ka ge go na le mehuta ye mene ya mmoledi/moreti le mmoledišwa/moretwa, lengwalonyakišišo le yo diriša mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši ge go nyakišišwa ka ga kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi ka gobane o dirišetšwa go godiša maatlakgogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba/morero wa sereto.

Bjale go tlo lekolwa tswalano gare ga dikgopolo tšeo tša ka godimo.

3.2.6.6 Tswalano ya mmoledi/moreti, mmoledišwa/moretwa le mmolelwa/sereto

Ge go se na mmoledi/moreti, mmolelwa/sereto (sebolelwa) le mmoledišwa/moretwa, poledišano/poledišo e ka se be gona le gatee. Taba ye e tiišetšwa ke Van Luxemburg, Bal le Westesteijn (*ibid*:138) ka go re ge mmoledi/moreti a bolela ka sebolelwa/sereto, mmoledišwa/moretwa o lemoga seo se bolelwago le tebelelo goba maikutlo a mmoledi/moreti. Se sengwe gape polelo goba sengwalo/sereto ke seo se laolwa ke boitemogelo bja mmoledi/moreti; ke go re ge batho ba babedi bao, boitemogelo bja bona bo fapana, ge ba bolela ka ga se se ba tshwenyago ka kudu, ba tlo bolela selo seo ka go se swantšha ka go fapana go lebane le go fapana ga boitemogelo bja baboledi bao. Ge mmoledišwa/moretwa a ka tsebana gabotse le mmoledi/moreti yoo, le

boitemogelo bjoo bo laolago polelo ya gagwe bo tlo lemogwa ke mmoledišwa/moretwa.

Taba ye nngwe ke go lemoga seo mmoledi/moreti a se boletšego, go tlo fapana le ge go boledišwa batho ba babedi ba ba fapanago ka boitemogelo. Fela ga se gore nnete ya sengwalo/sereto seo e ka se lemogege ka go swana; aowa, maatla a boitemogelo ga se a makaalo, a laola tebelelo ya mmoledi/moreti fela ge a hlaloša ditaba. Taba ye ya boitemogelo e lebane le ge (a) mongwadi/moreti a laola tlhalošo ya sebolelwa/diteng tša sereto ka lehlakoreng le, mola ka go le lengwe boitemogelo bja; (b) mmadi/moreti bjona bo laola le go lemogwa ke sebolelwa/sereto ka bosona.

Boitemogelo ke tsebo ya tlhago ya go ithuta; ke go re tšeo motho a di bonago, a di kwelego, di bilego di mo diragaletše, le tšeo a di tsebago, bjalobjalo; go akaretšwa le tikologo (moo motho a phelago gona); setšo (mekgwa le ditlwaelo), bjalobjalo.

Se bohlokwa gape ke gore ge go bolelwa/retwa, maemo a ditaba a a lebanego le polelo (ya sereto) yeo, a tseba go tšweletša karolo ya boitemogelo bjo bo lebanego le ona fela. Maemo ao a ditaba ke (a) dikokwane tše di seelago tšeo Jakobson (Sebeok, *ibid*:353) a bolelago ka tšona ge di gahlane le (b) phišegelo ya mmoledi/moreti ge a hlalošetša mmoledišwa/moretwa se bohlokwa malebana le sebolelwa/sereto. Se bohlokwa seo go bolelwago ka sona mo ke moko wa ditaba (molaetša wa mongwadi/moreti). Moko wa ditaba o hlalošitšwe ka botlalo ge go bolelwa ka thulaganyo mo kgaolong ya bobedi.

Tabakgolo ke gore ge go bolelwa ka ga sengwalo/sereto, se se ngwadilwego/retwago se fetoga polelo ya nnete ge mmadi/motheeletši a thoma go se bala/kwa gore a se kwešiše. Meyer (1990: 35) o tiiša taba yeo ka go bolela gore kwešišo yeo e tswala tlhathollo ya mmakgonthe ya sebolelwa/sereto. Ka yona tsela yeo mmoledišwa/moretwa a ka hlatha mmolelwa/moretwa gabotse ka go re (Meyer, 1990:55) taba yeo ba ka e tlaleletša ka go e swantšha le motho yo a kago bala diretotumišo tša moreti Phala, a sa tsebe selo mabapi le moreti yoo, (a fogo lemoga Phala e le leina fela), o ya go kwešiša tše di

ngwadilwego/retwago gomme a ipshina ka tšona ge a di bala/reta. Fela ge mmadi/motheeletši e le moithuti yo a nyakago go nyakišiša direto tša Phala, o tlo kwešiša sereto sa Phala ka botlalo ge a šetša boitemogelo bja Phala.

Fish (1980:5) o kgonthiša taba yeo ka go re tlhathollo ya mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši e fapana kudu le ya mmoledišwa/moretwa yo mongwe e sego yoo. Sengwalo/sereto se hlathollega gabotse ge go na le boitemogelo ka lehlakoreng la mmoledišwa/moretwa. Ke ka fao, go ya ka Fish (1980:4-5), mmoledišwa/moretwa a swanetšego go ba le boitemogelo bja go teba ge a tlo bitšwa gore ke mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši; ke go re (De Jong, 1983:49) a be le '*repertorium*', e lego boahlamo bja go kgotsofatša: tsebo, dikakanyo, boitemogelo, boitshwara, bjalobjalo. Tšona tšeo ke dikokwane (tša boitemogelo) tšeo di thušago mmoledišwa/moretwa go kwešiša sebolelwa/sereto ka botlalo. Go ya ka maikemišetšo ao a šetšego a hlalošitšwe, diretong tša Sepedi tša bogologolo le tša sebjalebja go tlo nyakišišwa ka go hlokomedišiša le boitemogelo bja bareti le batheeletši/babadi.

3.3 THUMO

Mo kgaolong ye go nyakišišitšwe kgopolo ya sereto/epiki ge e le sengwalo gomme gwa hlalošwa sereto/epiki ge se lebane le mahlakore a mabedi: sengwalobomolomo le sengwalongwalwa. Go gateletšwe gore mahlakore ao a sengwalo/epiki a bohlokwahlokwa mo nyakišišong ye ka gobane bangwadi ba mathomothomo ba be ba sa kgone goba gona go se tsebe go ngwala. Gore taba yeo e tle e tšwelele gabotse go bapeditšwe theto ya bogologolo le theto ya sebjalebja. Phapano yeo e hlalošitšwe ka botlalo mo kgaolong ye ka gobane ke a mangwe a maikemišetšo ao a hlohleleditšego nyakišišo ye.

Go gateletšwe gore motheo wa thetobogologolo ke go bolela (dingwalo tša bomolomo tša go tšwelela le setšo le histori ya setšhaba), mola ka lehlakoreng le lengwe kokwanekgolo (motheo) ya thetosebjalebja (ya Sepedi) e le go ngwala; gagologolo ge e nepišwa le tlhalošo ya kgopolo ya epiki.

Go kwešišwa phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, go lekotšwe phapano gare ga tsebe (thetobogologolo e theilwe godimo ga go kwa) le mahlo (thetosebjalebjae e theilwe godimo ga go bala) ka gobane mongwadi o ngwalela mmadi. Ke yona taba ye e hlolago gore metara wa theto ya bogologolo le metara wa theto ya sebjalebjae, di bonagale di fapana, ka gobane dimetara tšeo ke dikgopolo tše pedi tša go ikemela ka botšona.

Godimo ga moo go tšweleditšwe gape le dikokwane tše dingwe tša go bonagatša phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae. Go fihlelela kwešišo ya mmakgonthe, theto e hlalošitšwe go lebeletšwe tlhalošo ya kgopolo ya theto, seretotumišo sa bogologolo, seretotumišo sa sebjalebjae, sereto ge e le sengwalo, mongwadi wa sereto le mmadi wa sereto.

KGAOLO YA BONE

4.1 SERETOKANEGELO LE BALATE

4.2 MATSENO

Mo kgaolong ye go tlo hlalošwa dikgopolo tše pedi tša seretokanegelo le balate ka ge di na le kamano le kgopolo ya epiki. Seretokanegelo se tla hlalošwa go lebeletšwe gape dielemente tša sona tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Gomme ge go rungwa, bobedi bja thetokanegelo le balate di tla bapetšwa go ya ka dipharologantšho tša tšona. Mohola wa go hlaloša mehuta ye ya theto ke go laetša ka moo di nyalelanago le epiki ka gona go ya ka mo go šetšego go ukamilwe ka gona ka godimo. Epiki ke mohutathetho woo nyakišišo ye e lebanego le wona go lebeletšwe direto tša *Sebilwane* le *Leduleputswa* (ga e šia le *Ga se ya le šaka le*, le tše dingwe ge go tsomega go swana le *Maletsoge*). Kgopolo yeo (ya epiki) e tlo hlalošwa kgaolong ye e latelago ya bohlanano.

4.3 THETOKANEGELO

Bjale ge, ge thetokanegelo e yo hlalošwa go yo hlokomelwa:

- Tlhalošo ya kgopolo ya seretokanegelo
- Dielemente tša diteng tša seretokanegelo
- Dipharologantšho tša seretokanegelo

4.3.1 Tlhalošo ya kgopolo ya seretokanegelo

Groenewald (1993: 60) o bolela gore:

Setlogo sa seretokanegelo ya Sesotho sa Leboa ya mathomo ke ya go ngwalwa ke Mamogobo yeo e bitšwago *Leduleputswa* ka ngwaga wa 1953 gomme yona e latelwa ke *Sebilwane* ya 1961 ya go ngwalwa ke Fela.

Taba yeo e gatelela gore mohutangwalo wo o na le mengwaga ye 65 (lehono) mola e thongwago go balwa mo dingwalong tša Sepedi. Ka go realo go ka thwe mohutangwalo wo o bohlokwa dingwalong tša Sepedi; ke ka fao go lego bohlokwa go hlaloša kgopolo ye.

Seretokanegelo ke sereto se setelele ge se bapetšwa le direto tše dingwe ka kakaretšo. Kgopolo ye e tiišwa ke Pretorius (1989:109), Serudu (1989:60) le Mojalefa (1993:29). Pretorius (1989:109) o tšwela pele ka go tšweletša ponagalo ye nngwe ka go re 'seretokanegelo se a anega'.

Serudu (1989:60), Mojalefa (1993:29) gammogo le Groenewald (1993:63) ba re ditiragalo tša thetokanegelo di na le tatelano ye e itšego. Moretwa wa sereto sa mohuta wo e ba motho wa ka mehla gape e ka ba motho wa maemo a godimo. Se se ra gore baanegwa ba diragatša ka tsela ya bokgoni lefelong leo le itšego.

Frye le ba bangwe (1983:27) ba re ditaba tša thetokanegelo di tšweletšwa ka tsela ya ditemanatheto. Ge ba bolela go ya pele ba re '*a narrative poem is a story in verse*'. Mojalefa (1996:49) ge a thulana le kgopolo yeo yena o re ga se kgapeletšo gore mohuta wo wa theto o be le ditemanatheto. Yena o bolela gore ka dinako tše dingwe direto tša mohuta wo di tšwelela di se na ditemanatheto.

Mojalefa (1993:15) o bolela go tšwela pele gore le ge thetokanegelo e anega, ga se gwa swanela gore e hlakahlakanywa le kanegelo le sereto ka gobane sereto se na le metara. Diteng tša thetokanegelo di swana le tša epiki ka gobane di na le dielemente tša go swana, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo (Groenewald, 1993:63). Dikgopolo tše, baanegwa le ditiragalo, di tlo hlalošwa ka morago gona mo kgaolong ye. Ke ka lebaka leo mohuta wo wa sereto o tswalanago le dikanegelo tša go swana le kanegelokopana. Le ge go le bjalo, ka lebaka la boahlamo bja nyakišišo ye, tlhalošo ya kanegelokopana e ka se hlalošwe.

Ge a tšwela pele Groenewald (1993:63) o bolela gore go na le mehuta ye mebedi goba ye meraro ya thetokanegelo dingwalong tša Sepedi, gomme o akaretša

mehuta yeo go ba mohuta wa tiragalo le wa moanegwa. Gape go lemogwa gore direto tša *Ga se ya lešaka le*, (1973) *Maremegokgo Seatleng se* (1986) gammogo le direto tša Moganedi, e lego *Maletsoge* (1985) le *Motlokwa 'a Matšhakane* le *Nkôbônkôbô wa Maifudi* (1991) di hlophelwa mohuteng wa thetokanegelo ya tiragalo mola theto ya *Leduleputswa* (1953) e lebane le moanegwa. Mohuta wo go ka thwe ke wa boraro wa thetokanegelo, go ya ka Groenewald (1989:14); ka fao go ka thwe, mohuta wo wa sereto ke wa go lebana le tikologo bjalo ka mohlala wa *Sebilwane*, bjalo ka elemente ye bohlokwa yeo e laolago bophelo bja Mmamorati le bja Lesea.

Cuddon (1991:566) yena ge a hlaloša thetokanegelo o re ke kakanyokakaretšo ka gobane mo go yona go akaretšwa mehuta ya thetokanegelo, epiki le balate.

Go ya ka Kunene (1971:54) ditiragalo tša thetokanegelo di tšweletšwa ka mokgwa wa ditemana. Fela Mojalefa (1996:49), go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka godimo, o ganana le taba yeo ka ge yena a re ga se ka dinako tšohle mo thetokanegelo e nago le sebopego sa ditemana ka gobane ka nako ye nngwe bareti ba bangwe ba na le go ngwala direto tšeo di se nago ditemana, ka kudu ge go lebeletšwe direto tša setšo. Ke ka fao Groenewald (1993:30) a rego sebopego sa yona se ya ka maikutlo a mongwadi le sebopego sa gagwe sa mongwalelo.

Gore go kgonwe go kwešiša mohuta wo wa theto, e lego thetokanegelo, go tla swanelwa go hlaloša ka bonnyane malebana le dielemente tša diteng tša yona ka ge di nyalelana le dielemente tša epiki yeo e lego kgopolokgolo ya nyakišišo ye.

4.3.2 Dielemente tša diteng tša thetokanegelo

Diteng ke ditaba tše mongwadi a bilego le tšona pele a ka thoma go di ngwala fase. Ditaba tše di laolwa ke sererwa go ya ka moo di tla latelanywago ka gona. Se se bolela gore sererwa se na le mohola wo mogolo ka kudu go diteng gomme ntle le sona go ka se be le diteng ka ge diteng di thewa godimo ga sona. Go ya go lebelelwa dielemente tše nne tša diteng malebana le thetokanegelo, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo.

4.3.2.1 Baanegwa

Strachan (1998:11) ge a hlaloša kgopolo ye ya baanegwa o fo re:

... (die) akteurs word beskou as instansies wat handelinge verrig. Hulle is nie noodwendig mensik nie, want 'n hond, of 'n masjien... kan voorbeeld as akteur optree.

Ka boripana seo Strachan a lekago go se gatelela fa ke gore baanegwa ba kanegelo ba ka tšwelela bjalo ka batho goba dilo. Bal (1980:14-15) le yena o sa bolela gore baanegwa ke batho, yona taba yeo Strachan a thulanago le yona. Ke ka tsela yeo Groenewald (1993: 9) a kgonthišago gore:

Baanegwa e ka ba batho goba dilo tše di itšego bjalo ka letlapa, sebata se sengwe goba phoofolo, le dilo tše dingwe, gagolo ge go bolelwa ka dinonwane. Se bohlokwa ke gore baanegwa ke bao ba dirago ditaba goba ba diregelwago ke se sengwe.

Mojalefa (1995: 6) o arola moanegwagolo wa diteng ka diripa tše pedi gomme o re ke mongangiši le mongangišwa. Ge a hlaloša mongangiši gona moo letlakaleng leo, o re ke moanegwa yo mogolo yoo a ganetšanago le ditiro tša mongangišwa. Mongangiši yo, go ya ka Mojalefa, ke sengangele; ga a rate go fenywa le ge a bona nnete. Ka bonganga bja gagwe, o ganetša maikemišetšo a

mabotse a mongangišwa go tšwela pele. Ke ka fao mongangiši a sa ratwego ka dinako ka moka.

Mongwangišwa yena, go ya ka Mojalefa (1995: 6), ke moanegwa yo mogolo wa go loka yoo a ratago go tšwetša pele dikganyogo tšeo tša go loka, eupša o ganetšwa ke mongangiši.

Go tšwela pele Mojalefa (*ibid*), o re baanengwa ba amantšhwa ke bongangiši le bongangišwa gomme lenaneo leo le dirišwago go hlaloša kamano ya baanegwa ba bangwe ka moka ke:

- Tebanyo
- Bokgontšhi
- Bothuši
- Boganetši
- Bothušegi

Lenaneo leo le ka se hlalošwe nyakišišong ye, ka ge le se na kamanothwi le yona. Ka fao go ka no rungwa ka go re tlhalošo ye ya baanegwa e bohlokwa ka gobane ba kgatha tema ye bohlokwa seretong go no swana le mo kanegelong.

Go tlo lemogwa gore tlhalošo ya kgopolo ya moanegwa go ya ka borateori ba ba ka godimo ke ya go akaretša ka gobane ga e nepiše baanegwa ba sereto eupša ba prosa. Bjale go yo lekolwa ka fao tlhalošo ya baanegwa e lebanego le baanegwa ba sereto/epiki.

Mathibe (2001:24) o laetša gore gantši baanegwa ba kanegelo ba na le selo se bohlokwa seo e lego gore ba a se dira, gomme ge ba bapetšwa le ba sereto go lemogwa gore ba sereto ga go na le selo se bohlokwa seo ba se dirago ka gore ga ba šuthe, ba dula ba le lefelong le tee. O bolela gape gore ka mabaka a mangwe ga ba nepišwe go swana le baanegwa ba kanegelo/prosa. Taba ye ya Mathibe ga e re gore baanegwa ba sereto ga ba bohlokwa eupša go tla lemogwa mo diretong tša gaborena gore baanegwa ba tšona ba bohlokwa ka ge go na le tema yeo ba e kgathago mo seretong, gape le gore ntle le bona, go ka se be le

sereto. Sereto sa *Leduleputswa* (1953) sa go ngwalwa ke Mamogobo ke mohlala wa nnete wa go lebana le moanegwa. Ge a kgonthiša seo Mojalefa (1993:17) o fo re:

Baanegwa ba thetokanegelo bona go thwe ba tširoga ka bjako; fa go lebišwa se, go ra gore bona ga se batho ba mehleng go no swana le ba; a go tšeweng mohlala wa thetogale. Fela gantši baanegwa ba, ke batho ba go itokela, ga ba tshwenyane le motho; ke batho ba kgobe. Fela ka lehlakoreng le lengwe go fela go kopanwa le bona e le batho ba go tshwenya kudu, magwaragwara a batho; ee, mafeelana a go lahlwa.

Polelo ye ya Mojalefa e laetša gore baanegwa ba thetokanegelo ke batho ba ka mehla goba bao ba tlwaelegilego. Ge Groenewald (1993:63) a katološa taba yeo o re baanegwa ba thetokanegelo ba phela bophelo bjo bo lebanego le mathata a ka mehla.

Go ya pele go tla lemogwa gore go na le phapano magareng ga baanegwa ba kanegelo le ba sereto. Se se laetšwa ke Mathibe (2001:24) ge a bolelago gore gantši baanegwa ba kanegelo ba na le selo seo ba se dirago se bohlokwa, mola ba sereto go se seo ba se dirago ka ge ba dula ba le felo go tee. Mathibe, gona letlakaleng leo, o tšwela pele go tiiša taba ye ka go laetša mohlala wa sereto sa 'Ba Masemola', moo a bolelago gore go sona go tšwelela kgakala gore moreti ga a nepiše baanegwa (batho ba GaMasemola). Ke ka tsela yeo baanegwa ba sereto go thwego ga ba nepišwe. Ke ka fao ba fapanago le baanegwa ba kanegelo ka ge bona ba nepišwa.

Ge a akaretša phapano yeo Serudu (1992/3:60) o re:

Baanegwa bao 'ga ba iphetša ka mešogofela, ke batho ba diriti tše di lego nyanyeng. Therešong ke go re ke dikemedi. Gantši re hwetša e le dikai.

Ge a ruma bohlokwa bja moanegwa mo go seretokanegelo, Groenewald (1993:61) o fo gatelela gore mo go dikarolwana tše dingwe tša kanegelo (ya sereto/epiki) go hlokomelwa kudu moanegwa go feta dikarolwana tše tše dingwe.

4.3.2.2 Ditiragalo

Grobler (1989:246) ge a hlaloša kgopolo ya tiragalo o re:

Ke tšohle tše di diragalago go baanegwa le maamong
(mabakeng), ao ba ikhwetšago go ona.

Tlhalošo ye ya Grobler e gatelela gore ka gare ga sereto go na le seo se dirwago ke baanegwa, e lego tiragalo. Groenewald (1993:9) yena ge a katološa taba yeo o re:

Tiragalo ke seo moanegwa a se dirago goba se se mo diragalelago/welago. Ke ge ditaba di fetoga. Ditiragalo tše di a latelana.

Go iša pele Mojalefa (1995:4-5) o gatelela tlhalošo ya kgopolo yeo ya tiragalo ka go tliša bohlokwa bja tatelano ya ditiragalo ka go re:

Ditiragalo tše tša diteng di tlo lemogwa ge di latelana. Gomme ditiragalo tše di kgethologanywa ka lebaka la gore di a fetoga. Phetogo yeo e lebane le ditiragalo le moanegwagolo; ke tšona ditiragalokgolo tše.

Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo la ka godimo go katološa taba yeo Mojalefa o fo kgonthiša kgopolo ya mabaka ao baanegwa ba ikhwetšago ba le gona gammogo le mohola wa sererwa. O re:

Mongwadi wa sengwalo se se itšego (padi, kanegelokopana, kaneglotšhaba, taodišo, tiragatšo, bjalobjalo) o phetha moo

diteng di thomago le moo di felelago gona. Sona sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ke sona sererwa seo se re lemošago ditiragalokgolo le baanegwagolo, ke gore sererwa se lebantšhwa le ditiragalo gammogo le baanegwagolo.

Ge a gatelela bohlokwa bja sererwa, Marggraaff (1994:89) o bolela gore sererwa se laola ditiragalokgolo ka tsela ya go re (a) tiragalokgolo yeo e hlola kgohlano yeo (b) pheletšo ya yona, e lego: polao goba tshokologo (phetogo) e tle e tšweletšwe gabotse.

Mohlala (2007:32) o no ruma ka go fapantšha ditiragalo tša kanegelo le tša sereto ka go bolela gore mo go sereto go ba le ditiragalo tšeo di ikemelago ka botšona. Phapantšho yeo ya Mohlala ya ditiragalo tša sereto le kanegelo e bohlokwa nyakišišong ye. Taba yeo e napa e hlola gore go bolelwe ka ditiragalo tša sereto ka ge di lebane le nyakišišo ye.

Mathibe (2001:22) o nepiša ditiragalo tša sereto ka go re di ikemela ka botšona moo baanegwa ba sereto ba dirago tiro ye e itšego. O tšwela pele go bolela gore ge e le direto tšeo di nago le ditiragalo mo go tšona, gona moreti o tla šomiša madiri go tšweletša ditiragalo ka botlalo. Mathibe o bona go le bohlokwa gore go hlalošwe phapano magareng ga tiragalo le tiro. Ke ka moo a tšwelago pele gona letlakaleng leo ka go re:

Tiragalo e lebane le lediri le leba ebile ga e na mathomo le mafelelo.

Mo diretong tše dingwe go tla lemogwa gore ditiragalo tša tšona di ikemela ka botšona gomme di na le lebaka le pheletšo go swana le tša padi. Ge a tiiša seo Mathibe (2001:23) o tsopola mohlala ka go re:

Matome Fela ge a ngwala epiki ya gagwe ya go bitšwa *Sebilwane* (1961) o tšweletša ditiragalo tša sereto seo ka tsela ye:

Tiragalo: MmaMorati o belega segameetse.

Lebaka: O kgethetšwe go ba mmakgoši.

Pheletšo: Go fapantšhwa masea.

Serudu (1992/3) o akaretša kgopolo ye ka go re:

Thulaganyo ya ditiragalo tša sereto se (sa mohuta wo) e dirwa bjalo ka ya kanegelokopana goba padi. Di swanetše go ba le kamano ye e nepagetšego.

Ge a ruma bohlokwa bja tiragalo mo go seretokanegelo, Groenewald (1993:61) o fo bolela gore tiragalo e fetoga bokgoni bja sererwa, eupša e sego yeo e dirwago ke sona. Go tiiša taba yeo ka mohlala, o hlaloša gore ke ka lebaka leo Sehlodimela (1954:15) a retago nkwe ka go re 'nkwe thaladi ya thaba' e sego nkwe ye e ralalago le dithaba. O tšwela pele gona letlakaleng leo gore 'ge sererwa (taba ye e rerwago seretong) se nepišwa, moreti o tšweletša moanegwa o tee fela'. Ke ka lona lebaka leo thulano le maatlakgogedi tša seretokanegelo di fapanago le tša seretotumišo.

4.3.3.3 Nako

Mojalefa (1993:64) o bolela gore nako ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, ka go latelana go tloga nakong ya go feta, go fetela nako ya bjalo, go tsenelela nako ye e tlogo. Modiro wo mogolo wa nako ke go ela mabaka: motsotso, diiri, dibeke, dikgwedi, mengwaga, bjalobjalo. Nako e thuša go lemoša tatelano ya ditiragalo.

Gore go tle go kwešišwe nako ka botlalo, go tlo swanelwa go e pharologanya ka dikarolwana tša yona tše pedi, e lego (a) nako ya kanegelo le (b) nako ya diteng.

Nako ya kanegelo

Groenewald (1993:9) le Mojalefa (1993:66) ba hlaloša nako ya kanegelo ge e lebane le lebaka la go hloka mathomo le mafelelo. Borateori ba ba tiiša seo se bolelwago ka mehlala ya go etša bošego, mosegare, marega, selemo, bjalobjalo.

Mojalefa (*ibid*) o iša pele go bolela gore nako ya kanegelo ke nako ya go se elege, ya go akanywa. O kgonthiša taba yeo ka go re:

Ge go bolelwa ka nako ya histori, ga go bolelwe ka kudu ka lebaka leo mongwadi a le tšeago ge a anega taba ('story') goba ka fao mongwadi a tšeago lebaka le le itšego a ngwala botelele goba bontši bja matlakala a a itšego; ka fao nako e ka se lekanyetšwe ka botelele goba bontši bja matlakala a a ngwadilwego goba a ngwalwago (1994:56).

Mathibe (2001:24) o hlaloša go iša pele gore go na le bareti bao ba šomišago nako mo diretong tša bona mola ba bangwe ba sa e šomiše. O tšwela pele ka go bolela gore le ge nako e šomišwa diretong tše dingwe, nako yeo ga e bohlokwa go swana le ka fao e dirišwago ke baanegi, ka gobane nako ge e dirišwa ke baanegi goba moanegi e šupa se sengwe se se itšego go feta ka fao e dirišwago ke bareti.

Ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo o tliša taba ye ya gagwe ka go fa mohlala wa sereto sa 'Modiša' ka Lentsoane (1975:4) gomme o hlaloša gore mo moreti o bolela ka modiši wa phuthego yeo a e hlokomelago ka go boloka le maloko a yona mohlang Modimo a ba gopotše. Le ge go le bjalo Lentsoane ga a bolele nako yeo, ge e se fela ge a re ge di fetile.

Go tlo lemogwa gore nako yeo e šomišitšwego seretong seo sa Lentsoane ke nako ya kanegelo ka gobana e lebane le seretokanegelo.

Nako ya diteng

Ye ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo go swana le iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. Go ka thwe ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo ka gobane go tsebja gore iri e thoma ka motsotso ofe gomme e felela ka motsotso ofe, go bjalo le ka letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo; ka moka

ga tšona go tsebja gore di thoma neng gomme tša felela neng (Mojalefa, 1993:67).

Groenewald (1993:10) le Seigneuret (1988:1270) ba tiišetša tlhalošo ya mohuta wo wa nako bjalo ka lebaka leo le nago le mathomo le mafelelo, go swana le iri, letšatši, beke, ngwaga, bjalobjalo. Ge motho a re go yo mongwe o tla mmona ka letšatši la boraro, o a tseba gore le thoma ka iri ya bokae le felela ka letšatši la bokae; go no swana le ka beke, kgwedi le ngwaga.

Ge Strachan (1988:15) a katološa kgopolo yeo o no re:

Die historiese tyd is vir Dautzenberg so deel van die topografiese ruimte (die plek waar die narratologiese tyd afspeel), dat hulle saam 'n chronotoop vorm.

O gatelela tatelano ye e rilego ya nako. Ke ka mokgwa woo Seigneuret (1988:1271) a rego:

Time is experienced in two fundamental ways: as an endless flow, and as a succession of discrete moments and intervals.

Ke go re nako e laolwa ke go latelana ga mabaka a a rilego. Ke ka fao Groenewald (1993:9-10) a diogo hlaloša nako ya mohuta wo ge e lebane le histori.

Go hlabela pele Mojalefa (1993:64) o nepiša nako ya diteng (e sego nako ka kakaretšo) ka go bolela gore e lebane le lebaka leo ditiragalo di diragalago go lona ka tatelano go tloga nakong ya go feta, go feta nakong ya bjale, go tsenelela nakong ye e tlogo.

Ge go rungwa go ka thwe nako ya seretokanegelo e hlaloša lebaka leo ditiragalo di diregago ka lona. Go feta fao e ka lemogwa ka ge e arolwa ka dikarolwana tše pedi, e lego nako ya kanegelo le nako ya diteng. Ka fao ge, ge go sekasekwa

nako ya seretokanegelo go tlogo hlokomelwa nako ge e laolwa ke go latelana ga mabaka a a rilego ao a nepišago histori.

4.3.3.4 Lefelo

Marggraff (1994:64) o re felo ke elemente ya bone, e lego yona ya mafelelo ya diteng. Ke fao baanegwa ba phelago gona le moo ditiragalo tša sengwalo di diregago gona.

Yelland le ba bangwe (1984:170) le Van Gorp (1984:268) ba hlaloša ka go tšwetša taba ye pele gore gona moo ditiragalo di diragalago gona, ke moo mongwadi a ikgethetšego go laetša ditiragalo gona. Malimabe (1997:39) yena o no o tšweletša kgopolo ya go re mafelo a šupa histori. Ke ka fao Thobakgale (1966:6) a rego mafelo a bohlokwa ka gobane a laola go fetoga ga ditiragalo.

Mojalefa (1997:25) o bolela gore elemente ya felo e arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) felo le itšego le (b) felo la ditiragalo.

Lefelo le le itšego

Mojalefa (1997:26) o tšwela pele go hlaloša lefelo le le itšego ka go re le ama mafelo ao mongwadi a sa a nepišego, ka ge a sa bolele maina a ona, go swana le thabeng, lešokeng, nokeng, bjalobjalo. Ka go realo motho a ka se tsebe ka botlalo moo ditiragalo di diragešego gona, ka gobane mafelo a a akanywa.

Lefelo la tiragalo

Mo go bolelwa ka lefelo leo mongwadi a tšweletšago maina a lona. Ke lefelo leo le kago bonwa thwi ka mahlo, la kgona go šupša. Ka mantšu a mangwe, go ka thwe ke lefelo la go nepišwa le tlhago (Mojalefa, 1997:27). Phala (1999:26) ge a tšwetša kgopolo ye pele o fa dikarolwana tše tše pedi, e lego (a) mafelo ao a bonwago le (b) mafelo ao a naganwago.

Go rungwa tlhalošo ya kgopolo ya lefelo ka go re karolwana ye ya diteng le yona e kgatha tema ye bohlokwa mo thulaganyong ya thetokanegelo. Ke ka fao go lego bohlokwa gore lereo le le lona le hlalošwe mo nyakišišong ye.

4.3.4 Dipharologantšho tša seretokanegelo

Dipharologantšho tšeo di yo akaretšwa ka boripana ka lebaka la boahlamo bja nyakišišo. Serudu (1993:16) o hlaloša gore seretokanegelo ke se setelele gomme o se swantšha le padi goba kanegelokopana ge a re mo go seretokanegelo go bolelwa ka batho/baanegwa bao ba dirago se sengwe goba bao ba diregelwago ke se sengwe. Ge a tšwela pele o re:

Ka ge e le sereto ga go kgonagale gore ditiragalo tša sona di logwe ka molomo wo o raraganego. Go dira bjalo go ka lelefatša sereto kudu.

Serudu (1992:16) o gatelela gape gore baanegwa ba seretokanegelo ke bao ba ipheditšego ka mešogofela gomme ke batho ba diriti tše di lego nyanyeng. O tšwela pele ka go re baanegwa ke dikemedi, e lego batho bao ba ikemelago ka bobona gomme gantši ba hwetšwa e le dikai. Go tiiša taba ye Groenewald (1993: 63) o bolela gore elemente ya baanegwa ba mohuta wo wa sereto, e hlalošwa go ba batho ba mehleng, mola ka thokong ye nngwe e ka ba ba maemo a godimo. Ka go realo go ka thwe baanegwa ba dira ditiragalo ka tsela yeo e nago le talente yeo e rilego mo tikologong ye e itšego.

Ge Mojalefa (*ibid*) a tšwela pele go farologantšha baanegwa ba thetokanegelo o fo re:

Baanegwa ba thetokanegelo bona go thwe ba tširoga ka bjako; fa go lebišwa se, go ra gore bona ga se batho ba mehleng go no swana le ba thetogale. Fela gantši baanegwa ba, ke batho ba go itokela, ga ba tshwenyane le motho; ke batho ba kgobe. Fela ka lehlakoreng le lengwe go fela go

kopanwa le bona e le batho ba go tshwenya kudu,
magwaragwara a batho, ee, mafeelana a go lahlwa.

Malebana le tikologo ya seretokanegelo Mojalefa (1993:17) o hlaloša gore tatelano ya ditaba ka gare ga seretokanegelo e ba ya lebelo go phala tša mehuta ye mengwe ya theto. Seo a lekago go se hlaloša fa ke gore ditiragalo tša sona di latelana ka potlako; gomme taba ye nngwe gape ke gore ditiragalo tša gona ga di na kamano ya go kwešišega ge e bapetšwa le tše dingwe. Ke ka moo a gatelelago gore thetokanegelo e fela e e ba le leswao la dimakatšo. Gomme o fo akaretša dipharologantšho tšeo ka go re:

- Ke seretokanegelo se setelele
- Ka ge e le sereto gantši ga go kgonege gore ditiragalo tša sona di raragane.
- Thulaganyo e swana le ya padi goba kanegelokopana.
- E bolela ka se sengwe le se sengwe (e sego bagale le dintwa fela) (*ibid:15-16*).

4.4 BALATE/BALADE

Kgopolo ya balate go eyo hlalošwa ka botlalo nyakišišong ye ka lebaka la bogolo bja boahlamo bja phatišišo ye. Ka go realo e yo bewa mabalankwe fela.

Go ya ka Shipley (1968: 25) balate ke lereo le le tšwang go polelo ya Setariana (*ballare*) leo le kayago go bina. Balate ke koša efe goba efe ye bonolo kudu yeo e nago le boratani ka gare; yeo gape e nago le ditemana tše pedi goba go feta tšeo di opelwago ka molodi wa go swana. Taba yeo e kgonthiša fela gore balate ke sereto se bonolo sa go anega, seo setlogo sa sona se lebanego le setšo, seo gape se tšweleditšwego ka ditemana tše nnyane tša go nyalelana le koša; ke go re se kaonafaditšwe go tšweletšwa ka go opelwa (*Dictionary.com*).

Kayser (1948:354) o katološa kgopolo ye ka go bolela gore ka go balate, lefelo (e lego elemente ya kanegelo) le bohlokwa ka lebaka la gore go lona go direga

ditiragalo tše di itšego tša go utolla bagale e lego bona baanegwa. O tšwela pele ka go re ka gare ga balate lefelo le ba gona mafelelong a theto.

Go na le poeletšo ye ntši, le ge e sa tlwaelega ka kudu mo go balate ya bokgabo goba boithabišo. Le ge go le bjalo e tšwelela gannyane. Godimo ga moo go tšweletšwa karolwana e tee ka tsela ya tlhologo ya terama. Ke go re balate e tswalelwa ka mohuta wa thulaganyo ya temana (Holman, 1960:43).

Go lemogwa gore tlhalošo ya Serudu (1989:60) ya balate ga e fapane le ya thetogale le ya thetotumišo go ya ka fao go ukamilwego ka gona mo kgaolong ya pele. O no re thetogale, balate le thetotumišo di ka bitšwa mehutatheto ya kanego mo thetong, ka gobane mo borarong bja tšona go na le elemente ya go anega. Ka go realo go ka thwe elemente ya kanegelo ke yona, go ya ka Serudu, e fapantšhago mehutatheto ye. Go iša pele Serudu (*ibid*) o re balate e na le moya wa mošito goba wona moretheto. Go tšwela pele, letlakaleng leo, o bolela gore ditiragalo tšeo di laodišwago go yona ga di bohlokwa.

Mojalefa (1993:16) ge a mo tlaleletša o bolela gore thetokanegelo, bjalo ka balade, e na le moya wa kopelo le mošito/moretheto.

Fowler (1873: 17) yena ge a hlaloša lereo le la balate go ya pele ka go re:

The term has three meanings of different scope. The widest, of no literacy significant, is that of any set of words for a tune. The narrowest refers to the English and Scottish traditional ballad, a specific form to narrative poem which became a part of the larger world of folk song.

Cuddon (1977:77) o sa fo gatelela ka go akaretša gore balate e theilwe godimo ga kopelo le kanegelo. Go ka fo thwe Cuddon o bolela gore balate setlogong ke koša yeo e anegago ditiragalo ka tsela ya go bina (koša le mmimo). Ke ka fao go rungwago ka go re balate ke sereto sa bogologolo seo se anegago ditiragalo tša bogale bja moreti ka go diriša kopelo.

Bjale go latela dipharologantšho tša balate go ya ka Serudu (1989:61):

- Kalotaba ga e hlaloše maemo a ditaba ka botlalo. Mmadi o thoma go di tseba ge a šetše a le gare a bala.
- Mathata ao a bolelwago a lebane le lehloyo, lerato, mona le tefeletšo. Gape go na le dimakatšo le dikgakantšho.
- Ditiragalo di latelana ka lebelo.

O tšwela pele ka go re lehono go kgonwa go bolela ka ga dibalate tša setšhaba le tša sebjalebja. Tša sebjalebja di anege ka ga mathata a batho ba lehono.

Mojalefa (1960:16-17) ge a tlaleletša seo se bolelwago ke Serudu o hlaloša go re ditiragalo tša balate, go ya ka Serudu, ga di bohloko gokaalo gomme seo se lego bohlokwa go tšona ke dintlha tšeo di tšweletšago bonatla goba bjona bogolo bja mogale wa mmakgonthe a kgodi 'a kgokgo, goba kgoši, goba yona ngaka, bjalobjalo, yoo a ka bago a retwa thetong ye e itšego ya mohuta wo.

Ge e le Kayser (1948:354), ge go lekolwa tlhalošo ya gagwe, balateng go nepišwa tiragalo gomme tiragalo yeo e anegwa ge ditaba di fihlile seremong. Gona moo go hlalošwa kopano ya baanegwa yeo e lebanego le tlalelo le kotsi.

Go ka fo akaretšwa ka go re ge go lekolwa dipharologantšho tša mehangwalo ye, go lemogwa phapano ye e lego pepeneneng ka ditlhalošo tšeo di adilwego ka godimo.

4.5 THUMO

Kgaolo ye ya bone e lebeletše ditlhalošo tša mehuta ye mebedi ya theto, e lego thetokanegelo le balate. Dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo di dirišitšwe go hlaloša thetokanegelo. Godimo ga moo, bobedi bja thetokanegelo le balate di bapeditšwe mo kgaolong ye go lebeletšwe gagolo ka moo di ka nyalelanago goba tša fapanago le epiki ka gona.

Go tšwela pele, go hlalošitšwe kgopolo ya thetokanegelo bjalo ka sereto se setelele seo se anegago ditiragalo. Ditiragalo tša mohuta wo wa theto di tšweleditšwe ka mokgwa wa temanatheto. Go lekotšwe gape le ka fao thetokanegelo e nago le mehuta ye mebedi ge go hlokometšwe theto ya Sepedi gagologolo ge thetokanegelo e hlalošwa go lebeletšwe tiragalo, moanegwa le tikologo. Ke ka fao go thwego thetokanegelo e swanetše go hlalošwa ka go šetšwa ga dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo (tikologo).

Kgaolo ye e gateletše gore diteng tša thetokanegelo di swana le tša epiki ka gobane di na le dielemente tša go swana. Ke ka tsela yeo kgopolo ya diteng e ilego ya ahlaahlwa, gomme gwa tiišwa gore e lebane le ditaba tšeo mongwadi a di hweditšego pele a ka thoma go ngwala sengwalo sa gagwe; gomme tšona ditiragalo tšeo a tlogo ngwala ka tšona, di laolwa ke sererwa go ya ka moo di tlemaganywago ka gona ka tatelano ya tšona.

Mabapi le baanegwa ba thetokanegelo gona go hlalošitšwe gore ke batho ba ka mehla bao ba tlwaelegilego gomme ba phela bophelo bjo bo lebanego le mathata a ka mehla. Baanegwa ba kanegelo ge ba fapantšhwa le baanegwa ba thetokanegelo go ka thwe, ba kanegelo ba a nepišwa ka ge go na le se sengwe seo ba se dirago mola ba sereto ba sa nepišwe ka ge go se na mohola karolong ya bona ka gobane ga ba šuthe ba eme felo gotee.

Ka lehlakoreng la ditiragalo tša thetokanegelo, go gateletšwe ka fao ditiragalo di lebanego le mediro yeo baanegwa ba e dirago ka gare ga theto/sengwalo; gomme ditiragalo tšeo di lemogwa ka go latelana ga tšona le ka moo di kgethologanywago ka gona. Ke ka tsela yeo go rumilwego ka go re ditiragalo tša sereto di fapana le tša kanegelo ka gobane ka go sereto go na le ditiragalo tša go ikemela ka botšona gomme baanegwa ba dira tiro ye e itšego.

Nako ge e lebane le diteng tša thetokanegelo, e hlalošwa go ba lebaka leo ditiragalo di diregago go lona gomme ditiragalo tšeo di direga ka go latelana go ya ka bohlokwa bja tšona, gomme tša feleletšwa go ya nakong ye e tlogo. Nako

e thuša go ela le go lemoša tatelano ya ditiragalo. Ebile go na le mehuta ye mebedi ya nako, e lego nako ya kanegelo le nako ya diteng.

Nako ya kanegelo e lebane le lebaka la go hloka mathomo le mafelelo go swana le bošego, mosegare, marega, bjalobjalo. Mohuta wo wa nako ga o elege, ka gobane ke nako ya go akanywa.

Ge e le nako ya diteng yona e lebane le nako ya go ba le mathomo le mafelelo go swana le beke le kgwedi ka ge go tsebega gore beke e thoma ka Lamorena gomme e fela ka Mokibelo. Nako ya mohuta wo e a elega ka ge e na le moo e thomago gona le moo e felelelago gona. Ka fao ge seretokanegelo se sekasekwa go hlokomelwa nako go ya ka moo e laolwago ke tatelano ya mabaka ao a itšego ao a nepišago hisotori ya kanegelo yeo.

Lefelo le boletšwe ge e le elemente ya bone ya diteng; ke moo go diregago ditiragalo gona, gape ke moo baanegwa ba sengwalo/thetokanegelo ba phelago gona. Tihalošo ye e tlaleleditšwe ka go re ke moo mongwadi/moreti a ikgethetšego go tšweletša ditiragalo tša gagwe, tšeo di dirwago ke baanegwa gona. Go gateletšwe gape gore lefelo le lona le arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego lefelo le le itšego le lefelo la ditiragalo.

Lefelo le le itšego ke lefelo leo mongwadi a sa le nepišego thwi. Mohuteng wo wa lefelo, mongwadi o fo bolela gore ditiragalo di diragetše lefelong la go akanywa gomme a se bolele maina a lefelo leo.

Ge go hlokometšwe lefelo la ditiragalo, go lemogilwe gore lona ke lefelo leo le ka bonwago ka mahlo gomme mongwadi o tšweletša maina a lona, gomme le ka šupša ka monwana.

Go ka akaretšwa dipharologantšho tša seretokanegelo ka go re di lebane le sereto se setelele sa go anega ditiragalo, gomme ditiragalo tša sona ga se tša raragana; ke go re thulaganyo ya ditaba tša sereto e swana le ya kanegelo goba ya padi. Gape ditaba tša thetokanegelo ga se tša lebana fela le mogale goba

dintwa fela, eupša di ka lebišwa go eng goba eng yeo mongwadi a ikgethelago yona ka gare ga thetokanegelo ya gagwe.

Balate yona e hlalošitšwe ka boripana ge e le mohuta wo mongwe wa sereto. Godimo ga moo balate e bapeditšwe le seretokanegelo. Mohuteng wo wa theto, go lemogilwe gore o lebane le koša (go opela goba gona go bina). Ditemana tša sereto sa balate e ka ba tše pedi goba go feta gomme tšona di tšweletšwa ka mokgwa wa go opelwa ka molodi wa go swana. Tlhalošo ya balate e akareditšwe ka go re ke mohuta wa theto woo o anegago ditiragalo tša bogale ka mokgwa wa go diriša koša.

Dipharologantšhokakaretšo tša balate di lebane le go re mohuta wo wa theto ga o tšweletše ditaba tša yona ka botlalo e sa le mathomong, eupša motho o thoma go di lemoga a le gare ga theto. Ditaba tša balate di lebane le mathata a go amana le lehloyo, lerato, mona le tefeletšo, gape ditiragalo tša mohuta woo di latelana ka lebelo ka ge di opelwa.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 EPIKI

5.2 MATSENO

Kgaolo ye e hlaloša epiki le mehuta ye mengwe ya yona, e lego epiki le nonwane, epikinyana, histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo, histori le epikikopana, epikithuto le epikitshegišo. Ka go realo maikemišetšomagolo a kgaolo ye e tlo ba go laetša ka moo epiki e fapanago ka gona le mehuta ye mengwe ya theto: thetokanegelo, thetogale, balate, bjalobjalo.

5.2.1 Histori ya epiki

Epiki, go ya ka wepesaete ya <http://study.com/academy/lesson/epic-poetry-definition-heroes-stories.html>, ke sereto se setelele sa go anega, gantši se lebane le go reta mediro ya bogale le ditiragalo tšeo di lebanego le setšo sa moreti. Bangwadi ba bantši ba peleng ba be ba diriša theto ya epiki go anega dinonwane tša bogale.

Go ya ka Toohey (1992:6-7), epiki ya Segerike e tšwa kgole go dinako tša 'Mycenaean' moo tlhabologo ya Segerike e tšweletšego ka nako ya bo-1600–1100 Pele ga Kriste. Ge e le West (1988:45) yena o gatelela gore le ge borateori ba bantši ba sa dumelelane le yena, o bolela gore epiki e ka bušetšwa morago go ngwagakgolo wa bolesometlhano Pele ga Kriste. O tšwela pele ka go re le pele ga moo, go be go na le setšo sa setlwaedi sa epikithetotumišo; gomme epiki ya mohuta woo e na le modu wa setšo sa 'Indo-European' sa go lebana le thetotumišo. Khuetšo ye ya 'Indo-European' e hlolegile go tšwa mo setšong sa baboledi ba mathomo ba Segerike ba naga ya Gerike pakeng ya bo-2000 Pele ga Kriste.

Tohey (*ibid*:7) ge a tšwela pele o bolela gore bohlatse bja setlogo sa epiki pele ga Segerike, bo ka laetšwa ke dikgopolo tše dingwe tša *Homeric* tšeo di tšwelelago ka gare ga theto ye nngwe ya epiki ya 'Indo-European'. Go ya pele

West (1988:152-6) yena o fo hlaloša gore ye nngwe ya dikgopolo tše bohlokwa tša *Homeric*, yeo e lebanego le setšo sa '*Indo-European*', ke ya *kleos aphthiton*, yeo e bitšwago '*everlasting glory*' (letago le le sa felego), gomme yona e lebane le bogale bjoo bo bago gona le ka morago ga lehu, bjoo bo lebantšwego le mogale ka lebaka la mediro ya gagwe ya bogale.

Ge a oketša kgopolo yeo Sienkewicz (1991:1), o no re diepiki tše di balwago lehono di tšwa go setšo sa kgale sa theto ya bomolomo. Bohlatse bjoo bo kgonthišwa ke borateori ge ba re epiki ya *Odyssey* e kgauswi le tshepetšo ya bomolomo go phala ya *Gilgamesh*. *Odyssey* e ngwadilwe ke mongwadi wa yona ka nako ya ge go ngwala go thoma go tlwaelega go la Gerike; gomme mongwadi yoo o ile a lebiša koša ya gagwe go ngwalweng. Le ge *Gilgamesh* e le ya kgale go feta mengwaga ye sekete, e tšweleditšwe ke moreti wa go tseba go bala le go ngwala, yoo a ilego a diriša ditlabakelo tšeo di bego di le gona peleng ka tsela ya go ngwalwa, mohlomongwe le tše dingwe tša bomolomo.

Merchant (1971:1) o tšweletša karolo ye nngwe ye bohlokwa ya epiki, e lego gore e laodiša ka ga ditiragalo tše bohlokwa tša histori. Ke ka mokgwa woo Abrams (1981:50) a rego ditaba tšeo tša histori di anegwa ka botelele ka ga mogale goba mogaleadi yo ditiro tša gagwe di lebagane le go fedišwa ka mokgwa wa ntwā ya batho, morafe goba sona setšhaba.

Ge e ruma ditaba tše, lengwalwana la wepesaete ya <http://www.storyboardthat.com/articles/e/elements-of-an-epic> le hlaloša gore epiki e bolela ka dihistori tša dinonwane; tšeo di kopanyago bagale ba go tsebega go tšwa go histori le ditiragalo tša yona. Ke go re baanegwa ba bangwe gammogo le ditiragalo tše dingwe tša ka gare ga epiki, ke tša histori go swana le Ntwā ya Trojan, mola baanegwa ba bangwe bona e le ba dinonwane go swana le *Olympians*, goba *Perseus*.

5.2.2 Epiki ke eng

Ge a hlaloša epiki, Swedenberg (1944:156) o re:

The English critics in general considered the epic as a unified poem concerning a great event, usually fabulous, designed with allegory, teaching morality and related by the poet

Se se gatelelwago fa ke gore epiki e ka tsebega ka go lomaganywa ga ditiragalo tše kgolo tše bohlokwa, tša go ruta maitshwaro. Ge a tšwetša taba ye pele Hawksworth (1753:21-22) yena o re:

One may define epic poetry to be, a fable related in verse, to inspire an admiration and love of virtue, in representing to us the action of a hero, assisted by heaven, who executes some grand design, notwithstanding all the obstacles that oppose him.

Yena o lebanya epiki le nonwane ya go laodišwa ka tsela ya sereto yeo e bolelago ka mogale yo a diragatšago ditaba ka go di nepiša le didimo. Mogale yoo o kopana le mathata. Yona taba yeo e bohlokwa ka gobane e lebane thwi le nyakišišo ye.

Ke ka tsela yeo Hawksworth (1753:21-22) le yena a hlalošago kgopolo ya epiki gore e tswalana le nonwane(-temana) ya go ba le maikemišetšo a go hlohletša bohlokwa bja lerato le kamogelo ka go bontšha mogale yoo a hwetšago thekgo go tšwa go Badimo gore a kgone go fenyathata ka moka ao a lebanago le ona. Ke ka fao a rego epiki ke sereto seo mo go sona mogale yo a itšego a dirago ditiro tše di lebanego le merero ya Badimo, yoo gape a tumišwago ka tsela ya go anega. Mogale wa mohuta woo o na le mathata a ka mehla ao a tlwaelegilego.

Ka lehlakoreng le lengwe, Harmon le Holman (1972:32) le bona ba hlaloša sereto sa epiki bjalo ka sereto se setelele sa mongwalelo woo o phagamego, seo se tšweletšago baanegwa ba maemo a godimo, bao ba dirago mediro ye e itšego ya go tswalana le bogale, yeo e lego ye bohlokwa historing ya setšhaba goba morafe.

Mojalefa (1993:25) le Groenewald (1993:62) bona ba no tlaleletša ka go hlaloša gore epiki e lebantšwe le maphelo a batho bao ba tumišwago le ge kanegelo ya gona e tswalana le nonwane. Ba tšwela pele ka go re epiki e ka ga bophelo le lefase ka kakaretšo gape mongwalelo wa yona ke wo o phagamego.

Ge a tšwela pele Kedington (1759:7-10) o nepiša epiki le ditiragalo tša go tswakatswakana tša therešo le tša maitirelo. Ke ka fao Finnegan (1970:108) a amanyago epiki le direto tša bogologolo, tša batho ba go se rutege. O tiiša kgonthe yeo ka go re:

Epic is often assumed to be the typical poetic form of non-literate peoples, or at least non-literate peoples at a certain stage.

Go kgonthiša bononwane bja epiki, Seidler (1959:524–5) o fo swantšha epiki le nonwane ka gobane o re bobedi bja tšona di a anega. Lesele (1991:46) o mo tlaleletša ka go re ke nonwane yeo e retago ka ga ditaba tša morafe. Gona moo ntlheng yeo, Cudoon (1991:194) o re ditaba tša yona di anegwa ka botelele le ka tatelano go bopa taba e tee yeo e bofaganego.

Ka thokong ye nngwe Finnegan (1970:108) yena o no tiiša ka go re epiki gantši e naganelwa go ba mohuta wa sereto wa batho bao ba sego ba rutega, goba mohlomongwe bao ba sego ba rutega ka nako ye e itšego.

Merchant (1971:vii) o bolela gore go ya ka Baroma le Bagerike, epiki ke sengwalo se setelele sa go anega ka dimetara tše tshela (*'hexameters'*) seo se lebelelago eka se laodiša ka ga mogale goba mohlomongwe tlhabologo ye kgolo gammogo le ditswalano tša yona go akaretšwa le mogale yoo a tšwelelago bjalo ka kgopolo ya Bomodimo. Ge a tšwela pele Merchant (1979:1) o tšweletša mohola wo mongwe wa epiki, woo e lego wa go hlaloša ka bohlokwa bja ditiragalo tša histori. Ge a oketša ditaba tše, Abrams (1981:50) o bolela gore ditiragalo tše tša histori di anegwa ka tsela ye telele, ka ga mogale goba mogaleadi yoo ditiro tša gagwe di lebanego le go rungwa ka tsela ya ntwaga ya batho, sehlopha sa morafe goba setšhaba.

Go ya ka Lesele (1991:47) baanegwa (mogale le mogaleadi) ba yona ba dira mediro yeo e dumeletšwego gape e tlwaelegilego. Ge e le Holman (1972:194) yena o bolela gore mediro ya baanegwa bao e lebane le lefase, mehlolo le Badimo. Go gatelela seo, Cuddon (1991:221) o re:

*The setting of an epic is vast in scope covering great nations,
the world and the universe.*

Ka go le lengwe Shipley (1968:139) o re ditiragalo tša yona gantši di lebelela bophelo bja sebjalebjae bjo bo tšweletšago ditshwanelo tša botho. O tšwela pele ka go re sebopego sa yona se na le ditemana fela gomme dinoko di lekana ka botelele. Preminger (1999:221) o ema Shipley nokeng ge a re:

*The commonest form for an epic poetry is a strictly
nonstanzaic consequence...*

Finnegan (1992:44) le Hatto (1980:18) bona ba re epiki ke sereto sa ditiragalo tše bohlokwa ka gobane ke setlogo sa direto tša Bodikela. Halsey (1972:140) o gatelela bohlokwa bjoo ge a re:

The epic is among the most important of all literary forms...

Wepesaeteng ya <http://www.storyboardthat.com/articles/e/elements-of-an-epic> go balwa gore epiki e thomile e le thulaganyo ya ditiragalo yeo polelo ya yona e lego ya setlwaedi yeo e fetešwago go tšwa go moloko wo go ya go moloko wo mongwe pele ga ge e ka ngwalwa fase. Nakong ya lehono epiki e na le tatelano le poeletšo ya ditiragalo tšeo di dirago gore e be bonolo go gopolwa. Go ya ka botelele bja tšona (ditiragalo), mešomo ya tiragatšo ya ditiralo gantši e tšea matšatši go e anega.

Kayser (1948:356–358) yena o bolela ka mehuta ye meraro ya diepiki, e lego epiki ya tiragalo (*Ilias ka Homer*), ya moanegwa (*Odysee* ka Homer) le ya

tikologo ('*Divina Commedia*' ka Dante). <https://en.wikipedia.org/wiki/Iliad> ge e hlaloša epiki ya tiragalo (*Ilias* ka Homer) e re:

The Iliad (/ˈɪliəd/;[1] Ancient Greek: Ἰλιάς Ilias, pronounced [iː.li.ás] in Classical Attic; sometimes referred to as the Song of Ilion or Song of Ilium) is an ancient Greek epic poem in dactylic hexameter, traditionally attributed to Homer. Set during the Trojan War, the ten-year siege of the city of Troy (Ilium) by a coalition of Greek states, it tells of the battles and events during the weeks of a quarrel between King Agamemnon and the warrior Achilles.

Pukuntšu ya *The Free Dictionary* (2003: X) e hlaloša gore epiki ya moanegwa (*Odssey* ka Homer) yona ke ye nngwe ya mehuta ya mebedi ya direto tša epiki ya Segerike yeo e lego ye nnyane gomme e nago le ditlabelo tše ntši tše di tšweleditšwego kgalekgale. Ditaba tša mohuta wo wa epiki di lebane le mediro ya mogale wa Segerike woo a tsebegago ka la *Odysseus* ka morago ga go wa ga Troy ge a be a šitega go boela gae go tlo dula setulong sa bogoši go la Ithaca.

Go tšwela pele e akaretša ka go re *Odyssey*:

Odyssey is a Greek epic poem written by Homer about the long journey of a man named Odysseus, or a long and eventual journey or experience. A spiritual quest is an example of an odyssey.

Epiki ya tikologo ('*Divina Commedia*') ke thetokanegelo ye telele yeo e ngwadilwego ke Dante Alighieri, yona e thomilwe ka 1308 gomme ya fetšwa go ngwalwa ka 1320 moo e bilego ngwaga pele a hlokošana ka 1321. E tšeelwa godimo go ya ka dingwalwa tša Italia gape e bonwa bjalo ka ye nngwe ya mešomo ye megolo ya dingwalwa tša lefase.

Kayser (1948:356–358) yena o no tšwela pele go hlaloša go ya pele kgopolo ye ya epiki ka go re:

Das Epos an sich scheint vielmehr ... die Erzählungen von der totalen Welt überhaupt zu meinen, wobei in den Begriff noch der gehobene Ton der Erzählweise und sogar die äusere Form des Verses eingegangen ist.

Se a se hlalošago fa ke gore epiki ka boyona e hlaloša dikanegelo tša lefase ka moka, moo go yona go ba go le segalo seo se phagamišitšwego gape le sebopego sa temana ya ka ntle yeo e le go ka gare ga diteng.

Yena o dumelelana le Mojalefa (1993) le Groenewald (1993) ge ba re go na le ditaba tše pedi tše bohlokwa ka epiki:

- a) Epiki e bolela tše di lebanego le lefase ka bophara
- b) Mongwalelo ke wo o phagamego

Go ka akaretšwa ka go re epiki ke sereto se setelele sa go anega ditaba tše di lebanego le histori, gape se theilwe godimo ga nonwane. Se laetša gape tatelano ya ditiragalo tše di itšego ka mongwalelo woo o phagamego. Baanegwa ba sona ke bagale le bagaleadi ba go amana le Badimo epuša maikemišetšomagolo a sona ke maitshwaro.

Ka fao ge, ge go lebelelwa tlhalošo ye ya epiki ya ka godimo, go lemogwa gore ga e fapane ka kudu le ya balate go ya ka dipharologantšho tša tšona. Le ge go le bjalo, elemente e tee yeo e fapantšhago epiki le balate ke botelele bja yona ka gobane epiki ke sereto se setelele sa go anega mola balate yona e le kanegelo ye kopana ya go ba le ditemana.

Bjale go yo hlokomelwa mehuta ya epiki ka ge e na le kamano le nyakišišo ye.

5.2.3 Mehuta ya epiki

Epiki e na le mehuta ye e rilego yeo e yogo hlalošwa gona mo kgaolong ye ya bohloko. Mehuta yeo ge e hlalošwa e yo lebanywa le:

- Epiki le nonwane,
- Epikinyana,
- Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo,
- Histori le epikikopana,
- Epikithuto le
- Epikitshegišo

5.2.3.1 Epiki le nonwane

Toohey (1992:4) o bolela gore dikanegelo tša epiki le dinonwane e be e le mehuta ya dikanegelo mo setšhabeng ka nako ya bogologolo gomme le gabjale di swanetše di sa kgatha tema ye bohloko maphelong a batho. Bobedi bja tšona bo bolela ka baanegwa ba bagolo ba bophelo, e ka ba magoši, dikgošigadi, bagale, bagaleadi, ditiragalo tše dikgolo tša go swana le dintwa le mathata ao a itšego, ditiragalo tša Badimo le dikanegelo tše dikgolo tša lerato, maikutlo, boitefeletšo, bjalobjalo. Dinonwane tšona di šetša kudu merero ya bomodingwana le ditho tše dingwe tše e sego tša lefase, mola diepiki tšona di akaretša batho ba ba theilwego godimo ga histori. Ge go farologantšhwa dikanegelo tša epiki go ka thwe ke dikanegelo tše telele, mola tša nonwane e le tše kopana.

Mareo a a epiki le nonwane a ka hlakahlakantšha motho ka ge a na le dielemete tša go swana. Le ge go le bjalo, ka moka a na le dipharologantšho tša go fapana tše di ka thušago go fapantšhwa ga mehutangwalo ye.

Ge a tšwela pele Toohey (*ibid*) o hlaloša gore dinonwane le diepiki bobedi di na le baanegwa ba go feta bophelo. Godimo ga moo, bobedi bja tšona di anega kanegelo go na le go hlaloša ntlha ya setšo go swana le sedumedi. Dinonwane

le diepiki di be di fetišetšwa go moloko go ya go wo mongwe ka nako ya bogologolo gomme di tšweletšwa ka tsela ya bomolomo.

Le ge go le bjalo, ka moka di na le dipharologantšho tše di itšego tšeo di di dumelelago gore di kgone go šupša le go fapantšhwa gore ke nonwane goba ke epiki. Le ge dinonwane di na le moanegwa wa go feta merero ya bophelo, di phethagatšwa go feta go anega kanegelo ka ga gagwe. Nonwane e hlaloša tiragalo ya tlhago, setlwaedi sa sedumedi goba elemente ya setšo. Kanegelo ya epiki e dikologa go moanegwa o tee wa mogale gape e anega kanegelo ya mediro ya gagwe goba bophelo ka dikarolo tša go fapana tša kanegelo. Ge e ba ke kanegelo ka ga setšo ka botlalo, e dira bjalo ka go bontšha mahlo le mediro ya moanegwa wa mogale mengwageng ya gagwe ye mentši ya bophelo.

Wepesaete ya <http://faculty.gvsu.edu/webster/mythfaqs.htm> yona e fo bolela gore ka dinako tše dingwe go ka ba bothata go laetša phapano magareng ga mareo a a mabedi (epiki le nonwane) gape a ka hwetšwa a sa dumelelane le ka moo mongwadi a a laeditšego mo temaneng ye e itšego ka gona malebana le dipharologantšho tše di kwanago/abelanago.

E tšwela pele go bolela gape gore ka dinako tše dingwe mareo a a epiki le nonwane ge a akaretšwa ka tlase ga 'thetogale', a emela epiki ya setšo. Mehlala yeo e ka fiwago ke ya *Iliad* ya Homer le *Aeneid* ya Virgil. Tlhalošo ya epiki le nonwane e gatelela dikhwalithi tše di latelago:

- Dikanegelo tšeo di amago mediro ya bogale bja bagale ba nonwane.
- Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale ba le maatla a bodimo.
- Botelele bjoo bo bapetšwago le mongwalelo woo o phagamego.
- Tirišo ya metara wa boselela ('*hexameter*').
- Tumišo ya merero ya kgale – gantši e fihlelelwa ka poeletšo ya tlhalošo, ka difomula tšeo di sa fetogego tša tlhalošo.

Gape go na le dipharologantšho tša dithekniki tšeo di abelanwago tša go swana le:

- ditshwantšho,
- dintwa,
- dipolelo tšeo di beilwego,
- dikgopelo tša badimo,
- dikhansele tša badimo,
- baetapele, gammogo le
- ditlhalošo tša dibetša le dilo tše dingwe.

Tlhalošo ye e thušwa ke go laetša seo 'nonwane' e ka bego e se emela go bangwadi ba Gerike le ba Roma.

Nonwane le epiki ge di lebelelwa go tloga setlogong, di kgaoletša go palo ye e itšego ya dihlopha tša kanegelo. Bogologo go be go na le dikarolo tše nne:

- Leboo la Trojan (leo le lebanego le ntwaga go la Troy le dipolelo tša yona).
- Leboo la Theban (ditiragalo tšeo di amanago le Cadmus, mothei wa toropokgolo, gomme ka morago tša lebanaga le Oedipus le barwa ba gagwe).
- Dikanegelo tša Argonauts (maikemišetšo a go tšhaba le bophelo bja ka morago bja Jason).
- Dinonwane tša Heracles (bašomi ba gagwe kgahlanong le manaba le seabe seo se bilego gona go bophelo bja gagwe bja poraebete)

Baanegwa ba le lengwe le lengwe la maboo ao, ba be ba kgaogantšhitšwe mo magatong a kgale a epiki. Ge mohuta wo o dutše o tšwela pele, go bile le go tsenelana go gontši.

5.2.3.2 Epikinyana

Epikinyana ke mohuta wo mongwe wa epiki woo e tsebegago gape bjalo ka *epyllion*, go ya ka Segerike, gomme yona e šupa sereto se sekopana sa go anega, seo se laetšago dika tša go swana le tša epiki eupša ga se na dithekniki tša boreti tšeo di laetšago boepiki bja nnete. Se se tiišwa ke wepesaete ya *Wikipedia* ge e re:

In classical studies the term epyllion (Ancien Greek :ἐπύλλιον, plural: ἐπύλλια, epyllia) refers to a comparatively short narrative poem (or discrete episode within a longer work) that shows formal affinities with epic, but betrays a preoccupation with themes and poetic techniques that are not generally or, at least, primarily characteristic of epic proper.

Lentšu le la Segerike leo le kayago 'epikinyana' le thomilwe go dirišwa ka ngwagakgolo wa bolesemesenyane go hlaloša direto tša bogologolo tšeo di bego di anega kanegelo yeo e bego e theilwe godimo ga lerato; tšeo di (direto) nago le nonwane ka gare, gomme di na le phapano e tee ye kgolo. Lereo le le thomilwe go dirišwa go dingwalo tša ka morago ga bogologolo, kudu go dikanegelo tša nonwane ka go theto ya tswalolefsa.

Bright (1987:96) o hlaloša gore epikinyana yeo e tsebegago bjalo ka *epyllion* ge e lebanywa le tlhalošo ya Selatini e lebane le sebopego sa sengwalo seo se tsošološitšwego mo mafelelong a dinako tša bogologolo. Mosekaseki yo o bolela gore sengwalong sa mohuta wo, ga go šomišwe sebopego seo se tiišeditšwego legatong lefe goba lefe, eupša go šomišwa setšo sa boitemogelo seo se akaretšago dikgetho tša go fapafapana bobeding bja thuto le maitemogelo. Direto tša gona di tšwelela bjalo ka metara wa epiki yeo e theilwego godimo ga dihlogo tša bogale; gape di tšweletšago sebopego ka maemo a godimmo sa *Alexandrian polish*.

Bright (*ibid*) o ithutile ka botlalo ka moo epiki ye nngwe le ye nngwe ya *Dracontius* e ahlaahlwago ka gona ge e bapetšwa le tša bangwadi ba pele ga gagwe. Ka

go realo o lekodišiša ka moo diteng tša direto tše di bopilwego ka gona gomme o lemogile gore diepikinyana tša *Dracontious* di tšweletšwa bjalo ka sehlopha ka ge di bontšha kgopolo ya mongwadi yoo a kopanego le ditšo tše ntši tša go fapafapana.

Wepesaete ya <https://www.britannica.com/art/epyllion> yona ge e iša pele go hlaloša epikinyana, e fo akaretša ka go re ke sereto se sekopana sa go anega ka mokgwa wa ditemana tša metara wa bogologolo wa Segerike, woo gantši o lebanego le kgwekgwe ya nonwane le ditiragalo (merero) tša marato.

E tšwela pele go bolela gore epikinyana e farologantšhwa ka ditlhalošo tše o e laetšago:

- bophelo,
- mokgwa wa bokopana,
- tšhupetšo ya borutegi gape le
- segalo seo se phagamego sa go reta.

Direto tša mohuta wo gantši di be di tumile ka nako ya Greek Alexandrian pele ga ngwagakgolo wa 3 go iša go wa 2, go ya ka moo go lemogwago ka gona ge go šeditšwe mešomo ya *Callimachus* le *Theocritus* le ge e le gore lereo le la *epyllion* le be le sa dirišwe go yona go fihla ka ngwagakgolo wa 19.

Historing ya epikinyana, go tšwelela gore theto ya bogolo ya *Republican* le ya peleng ya *Augustan* ya Selatini, ya go swana le sereto sa *Catullus* ka ga lenyalo la Peleus le Thetis gammogo le *Metamorphoses* ya *Ovid* (c.ad 1-8) go tšweletšwe khuetšo ya *epyllion* go swana le dikoša tša moreti tša Mengwagagare ('*Middle Ages*') gotee le dibalate tša *Klephtic* ya Gerike. Mehlala ya diepikinyana tša Seisimane ke *The Rape* ya Lucrece (1954) le *Sohrab and Rustum* ya Matthew Arnold (1853).

Go tlaleletša se, Toohey (1992:6) o hlaloša gore ge motho a bapetša Homer, mohlomongwe le diepiki tša ditiragalo tša pele ga ge go ka tsebja go bala le go

ngwala, go ka thwe pharologantšho ke ya go lebana le botelele bja *Iliad* goba *Odyssey*. Gantši epiki ya bogale go ditšo tše dingwe ke ye kopana, mohlala, *Beowulf*, yeo e lego sereto sa kgale sa Seisimane se nago le methaladi ye 3 000 fela. Yona e ka bapetšwa le epiki ya *Gilgamesh* ya Mosamaria ka botelele.

Bangwadi ba bantši ba kgetha go hlama diepiki ka bokopana go swana le *Hesiodic Shield* ya *Heracles* yeo e nago le methaladi ye 480 fela. Go na le mehlala ye mentši, go tšwa go dinako tša bogologolo tša peleng. Mo ngwagengkgolo wa boraro ka Morago ga Kriste, go tšweleditšwe mongwalelo wo mofsa wa sereto sa epiki woo pharologantšho ya wona go tše dingwe, e lego mongwalelo wo mokopana. Sereto seo se emelago mohuta wo wa theto ke *Hecale* ya *Callimachus* (1975), yeo go bonagalago e le botelele bja methaladi ya magareng ga 500 le 2000.

Mohuta wo wa epiki, ka dinako tše dingwe, o bitšwa *epyllion*, e lego yona epikinyana goba se se bitšwago '*miniature epic*'. Dipharologantšho tša yona ga se tša lebana le botelele fela, eupša go na le tše dingwe tša dipharologantšho tše bohlokwa tša yona. Go ya ka Crump (1931:23), go swanetše go ba le phapano magareng ga mehuta ya epikinyana gomme, go ya pele o bolela gore lerato gantši le tšweletša phapantšho yeo.

Ge go akaretšwa tlhalošo ya epikinyana go ka thwe epikinyana ga e na elemente ya botelele. Go na le dipharologantšho tše dingwe tše bohlokwa tše e ka bago:

- go fapoga le epiki, gape le gore
- lerato ke lona le šetšwago go theto ya mohuta wo.

5.2.3.3 Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo

Tatelano ya ditiragalo yeo e lego 'chronicle', gomme e tsebegago ka lentšu la Segerike, e lego 'chronica' ge e hlalošwa ka kakaretšo go ya ka Wepesaete ya <https://en.wikipedia.org/wiki/Chronicle> e fo re:

*A **chronicle** (Latin: chronica, from Greek χρονικά, from χρόνος, chronos, "time") is a historical account of facts and events ranged in chronological order, as in a time line. Typically, equal weight is given for historically important events and local events, the purpose being the recording of events that occurred, seen from the perspective of the chronicler. This is in contrast to a narrative or history, which sets selected events in a meaningful interpretive context and excludes those the author does not see as important.*

Tihalošo ye e gatelela gore ke pego ya ditaba goba ditiragalo go ya ka tatelano go swana le go ya ka nako. Gantši hloko e lebišwa go ditiragalo tša histori tšeo di lego bohlokwa, e lego lebaka la go ngwala ka ga ditiragalo tšeo di diragetšego ka tatelano go ya ka pono ya mongwadi. Se se fapana le kanegelo goba histori yeo e beago ditiragalo tše di itšego ka tlhathollo ya diteng gomme ya se akaretše tšeo mongwadi a sa bonego di le bohlokwa.

Mongwadi wa tatelano ya ditiragalo o hwetša tshedimošo ya gagwe go tšwa go methopo ya go fapafapana:

- e ka ba tatelano ya ditiragalo yeo e ngwadilwego go ya ka tsebo ya mongwadi,
- tše dingwe di tšwa go dihlatsa goba bakgathatema ba ditiragalo,
- mola tše dingwe e le tša go kwewa (di boletwa ka molomo) gomme tša ngwalwa fase.

Ba bangwe, bangwadi, ba diriša dingwalo tšeo di ngwadilwego tša go swana le ditšhate, mangwalo goba mešomo ya bangwadi ba bangwe ba ditiragalo tša go ba le tatelano ye e rilego. Dingwalo tša go ngwalollwa ka ga bohodu, di ama ditatelano tša ditiragalo ka tsela ye mpe ka ge bangwadi ba tšona ba phošolla mešomo ya setlogo, goba ba e kaonafatša le go e tšwetša pele ka tshedimošo yeo e sego gona go mongwadi wa peleng. Taetšo e bohlokwa kudu go tatelano ya ditiragalo tše di itšego go bangwadi ba sebjalebjae. Matšatšing a lehono dikuranta tša go fapafapana le dingwalo tše dingwe di diriša mokgwa wa go ngwala ka tatelano ya ditiragalo gomme se se dirwa go tšweletša karolo ya epiki dikanegelong tša bona.

Go tlaleletša se, wepesaete ya <https://en.wikipedia.org/wiki/Chronicle> e hlaloša gore bangwadi ba arola mohuta wa tatelano ya ditiragalo ka dihlophana tše pedi, e lego:

- a) Ditatelano tša ditiragalo tša go phela.
- b) Ditatelano tša ditiragalo tša go hwa.

Tatelano ya ditiragalo tša go hwa ke yeo mongwadi mo go yona a kgoboketšago lenaneo la gagwe la ditiragalo go fihla ka nako yeo a thomilego go ngwala ka yona eupša ga a ngwale ka tše dingwe tša ka morago ga moo go ya ka moo di tšwelelago ka gona. Ge e le tatelano ya ditiragalo ya go phela yona ke moo mongwadi o tee goba go feta a tlatšago go tatelano ya ditiragalo ka setlwaedi seo se itšego sa go ngwala ditiragalo tša sebjalebjae ge di sa tšo direga. Bangwadi ba ditiragalo ba bona mohola kudu go tatelano ya ditiragalo ya go phela ka ge e efa tshedimošo ka pejana go na le yeo e hwilego e lego ya kgale.

Go ya ka Toohey (1992:6) go laetša o ka re go bile le mehuta ye mebedi ya epiki ya histori yeo e lego epiki ya tatelano ya ditiragalo le mohuta wo mongwe wo bonolo woo o bitšwago epikikopana. Epiki ya tatelano ya ditiragalo ke ya-bophelo bjo botelele. Yona e na le lebaka la nako ye telele; seo se rago gore ditiragalo tša yona gantši di direga go meloko ye mmalwa ya go thewa godimo ga mašoto a toropo goba selete se tee fao go tšwelelago mogale o tee. Diepiki tša mohuta

wo di hlaloša gape bagale le dintwa, eupša bagale bao ba dintwa ba lebane le histori.

Epiki, nonwane gotee le epiki ya tatelano ya ditiragalo, di na le dipharologantšho tša go swana. Bobedi bo na le dikanegelo tša go ama mediro ya bogale gape le tswalano magareng ga bagale le Badimo. Epiki ya tatelano ya ditiragalo yona e swantšhwa le ya nonwane; ka fao go ka laetšwa dipharologantšho ka tsela ye e latelago:

- ke ye telele
- mongwalelo wa yona ke wo o phagamego
- e na le metara wa boselela
- e ka ba le dipharologantšho tša epiki ya go tlwaelega ya tshwantšhišo, dintwa, dipolelo tšeo di beilwego, tumišo ya badimo, dikhansele tša badimo le baetapele.

Puku ya *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century* ka Igor De Rachewiltz (2015) ke ye nngwe ya mehlala ya epiki ya tatelano ya ditiragalo. Yona e akaretša Bomodimo le bophelo bja Cinggis Qan (1162–1227) gomme e tšwelela bjalo ka segopotšo sa dingwalo tša legato la pelepele. Yona e ngwadilwe ka mongwalo wa seripa sa go lebana le prosa (kanegelo) gomme seripa se sengwe se lebane le theto ya epiki; ke yona mothopo wa mmakgonthe wa setlogo sa Cinggis Qan gape mohuta wo o hlaloša gape le karolo ya bogoši bja morwa wa gagwe le molatedi wa gagwe, e lego Ogodei (229-41). Pukwana ye e ile ya kgethwa ke Choice bjalo ka pukwana ya sererwa sa maemo a godimo go tša thuto ka ngwaga wa 2005.

5.2.3.4 Histori le epikikopana

Toohey (1992: 4) ge a laodiša ka histori ya epikikopana o bolela go re:

Horace, at Satires 2.5.41, parodies an epic written by his contemporary, Furius Bibaculus. Bibaculus composed a poem

about Caesar's campaigns in Gaul (58–50 BC). Such epic, limited to a short timespan, is not a chronicle (or an annalistic) epic, although, like its chronicle cousin, it concentrates on wars and generals. Lucan's poem The Civil War is an instance of this sort of epic. The time frame in Lucan is limited - ten books embrace only a two-year period (see Chapter 9). This is also the case with the historical epics of Corippus (c. AD 550) and Claudian (c. AD 400) (see Chapter 11).

Se se gatelewago fa ke go re epikikopana ga e swane le epiki ya tatelano ya ditiragalo ka ge epikikopana yona e lebane le dintwa ka kakaretšo gomme nako ya yona e a kgaoletšwa. Ge a tšwela pele o bolela gore epikikopana le ge e na le dipharologantšho tša epiki le nonwane, e sa ntše e na le dikgaoletšo tša kwelobohloko.

Toohy (1992: 4) ge a hlaloša malebana le lereo la epikikopana o tlaleletša taba ye ka go re epikikopana le ge e laetša bontši bja dipharologantšho tša epikinonwane, e bonagala e kgaoletša ka kudu ka kwelobohloko yeo e lego ka gare ga yona.

5.2.3.5 Epikithuto

Epikithuto ge e hlalošwa ke Gale (2007:1) ke theto yeo e lebanego le go ruta. Ke lereo le le tšwago lediring la Segerike leo le bitšwago 'didaskain' le bolelago go ruta; ke go re mohuta wo o lebane thwi le taba ya go rutwa ka phapošing. Ka go realo go ka thwe ke thekniki goba filosofi ya tlhago ya go amana le dithuto tša direto tša epikithuto tšeo di lego gona tša go lebana le merero ya temo le botsomi gammogo le bobaladinaledi le saense. Ge go lebelelwa bontši bja diepikithuto, go lemogwa gore di na le bontši goba bonnyane bja ditemana tšeo di tšweletšago setho, e lego maikemišetšo a mešomo ya mohuta woo ka setšo ka tsela ya go ruta mabokgoni a tshepedišo ya filosofi go na le keletšo ya semolao. Ge e tliša taba yeo wepesaete ya <http://www.worldhistory.biz/sundries/35508-1-epic-and-didactic.html> e fo re:

... the genre - or subgenre - is defined primarily by its subject matter. This is usually technical or philosophical in nature: the subjects of surviving didactic poems range from agriculture and hunting to astronomy and Epicurean physics. Though, as we shall see, most didactic poems have a more or less explicit moral subtext, the ostensible aim of such works is traditionally the systematic teaching of a skill or a philosophical system, rather than ethical exhortation as such.

Toohey (1996:1) o bolela go ya pele ka go re epikithuto e be e tsebega kudu lefaseng la bogologolo. Go yona go be go ngwalwa direto tša bogologolo gomme le lehono di sa balwa. O tšwela pele go gatelela gore Aratus ke Mogerike yoo a ngwadilego tlhahlo ya go nyaka go nyalelana le merero ya sedumedi ya go lebišwa go merero ya saense ya dinaledi, yeo e bego e tsebega ka kudukudu ka nako tša yona, gape e ilego ya fetolelwa makga a mantši ke batho bao ba nago le tlhohleletšo ya go swana le ya boCicero le motlogolo wa Augustus, e lego Germanicus.

Ge a tšwela pele Toohey (*ibid*:4) o hlaloša gore metara wa epikithuto o swana le wa epiki ya kanegelo le ge e le gore o tšwelela bjalo ka metara wa boselela. Ka tlwaelo direto tša mohuta wo ke tša pukwana e tee ya go ba le methaladi ya go ka ba ye 800, le ge se se fetogile ge sebopego se ntše se tšwela pele go fetogafetoga. Toohey (*ibid*) o re dipharologantšho tše dikgolo tša epikithuto ya Seroma le Segerika ke tše di latelago:

- Epikithuto e bolela ka lentšu le tee la mongwadi.
- E lebišitšwe go moanegwa yoo go ka bolelwago goba gwa se bolelwe leina la gagwe.
- Sebopego sa yona ke sa go thewa godimo ga pukwana.
- Sererwa sa yona ke sa taetšo ya go ba le tlhohleletšo
- Gantši mohutangwalo wo o na le seka sa thekniki.
- Metara wa yona ke wa boselela.

Toohey (1996:15) o sa iša pele go hlaloša gore lebaka le legolo la go re lentšu la mongwadi le swanetše go ba le tee leo le tiilego, ke la bontšha gore maikemišetšo a epikithuto ke go ruta ka fao go ruta go swanetše go bolelwa ka lentšu le tee leo le nago le sebopego sa go lebišwa go moanegwa goba baanegwa. Ge tswalano ye ya mongwadi le moanegwa e amega kudu, ditlamorago tša gona e ka ba tša temanatheto yeo e laetšago maatla le bokgauswi bja tswalano.

Lentšu la epikithuto, le nepiša go gegea ka go kamaka goba thwii; gape le farologantšhwa ka go tšweletša tlhalošo le tsebagatšo. Segalo le tšweletšo ya lentšu leo di bohlokwa ka kudu thetong ya mohuta wo wa epiki.

Gale (*ibid*:1) o gatelela dikgopolo tša ka godimo ka go re epikithuto e swanetše go tšewa bjalo ka karolwana ya epiki, ka gobane le ge e fapana le mohutangwalo wo, eupša tswalano ya yona e kwana le ya le *Homeric*. Bobedi mehutangwalong yeo go dirišwa metara wa boselela le/goba wa epiki ya thetogale. Ka lehlakoreng le lengwe epikithuto e na le polelo yeo e phagamego. Gomme dipharologantšho tša yona ke tše di latelago:

- Metara ke wa boselela.
- Polelo ke ye e phagamego.
- Ebile polelo ke ye kopana.
- Moreti o tšweletša thekniki goba teori ya bophelo.
- Thekniki yeo ga e dirišwe mareong/dikgpolong a bonolo.

Go tšwela pele o bolela gore tirišo ya mareo a thekniki yeo e sego ye bonolo e ka hlolela moreti mathata. Ka go le lengwe, direto tša thuto gantši ke tše kopana ge di bapetšwa le tša kanegelo, mohlala, *De Rerum ya Lucretius* yeo ge e ahlaahlwa e bonagalago e fapana le molao wa go lebana le thulaganyo ya methaladi ye 7 415 yeo e dirago gore e be ye kopana ge e bapetšwa le ya *Aeneid* ya *Virgil* yeo e nago le methaladi ye 9 896.

Dipharologantšho tše dingwe tše bohlokwa ke tša mmoledišwa. Diepikitheto gantši di lebišwa go batheeletši/babadi bao ba itšego ka karetšo. Bareti ba epikitheto ba lebiša taetšo ya bona ya thekniki goba teori ya bophelo go motho yo a itšego. Tswalano ya boraro ya mmoledi wa epikithuto, e lego motho yoo mošomo o lebišwago go yena le mmadi mafelelong, e tšweletša tshotlego ka ditsela tša go fapana, ka bareti ba go fapana.

Toohey (*ibid:7-11*) ge a hlaloša ka histori ya epikithuto go ya pele, o bolela gore e na le magato a a sela a tšwelopele. Magato ao ke a a latelago:

- Legato la pele ke la polelobomolomo leo le akaretšago diepikithuto tša Hesiod, borateori ba Presocratic, Xenophanes, Parmenides le Empedocles.
- Legato la bobedi ke leo le sepelelanago le mathomo a setšo sa 'Hellenistic' sa ngwagakgolo wa boraro pele ga Matswalo a Kriste.
- Legato la boraro go setšo sa epikithuto ya bogologolo, le emelwa ke mešomo ya Virgil go theto ya gagwe ya Georgics le Ovid ka go Fasti.
- Theto ya Horace ya Ars Poetica le Ovid ka Ars Amatoria di emela legato la bone le la bohloko la epikithuto yeo e lebanego le nako ya boiketlo.

Gale (*ibid:2-3*) yena ge a tlaleletša malebana le histori ya epikithuto, o bolela gore direto tša epikithuto, kudu ge go lebeletšwe mešomo ya *Parmenides* le *Empedocles*, di thomile go ba gona mo mengwagakgolong ye mebedi ka morago ga tšweletšo ya Mešomo le Matšatši, eupša, ka morago ga ngwagakgolo wa bohloko pele ga Matswalo a Kriste, epikithuto e bonagala e thomile go fetwa ke tšweletšo ya dingwalwana tša prosa/kanegelo.

Go no swana le dibopego tše dingwe tša bogologolo, mohuta wo wa theto o bile le tswalolefsa ka tlase ga matsogo a bareti ba Gerike. Direto tša pele ga epikithuto tša mengwagakgolo ya boraro go ya go ya bobedi pele ga Matswalo a Kriste, di fapana ka moanegwa ge di bapetšwa le theto ya *Hesiod*. Bareti ba nako ye, e lego *Callimachus* le baretikayena ba be ba sa ipone bjalo ka barutiši

go ba bangwe, eupša ba be ba no ngwalela fela bonnyane bja badudi bao ba bego ba rata mošomo wa bona.

5.2.3.6 Epikitshegišo

Go ya ka https://en.wikipedia.org/wiki/Epic_Comics epikitshegišo yeo e tsebegago gape ka sehlopha sa diepikitshegišo ke sengwalo sa go tšwetšwa pele ka go kgatišo ya *Marvel Comics* yeo e thomilego ka 1982, gomme ya ba gona mo ngwageng wa 1990, ebile gape ya tsošološwa gannyane mo gare ga ngwaga wa 2000.

Protšeke ya mathomo ya go lebana le epikitshegišo e bile ya *Dreadstar* ya go ngwalwa ke Jim Starlin gomme ya phatlalatšwa ka 1982. *Dreadstar* e tšweletše la mathomo ka gare ga kgatišobaka ya 'Epiki' ka go phatlalatšo ya 3. Ka morago ga yona go bile le *Coyote* ya go ngwalwa ke Steve Englehart, *Alien Legion* ya go hlangwa ke Carl Potts, *Starstruck* yeo e lebanego le basadi ba go lwela tokologo ya go ngwalwa ke Elaine Lee le Michael Wm Kaluta, *Six from Sirius* ya go ngwalwa ke Doug Moench le Paul Gulacy, *Sisterhood of Steel* ya go ngwalwa ke Christy Marx le Mike Vosburg le *Void Indigo* ya go ngwalwa ke Steve Gerber.

Toohey (*ibid:5*) ge a bolela ka epikitshegišo o fo re e laetša gore Aristotle (*Poetics*, kgaolo ya 4) o be a nagana gore Homer e ka tšweletša epikitshegišo. Ge a tšwela pele go laetša setlogo sa epikitshegišo o re Homer o be a kgona mongwalelo wa nnete gomme o ile a laetša gape le boanegwa bja tshegišo.

Margites e be e le nonwane ya motho o tee, e lego Margites, yoo bophelo bja gagwe bo bego bo tshotshoma ka tlhakahlakano ya go se be le bonnete bja batswadi ba gagwe, gomme gape o be a sa tsebe gore a dire eng ka mosadi wa gagwe bošegong bja lenyalo la bona.

Newman (1986:415) o tlaleletša seo se bolelwago ke Toohey ka godimo ka go re le ge Aristotle a sa bolele gore *Margites* e be e le epiki gagolo ge go šeditšwe metara wa yona wa boselela le ditemana tša yona, go boima go akanya gore a ka be a hlalošitše tlholo ya sengwalo sa *Homer* ka tsela ye nngwe.

Go bile le direto tše dingwe tša epiki ya tshegišo tša go amana le leina la Homer. Ditemana tša tshegišo di tšwelela ka gare ga *Iliad* le *Odyssey*. Moreti yo a tsebegago kudu wa go eta pele dirutegi, e lego Callimachus, wa ngwagakgolo wa boraro pele ga Matswalo a Kriste, o bonagala a gogile šedi ya kgopolo ya tshegišo ya epiki ya Homer, go ya ka fao go bolelago Newman (1986:374). O tšwela pele go bolela gore go na le rekoto ya go laetša gore o kgahlilwe ke *Margites*.

Putra (2006:107) go ya pele o hlaloša epikitshegišo gore e tšewa bjalo ka epiki ka lebaka la gore e na le ditiro tše di okeditšwego gape tša go akaretša, tša go ba le ditiragalo tše ntši tša go logagana le baanegwa ba go fapafapana. Ka mantšu a mangwe, epikitshegišo e lebane le epiki go swana le ka moo tshegišo e lebanego le manyami ka gona. Fielding (1707–1754) o fapantšha epikitshegišo le epiki yeo e tlwaetšwego ka dipharologantšho tše tharo tše dikgolo, e lego:

- Kanegelo le tiragalo – tša epiki ya nnete tše di lebanego le lebitla le mahlomola, mola tša epikitshegišo e le tša go se re selo gape ga di fe hlogo.
- Baanegwa – baanegwa ba epikitshegišo ke ba maemo a fase ba mekgwa ya fase mola ba epiki ya nnete e le ba maemo a godimo.
- Dikgopolo le kgetho ya mantšu – tša epikitshegišo di lebane le tshegišo mola tša epiki ya nnete e le dikgopolo le kgetho ya mantšu yeo e gogago maikutlo.

Ge a tšwela pele Fielding (1707:x) o re epikitshegišo e feta epiki ye e tlwaetšwego ye bonolo le ge e na le ditiragalo tša go ekiša. Seo se dirago gore epikitshegišo e fapane le diepiki tše dingwe ke pharologantšho ya yona ye kgolo ya tshegišo. Fielding (1707:x) o tšwela pele go hlalošiša dikgopolo tša tshegišo ka go re:

The only source of the true ridiculous (as it appears to me) is affectation. ...Now affectation proceeds from one of these two causes, vanity, or hypocrisy: for as vanity puts us on affecting false characters, in order to purchase applause, so hypocrisy

sets us on an endeavour to avoid censure by concealing our vices under an appearance of their opposite virtues.

Se Fielding a se gatelelago fa ke gore taba ya go se fe hlogo gantši e a feteletšwa. Pheteletšo ye e tšwa go makoko goba maaka ka gobane makoko a tšweletša baanegwa ba maaka gore ba hwetšwe maemo, gomme maaka ona a fa maitapišo a go leka go phema go se amogelege ka go šireletša dibe (diphošo) tša batho.

5.4 KAKARETŠO

Epiki ke sereto se setelele sa go anega, seo gantši se lebanego le merero ya go reta bogale le ditiragalo tša go amana le setšo sa moreti. Mohuta wo wa sereto o thomile bogologolong mengwageng ya bo-1600 Pele ga Kriste gomme se thomilwe ke Bagerike. Mohola wo mogolo wa epiki ke go laodiša ditaba tša histori tšeo di lebanego le bophelo goba lefase ka bophara, gomme mongwalelo wa yona ke wo o phagamego.

Diponagalo tšeo di farologantšhago epiki le direto tše dingwe di akareditšwe ka tsela ye e latelago:

- Sereto se setelele sa go anega.
- Se na le mediro ya go lebana le bogale.
- Se na le ditiragalo tša go amana le setšo sa moreti.
- Se laodiša ditaba tša histori tša go lebana le bophelo goba lefase ka bophara.
- Mongwalelo wo sona o phagamile.
- Se na le metara wa boselela.

Go na le dikarolo tše tharo tšeo epiki e arotšwego ka tšona, e lego epiki ya ditiragalo (*Ilias* ya Homer), epiki ya moanegwa (*Odyssee* ya Homer) le epiki ya tikologo (*Divina Commedia* ka Dante).

Epiki e na le mehutana yeo e itšego gomme yona e akaretša epiki le nonwane. Bobedi bja epiki le nonwane di bolela ka baanegwa ba bagolo ba bophelo, ditiragalo tše dikgolo tša badimo gammogo le dikanegelo tše dikgolo tša go swana le lerato. Mohuta wo mongwe wo o hlalošitšwego ke wa epikinyana yeo e lego sereto sa go anega ka bokopana gomme sona se na le dika tša epiki eupša go sona ga go bonagale dithekniki tša boreti tše o ka rego ke tša epiki ya nnete.

Godimo ga moo go na le mohuta wa histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo yeo e lebanego le ditaba tše bohlokwa tša histori tša go anegwa ka tatelano ya nako yeo di diragetšego go ya ka moo mongwadi a di bonago ka gona. Mohuta wo mongwe wo o latelago ke wa histori le epikikopana woo o lebanego le kanegelo ya dintwa ka kakaretšo, gomme nako mo mohuteng wo wa epiki, e a kgaoletšwa ge e bapetšwa le nako ya diepiki tše dingwe.

Epikithuto ke mohuta wo mongwe woo o hlalošitšwego gomme yona ke mohuta wa theto yeo e lebanego le go ruta ka kakaretšo, yeo e bolelago ka lentšu le tee la mongwadi wa theto yeo. Gomme mohuta wa mafelelo wona ke wo o lebanego le epikitshegišo gomme yona e tšewa bjalo ka epiki ka lebaka la gore e na le ditiragalo tše ntši tše di logaganego, gape le baanegwa ba go fapafapana. Mohuta wo wa epiki o farologanywa le diepiki tše dingwe ka ponagalo ya yona ya tshegišo. Go mohuta wo go hwetšwa e le go re ditaba tša gona ke tša go segiša gape baanegwa ba yona ke ba maemo a fase bao ba dirago ditiragalo tša go se re selo tša go segiša.

Mehuta ye ya deipiki e na le mo e nyalelanago le moo e fapanago gona. Nonwane le epiki ya tatelano ya ditiragalo di na le dipharologantšho tša go swana. Ditlhalošo tša bobedi bja tšona di tšweletša gore dikanegelo tša tšona di ama mediro ya bagale gomme go na le tswalano magareng ga bagale le Badimo; gomme bobedi ke tše telele gape di diriša mongwalelo woo o phagamego wa go ba le metara wa boselela.

Epikikopana yona le ge e fapana le epiki ya tatelano ya ditiragalo ka lebaka la gore yona e lebane le dintwa gape nako ya gona e kgaoletšwa, ka lehlakoreng

le lengwe e na le dipharologantšho tša epiki le nonwane eupša e na le lefetla la maikutlo a kwelobohloko.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 DIPONAGALO TŠA EPIKI YA SEPEDI

6.2 MATSENO

Kgaolo ye e lebane le tlhalošotsenelelo ya diponagalo tša epiki ya Sepedi: *Sebilwane* (1961), *Leduleputswa* (1953), *Ga se ya Lešaka le* (1973) le *Maletsoge* (1985) go lebeletšwe mehlala le tirišo go tšwa diretong tša mohuta wo. Kgaolo ye gape e tla tšweletša mehlala yeo go šeditšwe diponagalo tša go lebane le epiki ya Sepedi. Godimo ga moo mehlala yeo e tla hlalošwa/dirišwa go ya ka moo e sepelelanago le diponagalo tšeo ka gona.

Bjale go latela diponagalokakaretšo tša epikimoka tšeo di yogo ahlaahlwa go hlokometšwe thulaganyo ya diepiki tšeo tša Sepedi.

6.2.1 Diponagalo tša go tšwa go setšo sa bogologolo

Ge a tšweletša ponagalo ya mohuta wo, Mamogobo (1953:5) o re:

Badimo nkweng!

Nkweng lena Badimo ba thaba boila kii ya selepe,
Hlwayang tsebe lena Badula thaba bokgaula mollo
Meši ya tšwa ka dihlaba.

Bušang mahlo marung bothata bo fase legoleng,
Bonang naga bogola, ke lefa le hloka moji.
Huduegang mafahla borutho bo bowe
Go bowe mosa 'a pelo modupi o ne nageng.

Ponagalo ye ya setšo sa bogologolo e lebane le karolo ye bohlokwa yeo e kgathwago ke Badimo mo bophelong bja Leduleputswa. Go boledišana le Badimo ge o na le kgopelo ke setšo seo se tlwaelegilego sa bogologolo. Ge a kgonthiša bohlokwa bjoo bja setšo Leduleputswa o no re:

Huduegang mafahla borutho bo bowe
Go bowe mosa 'a pelo modupi o ne nageng.

Ka go realo kgopelo ye e laetša ka moo Badimo ba nago le maatla ka gona go ka neša pula nageng. Tshwenyego ya Leduleputswa e malebana le komelelo nageng gomme ke ka moo a kgopelago Badimo gore ba neše pula.

Mohlala wo mongwe wa go laetša ponagalo ye ya bogologolo o tšwelela gape gona mo go *Leduleputswa* (1957:10). Mamogobo o re:

Ke go bone tšhweu ya boMahlako bone la ditšhaba,
Ke go išitše mahlo ke bušitše pelo mafiša.
Gata mohlabana o go dumele;
Tšea theb'e mphsa wena Tapološa mantho,
Gololla dipelo mafiša di bowele pelobodulo,
Mohlabana a o tage madi a bagolo e bile pula di mahura,
Tsoša letsogo mabatleng a borrago bophelo bo hlage,
Ahlama o hlabelele tswalo e mphsa hlagadimeng,
Hlagiša mohlamoswa tlhologelo 'a Badimo borrago.
Se boife ngwana bomosadi moenyane Ngwanamonyane
Tiya tumelo o swere lephefo thokgolo ya Badimo.”

Mohlala wo o laetša poledišano magareng ga Mokgalebje Leduleputswa le lesea leo le sa tšogo belegwa gammogo le mosadi – yona kgopolo yeo e lebanego le tumelo ya Ramoso. Leduleputswa o kgotsofetše go bona ge lesea le belegwa gomme lesea le botšwa gore le swanetše le dirwe eng gore go tle go be le khutšo:

Tšea theb'e mphsa wena Tapološa mantho,
Gololla dipelo mafiša di bowele pelobodulo,

Pelego ya lesea e bohlokwa kudu setšong sa bogologolo, go dumelwa gore ge lesea le belegwa mathata a mantši a a fela; ge e ba Badimo ba be ba fularetše batho, ba buša dipelo gomme ba hlabiša batho phefo ka morago ga pelego:

Gololla dipelo mafiša di bowele pelobodulo,
Mohlaba a o tage madi a bagolo e bile pula di mahura,
Tsoša letsogo mabitleng a borrago bophelo bo hlage,
Ahlama o hlabelele tswalo e mphsa hlagadimeng,
Hlagiša mohlamoswa tlhologelo 'a Badimo borrago.

Ke setlwaedi sa setšo gore ge lesea le belegwa le swanetše go begwa Badimong
gore le letšatši le le hlokofala Badimo ba se ke ba re ga ba le tsebe, gape le gore
ge le le mo lefaseng ba fele ba le hlokometše:

Ge mosadi moenyane Ngwanamonyane a feditše go
Hlabelela a goroša tšhweu ya boMahlako a Bokwena,
Tompane a goroga a mo laleletša pele go iwago,
Gona Badimong.

Lentsoane (1973:2) yena mo go sereto sa gagwe sa go bitšwa *Ga se ya Lešaka*
le o oketša ponagalo ye ya setšo sa bogologolo ka go re:

Ba iswaiswile borangwane Radipudi,
Ba emaema bomalome Tholo le Mokoro,
Ba re Marabe ga a amogelweng senna,
A tšhollelweng madi
Badimo ba mo robalele.

Mohlala wo o tliša setšo sa bogologolo sa go re motho ge e be e le lekgolwa, ge
a boa gae go swanetše gore go diriwe morero wa go phasa Badimo gore
ditlhokwa di tle di robale, gomme a amogelwe magolong. Ke ka fao go lego bjalo
le go Marabe ka ge e le setlwaedi sa setšo.

Ka setšo go dumelwa gape gore motswala o nyala motswalagwe gomme
dikgomo tša boela šakeng. Ntlhakemo ye e tšweletšwa ke Lentsoane ka go
sereto sona se sa *Ga se ya Lešaka le* (1973:6):

Lebelela ga rakgadi Mmapule,

O bone letšobana la Lehlakaneng,
O bone seithati Mokgadi.
Dikgomo a di boele lapeng.

Kgopolo ya mohuta wo mo setšong sa Rantsho, e lebane le go thewa ga lapa le lefsa. Lesogana goba lekgarebe ga le no nyala mo le ratago. Ka poledišano le batswadi, go rerwa tša go aga lapa.

6.2.2 Diponagalo ka ga ditiragalo tše bohlokwa tša histori

Matome Fela (1961:8) o thekga ponagalo ye ka go re:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.
Lena basadi, se ke sephiri sa rena.
Le se sebele banna ba lena ...
Mahlo a se sebele maleme a lena
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,
Monna ntlong o tliša boroko;
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.
A re yeng basadi. A re yeng!'

Sa mathomo, ponagalo ye bohlokwa ye ya histori e lebane le mohola wa basadi setšhabeng sa Batlokwa ba gaRamokgopa, e lego go belegiša masea:

'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
le
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,
Monna ntlong o tliša boroko;
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.

Go gatelelwa mešomo ye mebedi: (a) wa go belegiša/belega (tswala) bana le (b) wa go hlwekiša ntlo/lapa. Ka setšo bahlokamedi ba malapa le babelegiši (ba masea) ke basadi.

Sa bobedi, ka setlogo le setlwaedi basadi ke batho ba sephiri:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena.

Le se sebele banna ba lena ...

Mahlo a se sebele maleme a lena,

Polelo ye e thekgwa ke mmolelwana wa go re koma ke lehlokwa (banna)/sešane sa basadi (basadi). Mosadi (le ge e le monna) o rutwa melao, ye mengwe ya gona e lebane le go se bololle diphiri (koma ke kgororwana).

Sa boraro, mmagokgoši ke moetapele wa basadi ba motse. Ka go realo ponagalo ye e bohlokwa mo thulaganyong ya ditiragalo tša setšo. Mmakgoši o fa ditaello go basadi (babelegiši) ba motse. O re:

'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,

Se išwe ka pela ka ga Mothei ...

Mme sa ka gona se tle ka keno',

6.2.3 Ditiragalo tša therešo le maitirelo

Mo karolwaneng ye go yo hlokomelwa ponagalo ya go nepiša epiki le ditiragalo tša go tswakatswakanya therešo le maitirelo. Lentsoane (1973:1) o thekga ponagalo ye ya go tswakatswaka therešo le maitirelo ka go re:

Lehono Marabe o a tsena

O goroga Phaswane a se gona,

Ga a gona ke kgale a kotimetše,

Kobo ya gagwe ke mobu.

O ile eupša o ile a belaela,

A duma go bona thorwana e tee,
Marabe o tšwele Mmaphoko a theogetše,
A kwala makwala,
E sa le Mmaphoko ka botlalo.
Lehono ga e sa le Mmaphoko wa maabane,
Ke Mmaphoko o šele,
Mmaphoko wa maoto a mararo,
Mmaphoko wa mahlo a mane,
Mmaphoko yo mošweu hlogong,
Mmaphoko wa mašošo.

Taba ya therešo fa ke ya go re Mmaphoko o sa le a sepela kgale a eya Borwa gomme o rile ge a boa a hwetša tatagwe a iketše Badimong. O sepetše e le lesogana la go ema ka maoto. Ge Lentsoane a gatelela ponagalo ye ya maitirelo fa o no re:

Mmaphoko wa maoto a mararo,
Mmaphoko wa mahlo a mane,

Mmaphoko bjale o a feteletšwa ka gobane bjale Lentsoane o laetša go feteletšwa ga ditaba tša bophelo bja motho yo a sa phelego go swana le batho ba bangwe: wa maoto a mararo, wa mahlo a mane. Ka setlwaedi motho o na le maoto a mabedi le mahlo a mabedi, e sego tšeo tša mothontatawu. Tše ka moka ke dipolelo tša maitirelo go tiišetša therešo yeo e laodišwago ya go re Mmaphoko o boile a se sa le ka mokgwa woo a tsebjago ka gona ge a be a tloga gae. Lentsoane (1973:23) o tšwela pele ka lehlakoreng le go tšweletša tiragalo ya therešo ka go re:

O o swere motse wa Madiša Mmapelo,
O bo gadika nke o a swa.
Banna ba lala ka mp'e kgolo,
Ba tsena gae ba sa itsebe maina,
Bangwe ba tsena e le dimuma,
Ba tšwa ba rarologile ka ganong,

Ba sa ikiše fase le gatee,
Ba swara kua le kua,
Ba ititia difega,
Ba ipea dipataka.

Tiragalo ya therešo bjale e lebane le gore Mmapelo o rekiša bjala gore a kgone go iphediša lapeng la gagwe, le go iša Kgotlelelo sekolong ka tšhelete yeo a e hwetšago ge a rekiša bjala. Banna ge ba fetša go nwa bjala mola ba hoše, go direga ditiragalo tša maitirelo tšeo di sepelelanago le therešo ya sereto se:

Ba tsena gae ba sa itsebe maina,
Bangwe ba tsena e le dimuma,
Ba tšwa ba rarologile ka ganong,

Tše banna ba di dirago ka morago ga go bo gamola, ke tša phaku; ka go realo Lentsoane o gatelela bošaedi bja botagwa ka mokgwa wa pheteletšo.

Matome Fela (1961:5) le yena ge a thoma sereto sa gagwe sa *Sebilwane* o fo re:

Go rile tu...u...u...u...!
Le tšhohlo-tšhohlo ya tšhipu e homotše;
Tšhohlo-tšhohlo ya bo-matsoma-bošego ka moka,
Bomatsoma-bošego bophukubje ramahlale-hlale,
Bophiri masepela ka go khukhuna;
Le dišwalala...a...a... tša bomatlatlalwana boreledi,

Polelo ye e laetša tiragalo ya tlaleletšo ya maitirelo yeo e diregago go laetša therešo ya khomolo ya bošego ya go belegwa ga lesea. Ke go re gantši bošego go ke go be bjalo: bošego bo emela khomolo mola mosegare o emela mašata. Morago ga go tšweletša tiragalo ye ya maitirelo (ya khomolo) ya tšeo di dirwago ke diphoofolo bošego ge batho ba robetše, Fela (1961:7) o tšwela pele ka go re:

Ao!! ŠAKWE!!! Ke'ng na!

Alala...a...a...a...!
Tšho! Ke sellwana...
Madume a ngwan'e monnyane;
Basadi-bagolo ba lebana ka mahlo;
Ba sega-sega ka difahlego boitshebong;

Tiragalo bjale e lebane le therešo - lesea le belegwe bošego nageng ya gaMokutu ge batho ba sa robetše. Moreti o kopakopanya ditiragalo tša therešo (go belegwa ga lesea) le tša maitirelo gore tša mawelakgahlano ('*coinsitence*') (khomolo bošego) di bonagale ka nepo ya go tiiša ditiragalo tša therešo le maitirelo.

6.2.4 Ponagalo ya go tswalana le direto tša bogologolo/go se rutege

Ponagalo ye e bolela ka direto tša bogologolo, tša batho ba go se rutege. Ke go re ke mo gantši epiki e naganelwago go ba mohuta wa sereto wa batho bao ba sego ba rutege, goba mohlomomongwe bao ba sego ba rutege ka nako ye e itšego. Matome Fela (1961:35) o reta ka go re:

Mokgoši wo mogolo wa kgeila naga!
Wa hlaga ka nnga ya thaba ya gaMokutu.
A tseba gore ke wa Letlakaduma.
A thuthumela go se nene g'a gopola,
Gore bjale go fedile Letlaka o ile.
Ka kgonthe o jelwe ke diphiri...
Bjaka ge go hlwiwa go bolelwa...
O ile Letlaka, go phethilwe, ke mphela.

Ditiragalo ka moka tša karolo ya sereto sa ka godimo di bontšha e le tša bogologolo. Letlakaduma o tsebega bjalo ka ngaka ya mošate. Ngaka ya setšo ga se e rutege – ga e na thuto ya sebjalebja. Ka go realo Letlakaduma o bonwa bjalo ka motho wa go se rutege. Ke ka fao go ka thwego Letlakaduma o tswalanywa le ditiragalo tša direto tša bogologolo tša batho ba go se rutege.

Batho ba go se rutege ba kgale ba dumela go dilo tšeo di ka se kgonagalego mehleng ya lehono. Mamogobo (1957:8) ge a thekga kgopolo yeo, o re:

O a lekana tlogolo sa Mahla, o a Bokwena;
Go tšwelego tsogwana go tla tšwa phogwana,
Mmejana go latela ga go thatana
Mohlana o wa ka boreledi.

Pelegišo ye bjalo, 'Go tšwelego tsogwana go tla tšwa phogwana,' e ka se kgonagale go babelegiši ba bogologolo ka gobane ga se ya mehleng ya sebjalebjae ya theknolotši. E ka kgonagala fela ka ditlabakelo tša sebjalebjae – e sego ka mokgwapelegišo wa bogologolo.

6.2.5 Ponagalo ya go tswalanya epiki le nonwane

Ponagalo ya go nyalanya epiki le nonwane e lebane le go anega sereto ka dimetara tše di seelago, se go thwego ke '*hexameters*', e lego sereto seo se lebelelwago eka se laodiša ka ga mogale goba mohlomongwe tlhabologo ye kgolo gammogo le ditswalano tša yona go akaretšwa le mogale yoo a tšwelelago bjalo ka kgopolo ya Bomodimo (nonwane). Ge Fela (1961:30) a kgonthiša taba yeo, o no re:

A botša motlogolo wa gagwe a re:
'Tšea lepe sa ka, tšea thebele ya mošate,
Tšea thebele o ye le naga,
Lotola ngwana yoo wa Badimo, mosadi,
Ke wa badimo ba tšhaba sa gaMokutu,
Mo lotole o tlo go fihliša gae.'

Thulaganyo ya polelo ya setsopolwa se, e ka mokgwa wa peakanyo ya ditiragalo tša nonwane ka tsela ya theto ya epiki (metara). Ka go reta ka mokgwa wo, moreti o laetša ponagalo ya go tswalanya epiki le nonwane – 'lesea' le tšewa bjalo ka mogale (Badimo) yoo ge Mmamorati a ka se le hlokomelego ka

tshwanelo, le ka se kgonego go mo fihliša gae Bokgalaka. Se se laetša maatla a Badimo ao 'lesea' le nago le ona.

Letlaka ge a be a bogela Mmamorati ka Lesea, o be a dumela gore Lesea ke thebele ya Badimo gomme le tla šireletša Mmamorati go manaba a setšhaba sa gaMokutu.

Mohlala wo mongwe wa go tiiša gore epiki e nyalelana le nonwane o tšwelela ka go sereto sa *Leduleputswa* ya Mamogobo (1957:10):

Ge mosadi moenyane Ngwanamonyane a feditše go
Hlabelela a goroša tšhweu ya boMahlako 'a Bokwena,
Tompane a goroga a mo laleletša pele go iwago,
Gona Badimong.

Lesea ge le seno belegwa le begwa Badimong go laetša bohlokwa bja lona. Gape gona mo seretong se, lesea le bonwa bjalo ka mpho ya Badimo. Ge Mamogobo (1957:9) a kgonthiša seo o fo re:

Tšhweu ye ya boMahlako ke mpho ya Badimo,
O imilwe ka ntšu la Tompane morong'a Badimo ba Mogodumo.

BoModimo le bononwane bo tšweletšwa ke 'O imilwe ka ntšu la Tompane morong 'a Badimo ba Mogodumo'. Ga go kgonege gore mosadi a imišwe ke lentšu. Mosadi o imišwa ke monna (e sego lentšu). Thulaganyo ye bjalo e na le khuetšo ya Bibeke – Maria o belegišwa ke Moyamokgethwa, mola Mmamorati a belegišwa ke Lentšu (Badimo).

Mmamorati ka go *Sebilwane* (1961:21) o dumela gore Badimo ba na le maatla a go mo thuša gore a hwetše lesea la gagwe leo a kwago sellwana sa lona go tšwa maswikeng:

A bolela ka pelo, a re go badimo:
'Mo feng maatla a nthuše... hle,

Ke mo thušitše, badimo bešo, mo feng maatla;
Badimo bešo, fang monna yola maatla hle...,
A nthuše go ribolla fšika lela!!'

Ga go kgonege gore lesea le thuše mmagolona mathateng. Ke mmagolesea yoo a ka thušago ngwana wa gagwe kgakanegong le tlalelong yeo e hlalošwago ke Mmamorati. Ditiragalo tšeo di amogelwa go mmadi ka ge di rulagantšwe ka tsela ya nonwane le theto gore di bonwe e le tše di kgodišago.

6.2.6 Ditiragalo tša epiki di anegwa ka botelele le ka tatelano

Mo ditaba tša epiki di anegwa ka botelele le ka tatelano go bopa taba e tee yeo e nago le thulaganyo ya go bofagana. Ge Fela (1961:7) a hlaloša mohlala wa ponagalo ye, o no laodiša ditiragalo tšeo tša pelegišo ya lesea ka tsela ye:

Boitshebong, mosadi-mogolo a hlapiša lesea:
'Basadi na afa le a mmona ngwana yo?
Botsana bja gwe bo tuka mollwana;
Dithamana eka makalabjana,
Gape e bile ke sekgametsi;
Ke sibila. Re tlo mo reng?
Le na basadi motho re mo dire bjang?'

Gagolo mo moreti o nepiša ditiragalo ka tsela ye di latelanago ka yona. O thoma pele ka go hlaloša: botsana, dithamana, sekgameetse, tša lesea leo le sa tšwago go belegwa pele a ka bolela ka bothata bjo babelegiši ba lebanego le bjona. Godimo ga moo, ge epiki ye e ka balwa go tloga mathomong go fihla mafelelong go lemogwa gore ditiragalo di anegwa ka botelele le ka tatelano (ga tša bofagana).

6.2.7 Ditiragalo tše telele tša histori tša epiki ya go hlaloša molwantšhwa

Moreti wa sereto sa epiki o bolela ka ga ditiragalo tša histori tše di anegwago ka tsela ye telele, ka ga mogale goba mogaleadi yoo ditiro tša gagwe di lebanego le go rungwa ka tsela ya ntwā ya batho, sehlopha sa morafe goba setšhaba. Ge Fela (1961:8) a reta ka ga ditiragalo tše telele tša go lebana le histori ka ga molwantšhwa, o fo re:

'Yo ngwana' Badimo ba gaMokutu,
Ga a golele ka ga Mothei,
Gore le ba ratago go mo kokobetša,
Ba mo hloke. Ebile re tlo ba re loga,
Maano a go tsebiša kgoši...'

Polelo ye e hlaloša ka go tsopola ditiragalo tše telele tša go bolela ka ga maatla le bogolo bja molwantšhwa, e lego Lesea. Ke ka fao Badimo ba gaMokutu ba ka se dumelelego gore a išwe fase, e be molata, sebakeng sa ge e le kgoši ya ba gaMokutu.

Godimo ga moo, ge Fela (1961:9) a hlaloša epiki ye ya gagwe, o fo e ruma ka go tšweletša ditiragalo tša sehloa (thulano ye kgolo ya mafelelo ya epiki ye) tša go lebana le tllhaselo (ntwa) ya setšhaba sa gaMokutu ka go nepiša masetlapelo ka go re:

Go befile...
Go kwala phathaphatha ya maoto a bana,
Le kiikii ya bagolo;
Batho ba thulana ka dihlogo!
Ba thulana le sa ga Mothei sephuthana!
Sona le barwadi ba bolailwe...
Ke nyaka-nyaka, ke mphere-hlakana;
Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,

Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,
Šakeng kowa, kgomo e a bokolela;
Motho o re ke a tšhaba, a tšhabele lerumong.

Thulano ye e tšweletšwago polelong ya ka godimo e lebane le peakanyo ya mafelelo a kgakgamatšo ya ditiragalo tša epiki ya *Sebilwane*. Thulano yeo ya sehloa e lebane thwi le pefelo ya Badimo ba gaMokutu yeo e nepišago tiragalompe ya basadi ba gaMokutu - go fapantšha masea ke Mmakgoši le basadi ba mošate. Pefelo yeo gabotse e hlaloša go se amogele ga Badimo ba gaMokutu malebana le phapantšho ya masea ao ka boradia ka gobane ka mokgwa woo, Mmakgoši go ka thwe o nyatša le go tlontlolla tshepedišo ya melao ya Badimo (ba gaMokutu); ke go re Lesea leo le lebanwe ke bogoši, go sa kgathalege gore ke mosadi goba aowa, ka gobane go tla ga lona lefaseng go rulagantšwe ke Badimo, e sego Mmakgoši. Ke ka fao tlhaselo e lebanego le setšhaba ka moka, e sego boMmakgoši fela ka gobane tiragalo yeo ya go fetola bogoši e ama setšhaba ka moka.

6.2.8 Mediro ya baanegwa e lebane le lefase, mehlolo le badimo

Mo karolwaneng ye go gatelelwa mediro ya moanengwa(-thuši)/baanegwa(-thuši) ge a lebantšhwa le lefase, mehlolo le Badimo. Ge a kgonthiša taba yeo, Mamogobo (1957:9) o fo re:

Ngwanamonyane, Ngwanamonyane wena mosadi wa Bokwena,
O tshetše o gorošitše tšhweu sebowakamopotlo.
Phafoga o bone tauton'a Badimo mmowa thabeng,
O fafanyetša matšwele o re ke a bolela lentšu le a ganela.

Ngwanamonyane bjalo ka moanegwathuši o thušitše Leduleputswa ka go belega ngwana yoo Leduleputswa a gopolago gore ke ngwana wa Badimo. Ka go realo, ka pelego ya ngwana yo, Leduleputswa o holofela gore o tla thušega gomme a se sa phela a nnoši.

Ge a tlaleletša kgopolo ye ya ponagalo ya mediro ya baanegwa(-thuši), ge e lebane le lefase, mehlolo le Badimo, Moganedi (1985:6) o fo re:

A itahlela mokutwaneng
Go bego go dutše bakgekolo,
A ikhuta gara' bona ba sekame
Ba itshwaretše taba tša bona tša monyanya
Bakgekolo ba mo pipa ka ditheto
Ba mmoloka

Bakgekolo ba tšwelela bjalo ka bathuši ba Maletsoge ka ge ba mo thuša gore a kgone go iphahla gore Khonkhiriti yoo a mo lwantšhago a se ke a kgona go mo hwetša. Mehlolo e bonagala ge Maletsoge a iponagatša go bakgekolo mola go tsebja gore ga a sa phela – o itahletše ka bodibeng.

6.2.9 Ditiragalo tša epiki di hlaloša bophelo bjo bobotse bja sebjalebja

Mo ditiragalo tša epiki gantši di lebelela bophelo bja sebjalebja bjo bo tšweletšago ditshwanelo/ditiro tše botse tša botho. Go kgonthiša ntlhakemo ye, Lentsoane (1973:30) o anega ka moo Kgotlelelo a rapelago Modimo ka gona gore go be le khutšo ka lapeng labo. Go na le go re a boledišane (rapele) le Badimo go ya ka tumelo ya setšo, yena o no rapela gore lehloyo leo Marabe a nago le lona, go ya ka tumelo ya gagwe ya Sekriste, le fole:

A gopola Kukamadišhaba Mmabaledi,
A bitša ka boikokobetšo a re:
'Morena, tsena lapeng le,
O rake lenaba leo le re ferehago.
Morena, nthuše mathateng le mahlokong, ...'

Thulaganyo ye bjalo ya polelo e lebane le tlhalošo ya bophelo bjo bobotse bja khuetšo ya sebjalebja (Sekriste). Mo polelong ya Sepedi, lentšu le 'Morena' ge le lebantšhwa le Bomodimo, le šupa maatla le borena bja Kriste. Ka fao ge go lekolwa kamano ya lona, go ya ka fao le dirišitšwego ka gona, go lemogwa gore

Lentsoane o tšweleditše bogolo bja Morena Jesu, e sego Morena semangmang, le ge a se a ngwala ka tsela yeo; eupša tirišo e laetša tlhalošo ye bjalo.

Lentsoane (1973:42) o tšwela pele go bolela gore:

Kgotlelelo o mphathong wo mogolo,
Mphathong wo mothata,
Mphathong wa go lliša banna.

Mo go sa gatelelwa gape bophelo bjo bobotse bja sebjalebjae, bjale, bja go amana le thuto, e sego tumelo go ya ka mohlala wo o tšweleditšwego ka godimo ga wo go lebanwego le wona bjale. Thuto ke selo/sebetša se sebotse gagolo bophelong bja sebjalebjae. Ke lehumo leo motho a ka se amogwego ke motho. Ke kgopolo ya sebjalebjae. Ke ka fao go bago lethabo le legolo ge motho a fihleletše maemo a godimo a thuto:

Go hlabilwe gaMadisa le Molapowapula.
Marabe o ušitše pholo tše pedi fase,
A tswakatswakanya ka dihuswane tša go lebana.
Molapowapula Moruti Mothuši o kwaditše tše tharo,
A hlatlaganya ka makaragana a dipudi le dinku (Lentsoane, 1973:51).

Ka go rulaganya ditaba/ditiragalo ka tsela ye, Lentsoane o gatelela bophelo bjo bobotse bja sebjalebjae.

6.2.10 Sebopego, gantši, se na le ditemana tša dinoko tša go lekana ka botelele

Mo karolwaneng ye sereto se ba le sebopego sa go thewa godimo ga ditemanatheto tša dinoko tša go nyako lekana ka botelele. Go tliša kgopolo ye, Mamogobo (1957:4) o ngwala ditemana tša sereto sa gagwe ka tsela yeo, go laetša go lekana ga ditemanatheto ge go hlokometšwe palo ya dinoko tša go nyako lekana ka botelele mo methalothetong:

Mothalotheto

Dinoko

A-hla-bi-le-a-so-be-tše-ma-tša-tši,	11
Ke-a-bo-ne-a-we-la-a-bo-a-ka-di-tha-ba,	14
Le-ngwe-le-le-ngwe-le-hla-ba-le-nye-po-ya-lo-na	14
Le-di-ke-la-le-ši-a-di-ko-lo-ko-tla...	12

Thulaganyo ye bjalo ya metara (polelo ya moreti) e hlohleletša thelelo ya mošito le morethetho, tšeo di godišago molodi seretong.

6.2.12 Epiki ke ya go ba le ponagalo ya ditiragalo tša go latelanywa le go boeletšwa

Nakong ya lehono, bareti ba bangwe ba diepiki tša Sepedi/Sesotho sa Leboa ba ngwala direto tša mohuta wo tša go thewa godimo ga ditiragalo tša go ba le tatelano le poeletšo, tšeo di dirago gore go be bonolo go di gopodišiša. Go hlaloša ponagalo yeo go ya pele, Mamogobo (1957:7-8) o anega epiki ya gagwe ka moo Leduleputsa a ilego a atlega ka gona go gatelela poeletšo ya ditiragalo tšeo ka go latelana go ya ka maatla le bogolo bja tšona:

Ka tintatinta, ka tintatinta,
 Ka tintatinta ka iša go Badimo!
 ‘Tintetša o phaphetše Leduleputswa,
 Tsela tša Badimo di marangrang ke nyepo ya mantho,
 Morarolla ga owo ga e se gona Badimong.’

Go tlo lemogwa gore Mamogobo o boeletša kgopolo goba tiragalo ya ‘go tinta’ mo polelong ya gagwe. Ke go re o boeletša tiragalo yeo ka go gatelela lentšu leo la ‘go tinta’ ka ditsela tše di fapanego, e lego ya (a) lediri leo le boelditšwego (tintatinta, e lego lediri + lediri) le ya (b) go fetolela lentšu leo lebakeng le le fetilego (tintetše, E SEGO TINTILE go tšwa go lebjale la lediri la tinta). Ka go boeletša tiragalo yeo bjalo, go gatelelwa kgokaganyo ya dikgopolo (tša methalotheto yeo) tšeo tše tharo tša mathomo tša temanatheto yeo. Ka go dira bjalo Leduleputswa o tlemaganywa le Badimo ba gabo.

6.2.13 Gantši ditiragalo tša epiki ya mohuta wo di tšea matšatši go di anega

Ge go badišišwa epiki yeo ya Fela ya *Sebilwane*, go tlo lemogwa gore e diregile/diragaditšwe mo bošegong bo tee, e sego letšatši goba matšatši. Ke go re tlhaselo ya ba gaMokutu – go tloga ge basadi ba thomo ka poledišano ya go belegiša Mmamorati go fihlela ba kwana ka go fetola maseana, go akanywa gore e ka ba diiri tša go se be ka fase ga e tee. Ge tiragalo ya tlhaselo ya manaba e phethega yona e ukangwa gore e ka be e tšere diiri tše tharo. Tlhakodišo ya Mmamorati le Letlakaduma ya Lesea ka matlhankgeng a ngwako, yona e ukangwa gore e ka be e tšere diiri tša go kaaka tše pedi. Go hlokofala ga Letlaka la bobedi e ka no ba metsotswana fela. Go swara leeto ga Lesea le Mmamorati go ya Bokgalaka, go ka no ukangwa gore e ka ba metsotswana fela ka gobane ge motho a ehwa/eya legodimong ga go tšee nako ye telele.

Ka fao go phethagatšwa ga ditiragalo tša tlhaselo ya ba gaMokutu e ka elwa go ba diiri tše e ka bago tša go se be tša ka fase ga tše diselelago. Ka go realo ditiragalo tšeo ga se di tšee letšatši le ge e ka ba matšiša a a rilego ka gobane di lebane le bošego bo tee (go tloga mpeng ya bošego go fihla ka mahube a banna).

Ka go realo go ka thwe, thulaganyo ye ya epiki ya Matome Fela, ya go bitšwa *Sebilwane*, ga e nyalelane le ka fao ditiragalo tša epikikakaretšo di rulaganywago ka gona. Go be go letetšwe gore epiki ye ya Fela e tšee matšatši a a rilego go ya ka thulaganyo ya melao ya diepiki eupša ga go bjalo. Le ge go le bjalo thulaganyo ye bjalo yeo ga e dire gore epiki ye ya Fela go thwe e ka se hlophelwe legorong la diepiki. E ka ba phošo go dira bjalo ka gobane e na le bontši bja diponagalo tša epiki.

Bjale go yo hlokomelwa mehuta ye e hlalošago thulaganyo ya epiki.

6.3 MEHUTA YA EPIKI

Ge kgopolo ya epiki e ahlaahlwa go lemogwa gore e bopilwe ka mehuta ye e seelago yeo le yona e yogo hlalošwa mmogo gona mo kgaolong ye ya boselela. Mehuta yeo ge e hlathollwa ka boripana e yo lepanywa le:

- Epiki le nonwane
- Epikinyana
- Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo
- Histori le epikikopana
- Epikithuto
- Epikitshegišo

6.3.1 Epiki le nonwane

Toohey (1992:4) o bolela gore dikanegelo tša epiki le dinonwane e be e le mehuta ya dikanegelo mo setšhabeng ka nako ya bogologolo gomme le gabjale di swanetše di sa kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho. Bobedi bja tšona bo bolela ka baanegwa ba bagolo ba bophelo, e ka ba magoši, dikgošigadi, bagale, bagaleadi, ditiragalo tše dikgolo tša go swana le dintwa le mathata ao a itšego, ditiragalo tša badimo le dikanegelo tše dikgolo tša lerato, maikutlo, boitefeletšo, bjalobjalo.

Mehuta ye meraro ya diepiki, e lego epiki ya tiragalo (*'Ilias ka Homer'*), ya moanegwa (*'Odyssee' ka Homer*) le ya tikologo (*'Divina Commedia' ka Dante*). Epiki ya moanegwa (*Odssey ka Homer*) yona ke ye nngwe ya mehuta ye mebedi ya direto tša epiki ya Segerike yeo e lego ye nnyane gomme e nago le ditlabelo tše ntši tše di tšweleditšwego kgalekgale. Ditaba tša mohuta wo wa epiki di lebane le mediro ya mogale wa Segerike woo a tsebegago ka la *Odysseus* ka morago ga go wa ga Troy ge a be a šitega go boela gae go tlo dula setulong sa bogoši go la Ithaca

Mojalefa (1993:25) le Groenewald (1993:62) ba re go na le ditaba tše pedi tše bohlokwa ka epiki, e lego:

- a) Epiki e bolela tše di lebanego le lefase ka bophara
- b) Mongwalelo ke wo o phagamego

Bjale go yo hlalošwa ditaba tše bohlokwa tše o tša ka godimo ka go di akaretša ka go di nepiša le diepiki tša Sepedi.

Epiki e bolela tše di lebanego le lefase ka bophara

Ge go ka badišišwa epiki ya Fela, *Sebilwane*, go tlo lemogwa gore e laodiša ka ga ditiragalo tša Badimo. Letlakaduma ke ngaka ya mošate. Ka thušo ya Badimo ba gaMokutu, o tsogile bahung morago ga go bolawa ke manaba a gaMokutu gore a thuše go hlakodiša Lesea leo le nago le maatla a Bomodimo, leo le lona le thušitšego Mmamorati go swara tsela ya go ya Bokgalaka/Badimong.

Kgopolo ya Badimo ga se kgopolo yeo e tsebjago ke Batlokwa ba gaRamokgopa fela. Tumelo ye bjalo e tsebja le ke lefase ka bophara. Le ge ditumelo tše dingwe, go swana le ya Sekriste, di sa e bone bjalo ka ye bohlokwa, eupša e a tsebega magareng ga ditšhaba tša lefase.

Mongwalelo ke wo o phagamego

Ge go tšewa mohlala wo mongwe wa go thekga kgopolo ye, go sa no tsopolwa wo mongwe wa go tšwa gona epiking ye ya Fela. Ka kakaretšo Fela o diriša methalotheto ye mekopana ka kgetho ye e tiilego ya mantšu le mafoko a a kgonthišago polelo ya khuetšo yeo e tšweletšago molaetša wa gagwe. Mohlala šo:

Mokgoši wo mogolo wa kgeila naga!
Wa hlaga ka nnga ya thaba ya gaMokutu.
A tseba gore ke wa Letlakaduma.
A thuthumela go se nene g'a gopola,

Gore bjale go fedile Letlaka o ile.
Ka kgonthe o jelwe ke diphiri...
Bjaka ge go hlwiwa go bolelwa...
O ile Letlaka, go phethilwe, ke mphela (Fela, 1961:35).

Matome Fela ga a re mokgoši wa lla; o re mokgoši wa kgeila naga; ga a re wa kwala ka morago ga dithaba; o re wa hlaga ka nnga ya thaba; ga a re Letlaka o hwile; o re Letlaka o ile, bjalobjalo. Thulaganyo ya polelo ye bjalo e tšweletša mongwalelo wo o phagamilego wa go huma ka khuduego ya go bonagatša maikutlo a a rilego.

Go ka akaretšwa ka go re epiki ke sereto se setelele sa go anega ditaba tšeo di lebanego le histori, gape se theilwe godimo ga nonwane. Sereto se se rulaganywa ka tatelano ya ditiragalo tše di itšego go bonagatša mongwalelo woo o phagamego wa go tshotshoma ka khuduego ye e rilego. Baanegwagolo ba gona ke bagale le/goba bagaleadi ba go amana le Badimo (Ge go balwa Fela, Lesea ke seka sa Badimo) eupša maikemišetšomagolo a sereto se ke maitshwaro.

Bjale go ya pele, go yo lekolwa tlhalošo ya epiki le nonwane ge e gatelela dikhwalthi tše di latelago:

- Dikanegelo tšeo di amago mediro ya bogale bja bagale ba nonwane.
- Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale ba le maatla a bodimo.
- Botelele bjoo bo bapetšwago le mongwalelo woo o phagamego.
- Tirišo ya metara wa boselela (*‘hexameter’*).
- Tumišo ya merero ya kgale – gantši e fihlelelwa ka poeletšo ya tlhalošo, ka difomula tšeo di sa fetogego tša tlhalošo.

Bjale go yo hlokomelwa bohlokwa bja dikhwalthi tšeo tša ka godimo.

Dikanegelo tšeo di amago mediro ya bogale bja bagale ba nonwane

Ge a hlaloša mediro ya bogale bja mogale (ngaka ya mošate) wa nonwane ya *Sebilwane*, e lego Letlaka, Fela (1961:26) o fo re:

A tsenya bogale bja sona gar'a maswika,
A laela mosadi gore ba goge ka bobedi.
Gatee leswika la boela morago!

Letlakaduma o laeditše bogale ka go dira modiro wa bogale wa go bula leswika leo le bego le bipile Lesea la Mmamorati gore bobedi bo kgone go boelanywa. Ge nka be e se ka bogale bja Letlaka, Mmamorati o be a ka se boelanywe le 'lesea' la gagwe ka ge a lekile mathomong gomme a palelwa go le bula ka lebaka la gore go tekateka ga gagwe ga pelego yeo e sa tšogo feta le gore bjalo ka mosadi, ga a na maatla a go kgatlolla maswika ao a boima bjalo.

Fela (1961: 26) o tšwela pele gape go laetša bogale bja Mmamorati ka mošomo wa gagwe wa bogale ka go re:

MmaMorati a itahlela ka gare!
A topa lesea le ntše le ragaraga
A le topa sehubeng sa mosadi yo mongwe

Le ge manaba a setšhaba sa gaMokutu gammogo le Mmakgoši ba lekile go aroganya Mmamorati le 'lesea' la gagwe, Mmamorati o ile a šoma ka maatla go re a boelane le 'lesea' la gagwe. Mediro ya gagwe ya go thuša Letlakaduma gore mafelelong a kgone go mo thuša go bula leswika gomme a boelana le 'lesea' la gagwe e laetša mediro ya bogale bja mogaleadi. Mmamorati o swere thipa ka bogale ka go itahlela ka gare ga leswika leo ntle le go gopola gabedi gore go ka be go na le eng ka moo ge e se fela go nagana ka 'lesea' la gagwe fela.

Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale ba go ba le maatla a bodimo

Morago ga go re Mmamorati a rapele Badimo gore ba tsoše Letlaka, Letlaka o ile a ba le maatla gomme a phafoga a ema a ba a kgona go bula leswika leo Lesea le bego le lla ka gare ga lona. Se se laetšwa ke Fela (1961:26) ka go re:

A re mosadi a yo mo tšeela lepe sagwe.
MmaMorati ge a boa le sona,
A tsenya bogale bja sona gar'a maswika,
A laela mosadi gore ba goge ka bobedi.
Gatee leswika la boela morago.

Maatla ao Letlakaduma a bilego le ona a bontšha gabotse gore ke a go tšwa go Badimo (ba gaMokutu) ka ge nkabe e se ka dithapelo tša Mmamorati go badimo, Letlaka o be a ka se ke a hwetša maatla ao a go bula leswika gomme a kgona go phološa 'leseae' la Mmamorati.

Botelele bjoo bo bapetšwago le mongwalelo woo o phagamego

Sereto sa *Sebilwane* sa go ngwalwa ke Fela (1961) ke mohuta wa sereto sa epiki seo se ngwadilwego ka botelele ka mongwalelo woo o phagamego. Sereto se se na le matlakala a 37 gomme seo se laetša botelele bja sona. Moreti o anega ditaba tša gagwe ka botelele gape ka thulaganyo ya polelo, o tšweletša mongwalelo woo o phagamego ka khuduego ya go lebana le tlhompho go Badimo.

Mathomong moreti o anega ka setu seo se lego gona motseng wa gaMokutu gomme basadi ba le boitshehong go belegiša Mmamorati yoo a ilego a belega ngwana wa mosetsana. Go na le gore moreti a diriše lentšu le mosetsana, yena o bolela ka segameetse go laetša mongwalelo wa go phagama ka tirišo ya kgetho ya mantšu ('sekgameetse', 'phuthana' le 'modišana') a a nepišago ditaba/ditiragalo thwi. Ge Fela (1961: 8) a tiiša taba yeo o fo re:

Mongwe mosadi a re: 'Ka kowa ga Mothei

Go letšwe go tsenwa boitshebong,
Bona ba letše ba filwe modišana; ...'

Ka fao go lemogwa gore Fela o diriša mantšu a go se tlwaelege a go swana le go tseba boitshebong le modišana.

Tirišo ya metara wa boselela ('*hexameter*')

Karolwana ye ga e tšweletšwe gabotse mo epiking ya Fela ya *Sebilwane*. Taba yeo ga e makatše ka gobane thulaganyo ye bjalo ya sereto ga se pharologantšho ye e tiilego mo thetong ya Sepedi. Ka go realo kgopolo yeo e ka se bolelwe mo nyakišišong ye.

Tumišo ya merero ya kgale

Gantši thulaganyo ye bjalo e fihlelelwa ka poeletšo ya tlhalošo, ka difomula tšeo di sa fetogego tša tlhalošo. Fela (1961:37) o re:

Re tlo mo diša ngwan'a Badimo,
A b'a re fihliše gae ...
Wa rialo monagano wa mosadi,
Wa rialo monagano ge a retologa,
Wa rialo monagano a hlokosetša ngwana,
Wa rialo ge a phumula keledi tša gwe,
Wa rialo ge a lebelela Tilu le Mphaka,
Wa rialo ge difofafofa ka lethabo,
E ka di dumelelana le yena.

Ditiragalo tše di hlalošwago ka godimo, mohlala, 'Re tlo mo diša ngwana' Badimo', di lebane le ditaba tša bogologolo, e lego tumelo go Badimo (ba gaMokutu) yeo go ka thwego e tšweletšwa ditabeng tša setšo/bogologolo tša diphaso.

Gape ge go lekodišišwa ditiragalo tša epiki ye ya *Sebilwane* go lemogwa gore go na le dipharologantšho tša dithekniki tšeo di abelanwago tša go swana le:

- ditshwantšho,
- dintwa,
- dipolelo tšeo di beilwego,
- dikgopelo tša badimo,
- dikhansele tša badimo,
- baetapele, gammogo le
- ditlhalošo tša dibetša le dilo tše dingwe.

Bjale, ka boripana go latela tshekatshekokopana ya mohuta wo wa epiki. Ge go hlokomelwa diepeki tša Sepedi go lemogwa gore *Sebilwane* e ka ba wo mongwe wa mohuta wo wa epiki. Bjale ge *Sebilwane* e senkasenkwa go ya pele, go tlo hlokomelwa dipharologantšho tše bohlokwa tše di latelago.

6.3.1.1 Baanegwa

Strachan (1998: 11) o hlaloša kgopolo ya baanegwa ka go re:

... (die) akteurs word beskou as instansies wat handelinge verrig. Hulle is nie noodwendig mensik nie, want 'n hond, of 'n masjien ... kan voorbeeld as akteur optree.

Seo se gatelelwago ke Strachan fa ke go re, baanegwa ke baraloki go phala go re ke batho. Se bohlokwa ke go re baanegwa ba sengwalwa ga se batho fela, le dilo tše dingwe e ka ba baanegwa, ke ka moo go le go bohlokwa go ba bitša baraloki e sego batho fela. Groenewald (1993: 9) yena ge a tlaleletša tlhalošo ye, yena o re:

Baanegwa e ka ba batho goba dilo tše di itšego bjalo ka letlapa, sebata se sengwe goba phoofolo, le dilo tše dingwe, gagolo ge go bolelwa ka ga dinonwane. Se bohlokwa ke gore

baanegwa ke bao ba dirago ditaba goba ba diregelwago ke se sengwe.

Le ge go le bjalo go gatelelwa gore go na le baanegwa ba diteng le ba thulaganyo. Ka go realo mo karolwaneng ye ya nyakišišo, go yo hlalošwa baanegwa ba thulaganyo bao ba emelago diswantšho (Groenewald, *ibid*).

Baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka magoro a mane, e lego molwantšhwa, molwantšhi, mohlohleletši (bao ba bitšwago baanegwathwadi) le baanegwathuši. Bjale go yo hlalošwa baanegwa bao ka boripana ka gobane ba šetše ba hlalošitšwe ka botlalo ke basekaseki ba peleng.

Molwantšhwa

Prince (1987: 78) o hlaloša molwantšhwa ka go re, '*The main character, the character constituting the chief focus of interest*'. Polelo ye ya Prince e gatelelwa ke Shole (1988: 22) ge a re molwantšhwa ke, '*Moanelwamogolo yo morero le kgotlang di thaegileng mo maikaelelong le maiphetlho a gagwe*'.

Ka go realo molwantšhwa ke moanegwa yo mogolo yo bohlokwa. Ke motho yoo kgahlego ya mmadi e sekametšego ka mo lehlakoreng la gagwe. Gomme bohlokwa bja gagwe bo hlalošwa ke Beckson le Ganz (1995: 217) le Serudu (1989: 32) ge ba re ke mogale ('*hero*') wa kanegelo goba tiragatšo. Ke go re ke yena yo a bulago a bile a tswalela dikgoro tša kanegelo ka ditiro tša gagwe tše dibotse goba tše di sa lokago. Ke komangkanna ya baanegwa ka moka ka gobane bogolo bja ditiragalo tša sengwalo bo theilwe godimo ga gagwe ebile bo dirwa ke yena.

Gape ke moanegwa yo mediro ya gagwe e phadimago. Mediro yeo ya gagwe ga ya swanela go fetošwa goba yena, molwantšhwa, a fetoga. Taba yeo ya mešomo yeo e sa fetogego, e kgonthišiša ke Winks (1980: 33) ge a re:

... they must be consistent from frrst to last; the development of a character should not bring about drastic changes. He

should remain the person we have always known from the beginning to the end.

Ka gona šedi ya babadi e tsepeletše ditiro tšeo tša gagwe ka gore ke tšona tšeo di gapeletšago babadi gore ba balele go ya pele. Gape ke moanegwa yo a rwelego mathata le maima a kanegelo. Ke ka fao babadi ba ikgweranyago le yena. Mojalefa (1996:14) o tiiša seo ka go re ke moanegwa yoo a lwantšhetšwago go loka goba go se loke ga gagwe ke moanegwa yo mongwe, e lego molwantšhi.

Molwantšhwa mo seretong se sa *Sebilwane* ke Mmamorati (le Lesea la gagwe). Bobedi ba lwantšhetšwa go loka. Go fetolwa ga 'lesea' la gagwe gore e be molata ke tiro ye mpe mahlong a mmadi. Ke ka fao mmadi o mo kwelago bohloko. Ge manaba a fediša tiragalo yeo ya boMmakgoši ka tsela ya polao, mmadi (le tiragalo yeo e le šoro) o a e amogela ka gobane ga se tshwanelo gore go be bjalo.

Molwantšhi

Molwantšhi ke moanegwa yo mogolo yoo a lwantšhago molwantšhwa. Taba yeo e thekgwa ke Lazarus le Smith (1983:17) ge ba re, '*Antagonist, the chief negative character in a plot, the one who opposes the protagonist*'. Ka go realo ba fo gatelela gore ke moanegwagolo yo a sa lokago ge a lwantšha molwantšhwa wa go loka. Ke ka mokgwa woo Baldick (1990:10-11) ge a rego ke molotšana ('*villain*') yoo a thulanago le mogale goba mogaleadi ('*hero (ine)*') mo kanegelong. Go ya ka tlhalošo ya boLazarus le Baldick go thwe ga se a loka, eupša ga se ka mehla molwantšhi a fetoga motho wa go se loke goba molotšana ka gobane mošomo wa gagwe o lebanywa le tiro ya molwantšhwa: ge molwantšhwa a lokile, o thulana le go loka, ge a a se a loka, o thulana le bobegogo se loke. Ke ka tsela yeo Prince (1987: 8) o fahlela taba yeo ka go re:

A narrative articulated in terms of an interpersonal CONFLICT involves two major characters with opposite goals: the protagonist (or hero) and the antagonist, or enemy.

Yena o ritelela thulano ('*conflict*') yeo e lego gare ga molwantšhwa le molwantšhi ka lebaka la gore ba na le tebanyo yeo e fapanego. Serudu (1989:33) o nontšha kgopolo ya Prince ka go re molwantšhi o lwantšha mogale goba mogaleadi ka nepo ya go mo thibela go phethagatša maikemišetšo a gagwe. Ka fao bolwantšhi bja gagwe bo tlišetša molwantšhwa mathata le matshwenyego.

Ge go balwa *Sebilwane* go lemogwa gore go na le balwantšhi (boMmakgoši: Mmakgoši le basadi ba babelegiši). Mmakgoši le basadi bao ba fetola masea ka sephiring/boitshepong. Tiragalo yeo e ganetšwa ke Badimo ka go romela manaba go ba šitiša maanomabe ao.

Mohlohleletši

Ge Shole (1988:230) a hlaloša kgopolo ye, mohlohleletši, o re:

Ke moanelwa wa boraro e bong motsenagare. Motsenagare o gabedi: fa a le mpeetlane kgotsa a le loma lo lo ntlhapedi, re mmitšha molotlhanyi gomme o gotetsa kgotlhang.

Ke go re ke moanegwa yo a hlalago thulano gare ga molwantšhwa le molwantšhi. Serudu le ba bangwe (1995:118-119) ba šitlela polelo ya Shole ka go re ke moanegwa yoo a felago a fetola maemo a gagwe. Ge a bona seemo sa ditaba se mo kgahla, se le ka lehlakoreng leo a le ratago, o thekga wa ka godimo, molwantšhwa goba molwantšhi. Nepo ya gagwe ke go hlokomela moo mašoto a gagwe a tšwago gona (e ka ba ka mo lehlakoreng la molwantšhwa goba la molwantšhi), yena o tlo kgetha moo ditaba di mo dudišago ka a mabedi.

Pretorius le Swart (1983:24) ba thekga seo ka go tlaleletša boemo bja mohlohleletši ka tsela ye '*He/ she acts as a kind of catalyst between the positive and the negative poles*'. Mojalefa (1996:15) o gata ka mošito o tee le boPretorius ge a re ke moanegwa yo a bešeletšago pitša ya mpherefere gare ga molwantšhwa le molwantšhi gore ba se kwane le gatee. Ge a tšwetša pele taba ye, Conradie (1981:23-24) o hlaloša gore mohlohleletši o lebane le dikarolo tša

go fapana, e lego lebaka la thulano, morero wa kganetšo, bjalobjalo. Ka gona go ka thwe ke molohlanyi yoo a lebelelago gore phefo e fokela kae, go molwantšhwa goba go molwantšhi, pele a ka kgatha tema.

Ge go lebelelwa gape epiki ya *Sebilwane*, ya Matome Fela, go hlokomelwa gore go fetola masea ke tiragalo ye e ka lebanywago le bohlohleletši.

Ge Fela (1961:8) tšweletša ditaba tša mohuta woo o no re:

Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.

Tiragalo ya go fetolwa fao ga masea e hlohleleditše gore Badimo ba gaMokutu ba romele manaba go šwalalanya maano ao a boMmakgoši a go rato dira gore Lesea le be molata mola Sekgameetse yena a swanetšwe ke bogoši bja gaMokutu.

Moanegwathuši

Serudu (1989:33) o hlaloša kgopolo ya moanegwathuši ka go re:

Ke moanegwa yoo a kgathago tema ye nnyane mo pukung. O thuša go bontšha ditiro tša mogale goba mogaleadi. A ka tšwelela mo le mola goba a tlogelwa pele taba e fhla mafelelong.

Go ya ka Mojalefa (1994:10) ke moanegwa yoo a nago le tebanyo ya baanegwathwadi: molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Ke go re o thuša go hlaloša le go godiša semelo sa moanegwathwadi. Ke moanegwa yo a tlaleletšago kgolo le mediro ya moanegwathwadi. Mojalefa (1996:15) o tšwela pele ka go re ge mongwadi a rato godiša kgogedi o tlo šomiša baanegwathuši, le ge e le gore ga se bona fela ka gobane le ditiragalo le tšona di na le mohola

wo mogolo wo mobjalo. Ka ntle le baanegwathuši, ditiragalo di ka thuša go hlohleletša mmadi gore a itemogele kgogedi yeo gape a tšwele pele ka go bala ka ge a rata go tseba maikemišetšo a mongwadi. Taba yeo e thekgwa ke Groenewald (1991:31) ka go re, 'bangwadi ba bangwe ba šomiša baanegwathuši go tiiša/gapeletša ('motivate') tharollo ya bothata'.

Ka tsela yeo go ka rungwa ka go re baanegwathuši ke baanegwa ba bannyane bao ba thušago go tsweletša ditiro tša moanegwathwadi. Baanegwathuši bjalo ka baanegwathwadi le bona ba fiwa mešomo ya go fapana. Groenewald (1993:19-20) ge a tšwela pele ka go hlaloša mešomo yeo ya bona, o re ke go:

- hlaloša semelo sa moanegwathwadi.
- tiišetša goba go šitlela tlemollo ya lehuto.
- tswalanya mmadi le moanegwathwadi (molwantšhwa).
- godiša maatlakgogedi.
- hlaloša tlemollo ya lehuto.

Bjale ge ge go šetšwa moanegwa (baanegwa) wa mohuta wo mo go *Sebilwane*, go lemogwa gore Letlakaduma, selepe, Mothei, manaba, Tilu le Mphaka ke baanegwathuši.

Letlaka o thuša/phološa Mmamorati le Lesea ka matlhenkgeng/matopeng a ngwako wo o thubagantšhitšwego ke manaba. Fela (1961:22) o re:

Mo feng maatla a nthuše ... hle,
Ke mo thušitše, Badimo bešo, mo feng maatla;
Badimo bešo, fang monna yola maatla hle...,
A nthuše go ribolla fsika lela!!

Ge a ba thuša bjalo o diriša selepe go fihlelela Lesea ka matopeng ao. Fela (1961:*ibid*) o no re:

Gatee lefsika la boela morago!

Mmamorati a itahlela ka gare!
A topa lesea le ntše le ragaraga
A le topa sehubeng sa mosadi e mongwe,
Le phuthetšwe ka mekgopšhana!!!
A topa ngwana ka lephakuphaku,
A phakiša a mmea sehubeng sa gagwe.

Mothei yena o thuša boMmakgoši ka leseana leo la mošemane (modišana), leo le swanetšego go dirwa kgoši ya gaMokutu. Fela (1961:8) o re:

Mongwe wa basadi a re: 'Ka kowa ga Mothei
Go letšwe go tsenwa boitshepong,
Bona ba letše ba filwe modišana;
Yo ngwana Badimo ba ga Mokutu,
Ga a golele ka ga Mothei,'

Fela (1961:9) gape o no tšweletša Mothei bjalo ka moanegwathuši ka go re:

Se tsene bosele phuthana sa Mokutu ...
Sa tšwa ntlong sa Mothei sephuthana,
Bjaka ge go boletše Mma-Kgoši
Sa tsena tseleng se ya ka ga Mokutu.

Badimo ba diriša manaba go senya maanomabe a boMmakgoši a go fetolwa ga masea. Fela (1961:9) o dio re:

Batho ba thulana ka dihlogo!
Ba thulana le sa ga Mothei sephuthana!
Sona le ba serwadi ba bolailwe ...

Mola ka lehlakoreng le lengwe Tilo le Mphaka, dimpša tša mošate, di hlokomela Mmamorati le Lesea go ba iša Badimong/Bokgalaka. Fela (1961:37) o re:

Tilo pele, Mosadi le ngwana ka mohlana,

Mphaka morago ... Ba metšwa ke bošego ...
Ba ile ...le bona ba ile ...!

- **Diswantšho**

Groenewald (1993:7) o hlaloša gore tshwantšho ke tlhalošo ya ditaba goba kanegelo. Heese le Lawton (1983: 143) ba tšwetša pele taba ye ka go re:

The rebel poets turned their attention instead to internal experience, attempting to explore and express the elusive states of the human psyche. Objective description was not their aim; they wished to use words for their suggestive and evocative value; the creation of atmosphere and the expression of emotion was their intention. The use of the metaphor and the symbol became central to their poetic technique.

Go ka fo akaretšwa ka go re mohuta wo wa thekniki o dirišwa kudu ke bareti thulaganyong ya ditiragalo tša direto tša bona.

Ge Cuddon (1979: 671) a hlaloša go ya pele gore tshwantšho ke:

The word symbol derives from the Greek word symballein, to throw together, and its noun symbolon, mark, emblem, token or sign. It is an object, animate or inanimate which represents or stands for something else.

Taba ye e bolelwago fa ke gore seswantšho ke selo seo se swantšhwago le se sengwe. Ke go re selo se tee seo se swantšhwago se fetoga selo seo. Shipley (1972:322) o tiišetša taba yeo ka go re seo se swantšhwago gantši ke seo e lego sa nnete. O gatelela polelo ye ya gagwe ka go re:

The representation of a reality on one level of reference by corresponding, reality on another.

Seswantšhwo se emela therešo bophelong. Wellek le Warren (1954:194) ba ruma kgopolo ye ka go re sekai ke mohuta wo mongwe wa tshwantšhišo wo mongwadi a rulaganyago ditaba tša gagwe go tšwetša pele molaetša wa gagwe.

Ka tsela yeo, go ka akaretšwa ka go re seswantšho ke:

- (a) Go hlaloša Monna le nku di amana ka go kgotlelela a selo ka moo re sego ra se tlwaela ka gona gabotse - fela tlhalošo yeo e lebane le moko wa ditaba: mohlala, monna ke nku o llela teng.
- (b) Go amantšha dikgopolo tše di tlogo fetoga dikai ka lebaka la gore kamano yeo e tšwetša pele moko wa ditaba, mohlala, Monna ke nku o llela teng. Monna le nku di amana ka go kgotlelela.
- (c) Ka tsela yeo selo sa popego ('concrete') se fetoga kgopolo goba seka sa senaganwa ('abstract').

Bjale mo go *Sebilwane* dikgopolo tše di latelago Fela o di diriša bjalo ka diswantšho:

MmaMorati

Mmamorati o yo lebanywa le:

(a) Leina la gagwe

Ge leina la gagwe le senkasenkwa go lemogwa gore le hlaloša goba le emela lerato – ke motho wa lerato wa go rata batho ba bangwe. Ka wona mokgwa woo go ka thwe Mmamorati ke seka sa lerato, ka lebaka la boitshwaro bja gagwe bja go lebana le lerato.

(b) Tswetši: MmaMorati

Mmamorati a ka tšwela pele go swantšhwa le tswetši. Fela (1961:21) o re:

Sellwana sa ngwana se sepediša madi a gwe,
Pelo e llele go mo khuparetša sehubeng sa gwe.

Taba yeo e bolela fela gore Mmamorati ke seswantšho ga se leina fela la mehleng.

Lesea

Fela (1961:7&20) ge a nepiša ditaba tša tshwantšho, o fo gatelela bohlokwa bja lesea ka go re:

Sellwana sa lesea, ke seka leru,
Tšatši le tšhubile
Dinoka di pšhile;
Ke seka metsana masehla megolong ya banna (letl. 7).

Le

Sekaleru ... tšatši le tšhubile gohle;
A se kwa gabosele mosadiabatho! (letl.20).

Ka go realo Lesea ga se motho wa lefase le; go ka thwe (a) ke motho wa Bokgalaka/Badimong, (b) ke wa moo Badimo ba dulago ntshe, ka fao (c) lesea le emela bophelo, (d) ebile gape lesea ke kgegeo (mošemane : segameetse).

Gae

Fela (1961:18) o hlaloša kgopolo ya Gae ka go re:

Na ke gona Badimong mo?
Le ntlišitše Bokgalaka na?

Taba yeo e bolela gore Bokgalaka goba Badimong ke ka gona Gae. Ka gona ge go tsitsinkelwa ka tlhokomelo ye kgolo go lemogwa gore Gae e šupa dilo tše pedi: (a) moo lesea le tšwago gona (bophelong) le (b) moo lesea le yago gona (lehung).

Ka go realo go thwe Gae fa go na le Gae tše pedi: (a) Gae ge e lebane le Bokgalaka le Badimong (bophelo le lehu). Ye ke Gae ya mathomo. Ka gona Gae ya mathomo e bolela moko wa ditaba (lehu le bophelo). Gape (b) go na le Gae ya bobedi yeo e e hlaloša mokotlaleletšo: go 'lotola ngwana'. Kgopolo ya mokotlaleletšo o tiišwa ke:

(a) *Ba ile... ba metšwa ke bošego*, yeo e lego lehu le bophelo tšeo di lebane le lefokwana le, '*Ba ile...*' yeo e hlalošago batho ba gaMokutu ba go bolawa (lehu) le '*...le bona ba ile*' yeo e lebanego le MmaMorati le lesea. (bophelong)

(b) *Bokgalaka*

Kgopolo yeo e bolela (a) moo bohle ba yago gona (lehu) (letl. 26) le (b) moo bohle ba tšwago gona (bophelo) (letl. 29).

Toro

Go ka thwe kgopolo ye e lebane le **lefelo**, e lego 'boroko ke motsana wo o lego tseleng ya Bokgalaka' (letl. 6); ebile e lebane le **motseta**, e lego tonana ya Badimo ba Bokgalaka. Ka gona toro e swantšhwa go ba magareng a bophelo le lehu.

Ngwedi

Ka kgopolo ya ngwedi go bolelwa ka Badimo ba gaMokutu: batho ba gaMokutu ge ba phela ba a ba phelela; ge ba ehwa le gona ba a ba hwela. Ka fao ke seswantšho seo se hlalošago bona Badimo ba gaMokutu.

Mokgalabje

Mokgalabje ke Mokgalaka; o swantšhwa le Badimo ba gaMokutu. O laola lehu le bophelo eupša go yena di a swana. Godimo ga moo o tseba tša lehu (tlhaselo), ebile o rulagantše tlhaselo ka gobane o tseba tša bophelo (go phologa ga Lesea)

- **Dintwa**

Sereto se sa Sebilwane se lebane le dintwa. Fela (1961:9) ge a hlaloša ka dintwa tša ka mo gare ga sereto se o fo re:

Batho ba thulana ka dihlogo!
Ba thulana le sa Mothei sephuthana!
Sona le ba serwadi ba bolailwe ...
Ke nyaka-nyaka, ke mphere-hlakana;
Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,
Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!

Ntwa yeo e bilego gona nageng ya gaMokutu e be e le ye kgolo moo e lego gore batho ba bolailwe ka marumo, dilepe le dithoka. Mmamorati le Lesea la gagwe bona ba ile ba phologa ntweng yeo gomme mafelelong ba boela Gae Bokgalaka ka thušo ya badimo ba gaMokutu.

- **Dipolelo tšeo di beilwego**

Fa moreti o diriša polelo go tšweletša taba yeo e itšego. Fela (1961:6) o fo re:

Maphene a phadimiša maphego

Ga se setlwaedi gore maphene a phadimiše maphego. Go tlwaetšwe gore maphego ke a go fofa. Ka lebaka leo, ka tlwaelo e be e swanetše go ba maphene a a fofago, e sego mafene a a phadimišago maphego, ka gobane maphego ga se a go phadimišwa; ke a go fofa.

Dikgopelo tša Badimo

Mmamorati mo epiking ye, o tšwelela a kgopela Badimo gore ba mo thuše bothateng bja go ntšha leseana la gagwe matopeng a ngwako. Fela (1961:16) o re:

Badimo bešo, ake le mpheng maatla,
Mpheng maatla badimo bešo ke eme;
Ke eme ke bone gore le mpeile kae;
Ge eba le a nkwa, badimo bešo,
Mpontšheng sešupo sa go ntemoša;

Badimo ba gaMokutu ba ile ba araba dikgopelo tša gagwe ka ge a ile a re ge a ba kgopela gore ba mo laetše sešupo sa go re ba beile Lesea kae, a kwa modungwana gomme mmele wa gagwe wa tšidifala:

Mokokotlo wa tširoga,
Meriri ya nyeboga,

A tomola mahlo ka letšhogwana;
Pelo e betha ka lebelwana. (letl. 17)

O sa tšwela pele ka kgopelo ya gagwe ka go re:

Badimo bešo ba ga seetšwana,
Ba ga- 'pudi-ka-tswalwa-lehlaba-letšatši,
La re le sekama ya ba ke a fula'
Ke ra lena ka moka nke le nthuše,
Nna ke gona badimong mo?
Le ntlitšitše Bokgalaka na? (letl.18)

Badimo ba ile ba kwa kgopelo ya gagwe gomme ba mo laetša moo Letlaka a lego gona:

Mo feng maatla a nthuše ... hle,
Ke mo thušitše, badimo bešo, mo feng maatla;
Badimo bešo, fang monna yola maatla hle...,
A nthuše go ribolla fsika lela!!" (letl. 22)

Mmamorati o tšwelela gape a kgopela Badimo gore ba mo hlokomele ka go mo fa maatla ge a le leetong la gagwe la go ya Bokgalaka. Fela (1961:34) o re:

BoKgwadu boLedingwana dikokotla tša Mabjaneng:
Ntebeleleng, le ntlhokomeleng,
Mpheng maatla, mpheng temošo,
Mpheng tshepo ya go tsena 'eto le!

- **Dikhansale tša badimo**

Fela (1961:34) o re:

A bitša ba gabo Badimo ka pelo tshesane.
BoKgwadu boLedingwana dikokotla tša Mabjaneng:

'Ntebeleleng, le ntlhokomeleng,
Mpheng maatla, mpheng temošo,
Mpheng tshepo ya go tsena 'eto le!'

Fela o laetša gore go na le Badimo bao e lego ba gaboMmamorati. Ge a bolela le Badimo, ga a no bolela le bona ka go akaretša eupša o bolela le Badimo bao e lego ba gabo gomme o ba bitša ka maina, e lego boKgwadu le boLedingwana ba khansele ya Mabjaneng.

- **Baetapele**

Mmakgoši ke yena moetapele wa basadi mo seretong se sa *Sebilwane*. Fela (1961:8) o re:

Yena mma-Kgoši wa gaMokutu,
Mohlokamedi wa thari ya kgoši
Mohlokamedi wa basadi le baledi,

Mmakgoši yoo e lego yena molwantšhi yo mogolo wa Mmamorati, ke yena yoo a fago ditaelo go basadi ka ge e le yena moetapele; ke yena a ba laelago gore ba swanetše ba dire eng, ba se dire eng. O tšwela pele go ba laela ka go re:

Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.

- **Ditlhalošo tša dibetša le dilo tše dingwe**

Fela (1961:23) o dio bolela gore:

Nna ke Letlakaduma, moswari wa marumo,
Moswari wa tsaka-kgolo ya kgoši,

Fa Letlakaduma o hlaloša gore ke yena a swarago dipheko tša mošate. Ge a tšwela pele go hlaloša dibetša tša bogoši, o no re:

Tsaka ya legadima la badimo ba Bokgalaka
Lefika-tshipi-se-tološwa-ke-tladi,

6.3.1.2 Ditiragalo

Go na le ditaba/ditiragalo tše pedi tše bohlokwa mabapi le epiki, e lego:

- a) Epiki e bolela ditiragalo tše di lebanego le lefase ka bophara
- b) Ditiragalo tša mongwalelo ke tše di phagamego

Epiki e bolela ditiragalo tše di lebanego le lefase ka bophara

Ditaba/Ditiragalo tše di lebanego le lefase ka bophara e ka ba tša go swana le lerato le ntwā tše di ka amago mang le mang lefaseng ka bophara. Ge a tiiša ditaba tše mo seretong sa *Sebilwane*, Fela (1961:9) o fo re:

Se ... ba ... ta ... kgo ... mo!
Mokgoši wa kgeiga bošego
Batho ba phafoga ka go phapharega,
Go sa tsebje hlago ya mokgoši;
Ke kgu!! Keu!!! phohlo!!!
Go befile ...

Fela o re laodišetša ka tllhaselo ya manaba a setšhaba sa gaMokutu yeo e laetšago ntwā ya setšhaba. Ntwā ke ye nngwe ya ditiragalo tše di lebanego le lefase ka bophara – bakwa mobu/naga. Ntwā ga se tiragalo yeo e diragelago lefelo/nageng le itšego fela, eupša e ka direga le lefaseng ka bophara. Ka fao tiragalo ye e laetša ge epiki e lebane le ditiragalo tša lefase ka bophara.

Mongwalelo ke wa ditiragalo tše di phagamego

Mongwadi wa sereto sa epiki ga a diriše mongwalelo wa polelo yeo e tlwaelegilego; gantši o bea polelo ka tsela yeo e lego gore e tlo ama mmadi maikutlo. Polelo ya mohuta woo e šišitše ka mantšuširela goba dikgopološirela. Mongwadi mo seretong sa *Sebilwane* (1961:27) o šomiša mongwalelo wo o phagamego ka tsela ye:

Sellwana sa lesea la thari ya otopedi,
Ke sekaleru tšatši le tšhubile gohle,
Ke sekameetse-masehlana megolong ya banna,
E le kgale ba phaitše letsholo le paletšwe.
Mmamorati a mo tshwarela kgaufsi le pelo ya gwe,
Pelo ya gwe e itia meropana fela,

Moreti go na le go diriša mongwalelo wo o tlwaelegilego wa polelo yeo re e tlwaetšego, o diriša polelo ya mongwalelo wo o phagamego, mohlala tlogelo (otopedi), tshwantšhanyo (sekaleru), leinagokwa (sekameetse-masehlana, nyenyefatšo (masehlana), sekapolelo (go itia meropa), bjaloobjalo.

6.3.2 Magoro a diepiki

Go tlo lemogwa gore epiki e arotšwe ka mehutana ye e rilego. Mo polelong ya Sepedi mehuta yeo ga e tšwelele gabotse, le ge go bjalo, go bohlokwa nyakišišong ye gore e hlalošwe, ka ge tlhalošo ye bjalo e tlo thuša kwešišo ya tlhalošo ya epiki ka kakaretšo.

6.3.2.1 Epikinyana

Epikinyana e farologantšhwa ka ditlhalošo tšeo e laetšago:

- bophelo,
- mokgwa wa bokopana,

- tšhupetšo ya borutegi gape le
- segalo seo se phagamego sa go reta.

Ge go akaretšwa tlhalošo ya epikinyana go ka thwe epikinyana ga e na elemente ya botelele. Go na le dipharologantšho tše dingwe tše bohlokwa tše e ka bago:

- go fapoga le epiki, gape le gore
- lerato ke lona le šetšwago go theto ya mohuta wo.

6.3.2.2 Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo

Mongwadi wa tatelano ya ditiragalo o hwetša tshedimošo ya gagwe go tšwa go methopo ya go fapafapana:

- e ka ba tatelano ya ditiragalo yeo e ngwadilwego go ya ka tsebo ya mongwadi,
- tše dingwe di tšwa go dihlatse goba bakgathatema ba ditiragalo,
- mola tše dingwe e le tša go kwewa (di bolelwa ka molomo) gomme tša ngwalwa fase.

Bangwadi ba arola mohuta wa tatelano ya ditiragalo ka dihlophana tše pedi, e lego:

- (a) Ditatelano tša ditiragalo tša go phela.
- (b) Ditatelano tša ditiragalo tša go hwa.

Tatelano ya ditiragalo tša go hwa ke yeo mongwadi mo go yona a kgoboketšago lenaneo la gagwe la ditiragalo go fihla ka nako yeo a thomilego go ngwala ka yona eupša ga a ngwale ka tše dingwe tša ka morago ga moo go ya ka moo di tšwelelago ka gona. Ge e le tatelano ya ditiragalo ya go phela yona ke moo mongwadi o tee goba go feta a tlatšago go tatelano ya ditiragalo ka setlwaedi seo se itšego sa go ngwala ditiragalo tša sebjalebjae ge di sa tšo direga.

Bangwadi ba ditiragalo ba bona mohola kudu go tatelano ya ditiragalo ya go phela ka ge e efa tshedimošo ka pejana go na le yeo e hwilego e lego ya kgale.

Epiki ya tatelano ya ditiragalo yona e swantšhwa le ya nonwane; ka fao go ka laetšwa dipharologantšho ka tsela ye e latelago:

- ke ye telele
- mongwalelo wa yona ke wo o phagamego
- e na le metara wa boselela
- e ka ba le dipharologantšho tša epiki ya go tlwaelega ya tshwantšhišo, dintwa, dipolelo tšeo di beilwego, tumišo ya badimo, dikhansele tša badimo le baetapele.

6.3.2.3 Epikikopana

Epikikopana le ge e laetša bontši bja dipharologantšho tša epikinonwane, e bonagala e kgaoletša kudu ka kwelobohloko yeo e lego ka gare ga yona. Ka fao go yo gatelelwa ponagalo ya kwelobohloko ge mohutangwalo wo o tsinkelwa ka boripana.

6.3.2.4 Epikithuto

Dipharologantšho tše dikgolo tša epikithuto ya Seroma le Segerika ke tše di latelago:

- Epikithuto e bolela ka lentšu le tee la mongwadi.
- E lebišitšwe go moanegwa yoo go ka bolelwago goba gwa se bolelwe leina la gagwe.
- Sebopego sa yona ke sa go thewa godimo ga pukwana.
- Sererwa sa yona ke sa taetšo ya go ba le tlhohleletšo
- Gantši mohutangwalo wo o na le seka sa thekniki.
- Metara wa yona ke wa boselela.

Ka lehlakoreng le lengwe epikithuto e na le polelo yeo e phagamego. Gomme dipharologantšho tša yona ke tše di latelago:

- Metara ke wa boselela.
- Polelo ke ye e phagamego.
- Ebile polelo ke ye kopana.
- Moreti o tšweletša thekniki goba teori ya bophelo.
- Thekniki yeo ga e dirišwe mareong/dikgopolong a bonolo.

Dipharologantšho tše dingwe tše bohlokwa ke tša mmoledišwa. Diepikitheto gantši di lebišwa go batheeletši/babadi bao ba itšego ka karetšo. Baretl ba epikitheto ba lebiša taetšo ya bona ya thekniki goba teori ya bophelo go motho yo a itšego. Tswalano ya boraro ya mmoledi wa epikithuto, e lego motho yoo mošomo o lebišwago go yena le mmadi mafelelong, e tšweletša tshotlego ka ditsela tša go fapana, ka baretl ba go fapana. Ke go re e na le magato a a latelago, e lego:

- Legato la pele ke la polelobomolomo leo le akaretšago diepikithuto tša *Hesiod*, borateori ba *Presocratic*, *Xenophanes*, *Parmenides* le *Empodecles*.
- Legato la bobedi ke leo le sepelelanago le mathomo a setšo sa /
- 'Hellenistic' sa ngwagakgolo wa boraro pele ga Matswalo a Kriste.
- Legato la boraro go setšo sa epikithuto ya bogologolo, le emelwa ke mešomo ya *Virgil* go theto ya gagwe ya *Georgics* le *Ovid* ka go *Fasti*.
- Theto ya Horace ya *Ars Poetica* le *Ovid* ka *Ars Amatoria* di emela legato la bone le la bohlogo la epikithuto yeo e lebanego le nako ya boiketlo.

6.3.2.5 Epikitshegišo

Margites e be e le nonwane ya motho o tee, e lego Margites, yoo bophelo bja gagwe bo bego bo tshotshoma ka tlhakahlakano ya go se be le bonnete bja batswadi ba gagwe, gomme gape o be a sa tsebe gore a dire eng ka mosadi wa gagwe bošegong bja lenyalo la bona.

Epikitshegišo e na le ditiro tšeo di okeditšwego gape tša go akaretša, tša go ba le ditiragalo tše ntši tša go logagana le baanegwa ba go fapafapana. Ka mantšu a mangwe, epikitshegišo e lebane le epiki go swana le ka moo tshegišo e lebanego le manyami ka gona.

Phapano gare ga epikitshegišo le epiki yeo e tlwaetšwego ke:

- Kanegelo le tiragalo – tša epiki ya nnete tšeo di lebanego le lebitla le mahlomola, mola tša epikitshegišo e le tša go se re selo gape ga di fe hlogo.
- Baanegwa – baanegwa ba epikitshegišo ke ba maemo a fase ba mekgwa ya fase mola ba epiki ya nnete e le ba maemo a godimo.
- Dikgopolo le kgetho ya mantšu – tša epikitshegišo di lebane le tshegišo mola tša epiki ya nnete e le dikgopolo le kgetho ya mantšu yeo e gogago maikutlo.

6.4 KAKARETŠO

Kgaolo ye e hlalošitše ka go tsenelela malebana le diponagalo tša epiki ya Sepedi ka go fa mehlala ya tirišo go tšwa go direto tša *Sebilwane* (1961), *Leduleputswa* (1953), *Ga se ya lešaka le* (1973) le *Maletsoge* (1985). Go hlalošitšwe diponagalokgolo tša epiki ya Sepedi tšeo di lebanego le diepiki tše di balwago lehono di etšwa go setšo sa kgale sa theto ya bomolomo.

Epiki e laodiša ka ga ditiragalo tše bohlokwa tša histori. Kgopolo ye e nepiša mehutaepiki ge e lebane le ditiragalo tša go tswakatswakana tša therešo le tša maitirelo. Godimo ga moo epiki e amanywa le direto tša bogologolo, tša batho ba go se rutege. Ka fao ge, epiki gantši e naganelwa go ba mohuta wa sereto sa batho bao ba sego ba rutega, goba mohlomomongwe bao ba sego ba rutega ka nako ye e itšego.

Go lemogilwe gore epiki le nonwane di a anega (tše dingwe di anega ka dimetara tše tshela ('*hexameters*') tšeo di lebelelwago eka di laodiša ka ga mogale goba

mohlomongwe tlhabologo ye kgolo gammogo le ditswalano tša yona, go akaretšwa le mogale yoo a tšwelelago bjalo ka kgopolo ya bomodimo.

Ditaba tša epiki di anegwa ka botelele le ka tatelano go bopa taba e tee yeo e bofaganego, e hlalošago ka bohlokwa bja ditiragalo tša histori, gape e bolelago ka ga ditiragalo tša histori tšeo di anegwago ka tsela ye telele. Ditiragalo tša yona di ka ga mogale goba mogaleadi yoo ditiro tša gagwe di lebanego le go rungwa ka tsela ya ntwaga ya batho, sehlopha sa morafe goba setšhaba. Mediro ya baanegwa bao e lebane le lefase, mehlolo le badimo, mola ditiragalo tša yona gantši di lebelela bophelo bja sebjalebja bjo bo tšweletšago ditshwanelo tša botho.

Sebopego sa epiki se na le ditemana, fela dinoko di lekana ka botelele. Nakong ya lehono epiki e hlangwa ka tatelano le poeletšo ya ditiragalo tšeo di dirago gore e be bonolo go gopolega, go ya ka botelele bja tšona (ditiragalo). Mešomo ya tiragatšo ya ditiragalo gantši e tšea matšatši go e anega.

Godimo ga moo kgaolo e boletše le ka tlhalošo ya baanegwa le mehuta ya bona malebana le sereto sa *Sebilwane*. Go akareditšwe tlhalošo ya baanegwa bao ba latelago: molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši bjalo ka baanegwathwadi le baanegwathuši. Gape go lekotšwe le kamano ya baanegwathwadi malebana le dipharologantšho tša dithekniki tše di latelago, di lebanywa le mehlala go tšwa seretong sa *Sebilwane*:

- ditshwantšho,
- dintwa,
- dipolelo tšeo di beilwego,
- dikgopelo tša badimo,
- dikhansele tša badimo,
- baetapele, gammogo le
- ditlhalošo tša dibetša le dilo tše dingwe.

Epiki ya tatelano ya ditiragalo yona e swantšhitšwe le ya nonwane; go ya ka fao go ka laetšwago dipharologantšho ka tsela ye e latelago:

- ke ye telele
- mongwalelo wa yona ke wo o phagamego
- e na le metara wa boselela
- e ka ba le dipharologantšho tša epiki ya go tlwaelega ya tshwantšhišo, dintwa, dipolelo tšeo di beilwego, tumišo ya badimo, dikhansele tša badimo le baetapele.

Go hlalošitšwe gape mehuta ya epiki yeo e lego:

- Epiki le nonwane
- Epikinyana
- Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo
- Histori le epikikopana
- Epikithuto
- Epikitshegišo

Kgaolo ye e lebeletše gape le tlhalošo ya epiki le nonwane ka go gatelela dikhwalithi tše di latelago:

- Dikanegelo tšeo di amago mediro ya bogale bja bagale ba nonwane.
- Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale ba le maatla a bodimo.
- Botelele bjoo bo bapetšwago le mongwalelo woo o phagamego.
- Tirišo ya metara wa boselela (*hexameter*).
- Tumišo ya merero ya kgale – gantši e fihlelelwa ka poeletšo ya tlhalošo, ka difomula tšeo di sa fetogego tša tlhalošo.

7 KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THULAGANYO

7.2 MATSENO

Ge go lekodišišwa diponagalo tše di hlalošitšwego mo kgaolong ya boselela, go lemogwa gore bontši bja tšona bo theilwe godimo ga diteng go fetiša thulaganyo le mongwalelo. Ka go realo mo kgaolong ye ya bošupa, go yo hlalošwa pele ka go diriša sebopego sa bobedi sa sengwalo (go ya ka tlhalošo ya teori mo kgaolong ya pele), e lego thulaganyo.

7.3 THULAGANYO YA EPIKI

Kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe mo kgaolong ya pele. Ka fao go ka no bolelwa ka go akaretša gore ge mongwadi a rulaganya sengwalo (sa epiki) o rato tšweletša se sengwe, gomme se sengwe seo se nepišwago, ke thuto (maikemišetšo/morero) yeo a ratogo e ruta mmadi/motheeletši. Ka tsela yeo morero (moko wa ditaba) o na le mohola wo mogolo wo bohlokwa sengwalong ka gobane, go ya ka Groenewald (1993:4) o 'tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana e tee', le go 'swaraganya/tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane'. Taba yeo, gagolo ya go tlemaganya ditiragalo tša thulaganyo, ya go hlalošwa ke Groenewald ka godimo, e bohlokwa mo nyakišišong ye.

Ge a kgonthiša mohola wa moko wa ditaba, Groenewald (*ibid*) o fo gatelela dikgopolo tša diteng le thulaganyo ka go bonagatša bohlokwa bja dikgopolo tše ka tsela ya go di fapantšha gore go lemogwe metheo ya tšona, e lego morero le sererwa. O no akaretša ka go bolela gore mošomo wo mogolo wa sererwa ke go tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana mola moko wa ditaba wona o laola go rulaganya ga ditaba tša diteng tše mongwadi a ikgethetšego tšona. O ruma ka go tiiša gore morero wona o tlemaganya dithekniki gore di lebane gomme ka go dira bjalo thulaganyo e ba gona. Dithekniki tša thulaganyo ke tše ntši gomme di fapana go ya ka bangwadi. Mo

nyakišišong ye go nepišwa taba yeo ya kgopolo ya thekniki mo thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo.

Go tlo hlokomelwa gore sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditiragalo/ditaba ka lona. Thekniki ye bohlokwahlokwa ya thulaganyo ya ditaba, mo gare ga dithekniki ka moka tša thulaganyo, ke ya tebelelo. Ke yona komangkanna thulaganyong ya ditaba. Serudu (1989:40) o hlaloša gore kgopolo ya tebelelo ke 'tsela yeo taba e laodišwago ka gona. E lebane le maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, tikologo le ditiragalo tše di bopago modiro wa gagwe'. Taba yeo e gatelela gore ke ka moo mmadi a lemogago ditaba tše di hlalošwago mo sengwalong/epiking. Ge a tlaleletša seo, Groenewald (1993:18) o fo re 'ka bophara re ka re go na le mananeo a mabedi' a go rulaganya ditaba tša sengwalo, e lego (a) lenaneo la thulaganyo ya sereto (epiki) (le taodišo) le (b) lenaneo la go rulaganya terama, padi, padinyana le kanegelokopana. Lenaneo le la mafelelo lona le ka se hlalošwe nyakišišong ye ka gobane ga le nepiše maikemišetšo a yona.

Ge lenaneo la thulaganyo ya sereto/epiki (le ge e le taodišo) le šalwa morago, hlogwana ya mathomo ke ya matseno; ke go re moreti mo kgatong ye o ala ditaba ka go hlaloša maemo a ditaba tše a ratago go thoma ditaba tša gagwe ka tšona. Taba yeo e bolela gore moreti o tsebiša mmadi ditiragalo/ditaba. O thomana le go no bolela ka sererwa; a hlaloša makalo goba thulano. Makalo goba thulano di hlola maatlakgogedi. Ka go realo hlogwana yeo ya matseno e ka no bitšwa kalotaba. Mohlaleng wa epiki ya *Sebilwane*, Fela (1961:5) o no re:

Go rile tu...u...u...u...!

Le tšhohlo-tšhohlo ya tšhipu e homotše;

Tšhohlo-tšhohlo ya bo-matsoma-bošego ka moka,

Matome Fela o no thoma ka go hlaloša maemo a ditaba (khomolo) ka go tsebiša motheeletši/mmadi sererwa sa epiki ye, e lego tlhaselo ye e hlolwago ke go fetolwa ga masea ke boMmakgoši. Matseno ao a lebane le thulano – go thulanywa Badimo ba ga Mokutu le boMmakgoši. Ke ka fao thulano yeo e

godišago maatlakgogedi, e lego gore afa morero woo wa boMmakgoši (wa go fetola kgoši molata) o tlo atlega goba aowa.

Hlogwana ya bobedi ya thulaganyo e lebane le go tšwetšwa pele ga ditiragalo tša epiki, goo go ka bitšwago gore ke tšwetšopele. Moholamogolo wa tšwetšopele ke go godiša maatlakgogedi ka mokgwa wa go tlaeletša tlhalošo ya sererwa (mo epiking ya Fela, e lego tllhaselo ka lebaka la go fetolwa ga masea). Karolwana ye ya hlogwana ya bobedi e lebane le bogolo bja ditiragalo tša *Sebilwane*. Ka yona tsela yeo ya thulaganyo ya ditiragalo tša epiki ye, morero/thuto wa epiki ya *Sebilwane*, e lego **Badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho**, o tšwela pele ka tshwanelo le katlego.

Hlogwana ya boraro ya thulaganyo ya ditiragalo tša epiki e lebane le sephetho/thumo ya ditaba; ke go re magomo a kgakgano goba moo selepe se remago gona, e lego, mo epiking ya Matome Fela (1961: 37)

Ba ile...!

Le bona ba ile...!

Bjale ditaba tša epiki ye di felela gona moo ka gobane molaetša wa moreti o a kwešišega.

Go tloga mo, go yo hlalošwa dikokwane tše pedi fela tša thulaganyo, ka lebaka la boahlamo bja nyakišišo, e lego baanegwa le dithekniki.

7.3.1 Baanegwa ba epiki

Ge a hlaloša baanegwa ba epiki, Abrams (1981:50) o bolela gore ditiragalo tša histori di anegwa ka tsela ye telele, ka ga mogale goba mogaleadi yoo ditiro tša gagwe di lebanego le go rungwa ka tsela ya ntwaga ya batho, sehlopha sa morafe goba setšhaba.

Go ya ka Lesele (1991:47) baanegwa (mogale le mogaleadi) ba epiki ba dira mediro yeo e dumeletšwego gape e tlwaelegilego. Ge e le Holman (1972:194)

yena o bolela gore mediro ya baanegwa bao e lebane le lefase, mehlolo le badimo. Ke ka fao Cuddon (1991:221) a rego baanegwa ba epiki ba lebane le ditšhaba tša lefase ka bophara go akaretšwa le lefase ka bolona.

Go ka no gatelelwa gore baanegwa ba epiki ke bagale le bagaleadi ba go amana le badimo, ba go ka thwego ke batho ba bagolo ba bophelo, e ka ba magoši le dikgošigadi, epuša maikemišetšomagolo a bona ke maitshwaro a bona a mabotse.

Go ka no akaretšwa ka go bolela gore epiki e akaretša batho/baanegwa bao ba theilwego godimo ga histori ya setšhaba se se rilego. Epiki e bolela ka baanegwa ba go feta bophelo. Kanegelo ya epiki e dikologa godimo ga moanegwa o tee wa mogale goba mogaleadi gape e anega kanegelo ya mediro ya gagwe goba bophelo bja gagwe ka dikarolo tša go fapana tša kanegelo. Ge e ba ke kanegelo ka ga setšo ka botlalo, e dira bjalo ka go bontšha mahlo le mediro ya moanegwa wa mogale/mogaleadi mengwageng ya gagwe ye mentši ya bophelo. Ka fao mo go *Sebilwane* molwantšhwa yoo ga se mogale, eupša ke mogaleadi, e lego Mmamorati.

Bjale go yo lekolwa mešomo ya baanegwa ba thulaganyong ya ditiragalo tša epiki ya *Sebilwane* go lebeletšwe lenaneo le le latelago:

- Mediro ya bogale bja bagale ba nonwane
- Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale le maatla a bodimo
- Go swantšhwa ga baanegwa
- Baanegwa ba hlabana dintwa
- Baanegwa ba kgopela thušo go Badimo
- Baanegwa ke baetapele

7.3.1.1 Mediro ya bogale bja bagale ba nonwane

Ge go balwa *Sebilwane* mabapi le mediro ya Letlakaduma, go lemogwa bogale bja gagwe bjalo ka ngaka ya mošate. Ge a kgonthiša seo Fela (1961:24) o fo re:

Ke le mohlakomedi wa marumo a Mokutu,
Ka hlolega go tšhireletša thaba y'a Mokutu,
Ke dutše ke le maphego a tshipi, ka hlolega,
Go khupetša motse ka maphego a ka.
Tsaka ya legadima la badimo ba Bokgalaka
Lefsika-tshipi-se-tološwa-ke-tladi,

Ditiragalo tšeo di laetša bogale le maatla a Letlaka bjalo ka ngaka ya mošate ya go tshepagala. Ge a kgopelwa ke Mmaorati, mogatša' kgoši, go thuša go epolla Lesea ka matlhankgeng a ngwako, o latela ditaello tšohle ka bobotegi. Maatla a gagwe a tšwelela ge a diriša selepe/bongaka sa gagwe go kgereša maswika ao a bego a palediša Mmamorati go fihlelela Lesea la gagwe.

Go lemogwa tiragalo yeo e se ye e kgodišago ge e bapetšwa le bophelo bja motho wa lefase le. Ke ka fao e swantšhwago le ditiragalo tša nonwane, gagolo ge Letlaka a tsošwa bahung a bile a boela a gape bahung. Ke go re o be a bolailwe ke manaba bjalo ka setšhaba sa gaMokutu, gomme ge Mmamorati a kgopela Badimo go mo tsoša gore a mo thuše, o a tsoga a mo thuše, gomme morago a boela lehung.

7.3.1.2 Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale le maatla a Bodimo

Ge a kgonthiša tswalano ya Letlakaduma le maatla a Badimo, Fela (1961:21) o no re:

A bolela ka pelo, a re go badimo:
'Mo feng maatla a nthuše... hle,
Ke mo thušitše, badimo bešo, mo feng maatla;
Badimo bešo, fang monna yola maatla hle...,

A nthuše go ribolla fšika lela!!’

Letlaka ke ngaka ya mošate. Bongaka bo theilwe godimo ga Badimo. Ke go re bongaka bja gagwe o bo filwe ke Badimo bao e lego borakgolwagwe bao bjale e lego Badimo ba gagwe. Ka go realo maatla a gagwe a tswalanywa le maatla a borakgolokhukhu ba gagwe. Taba yeo e gatelela gore ka mokgwa wa tswalano, ke ka lebaka leo Letlaka e bilego ngaka; ke go re ke ngaka ka lebaka la bona. Ke ka fao go ka bolelwago gore kgopolo yeo e bontšha gore borakgolokhukhu ba gagwe le bona e be e le dingaka tša ba gaMokutu. Le bona ba be ba fiwa maatla a bongaka ke Badimo ba gabobona.

7.3.1.3 Go swantšhwa ga baanegwa

Kgopolo ye e hlalošitše mo kgaolong ya boselela mo go korolwana ya 6.3.1.1. Ka go realo mo, karolwana ye e ka se hlathollwe ka botlalo. E tla no bontšhwa go gatelela bohlokwa bja tshwantšho ya baanegwa.

7.3.1.4 Baanegwa ba hlabana dintwa

Fela (9161:35) o hlaloša tlhaselo ya ba gaMokutu ka tsela ye:

Batho ba thulana ka dihlogo!
Ba thulana le sa ga Mothei sephuthana!
Sona le barwadi ba bolailwe...
Ke nyaka-nyaka, ke mphere-hlakana;
Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,
Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,
Šakeng kowa, kgomo e a bokolela;
Motho o re ke a tšhaba, a tšhabele lerumong.

Le

Mokgoši wo mogolo wa kgeila naga!
Wa hlaga ka nnga ya thaba ya gaMokutu.
A tseba gore ke wa Letlakaduma.
A thuthumela go se nene g'a gopola,
Gore bjale go fedile Letlaka o ile.
Ka kgonthe o jelwe ke diphiri...
Bjaka ge go hlwiwa go bolelwa...
O ile Letlaka, go phethilwe, ke mphela.

Dipolelo tše tša ka godimo tše pedi tše di laetša polao le bošoro bja ntwā yeo e bego e hlabanwa magareng ga manaba le setšhaba sa gaMokutu.

7.3.1.5 Baanegwa ba kgopela thušo go Badimo

Fela (1961:21) o fo re:

A bolela ka pelo, a re go Badimo:
'Mo feng maatla a nthuše... hle,
Ke mo thušitše, Badimo bešo, mo feng maatla;
Badimo bešo, fang monna yola maatla hle...,
A nthuše go ribolla fšika lela!!'

Mmamorati o tshepile Badimo ba gabo fela. O na le tumelo ya gore ke bona fela ba ka mo hlakodišago dinaleng le tilhaselong ya manaba a gaMokutu. Ke ka tsela yeo a welego fase ka matolo go kgopela thušo go Badimo ba gabo.

7.3.1.6 Baanegwa ke baetapele

Ge a hlaloša boetapele bja Mmakgoši, Fela (1961:8) o no re:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...

Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.
Lena basadi, se ke sephiri sa rena.
Le se sebele banna ba lena ...
Mahlo a se sebele maleme a lena
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,
Monna ntlong o tliša boroko;
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.
A re yeng basadi. A re yeng!

Mmakgoši o bontšha boetapele bja ka mošate, bjalo ka yena moetapele wa basadi ba motse wa mmapaale. Ditaello tša gagwe di tšewa ka bobotegi.

7.3.2 Dithekniki tša thulaganyo ya epiki

Nyakišišo e gatelela gore go na le dithekniki tša thulaganyo le tša mongwalelo. Bjale ge, ge go ka badišišwa epiki ya *Sebilwane* go tlo lemogwa gore Matome Fela o dirišitše dithekniki tše di itšego tša thulaganyo, e lego, magareng ga tše dingwe, tekolapejana, tebelelo, nepišo, methaladi ya sereto, boipoeletšo le go oketša ditaba tše di tšwelelago ka magetla epiking ye go feta tše dingwe. Dithekniki tše di tlo hlalošwa ka mo tlase ka boripana. Gabjale go tlo hlokomelwa kgopolo ya thekniki pele.

Ge a hlaloša kgopolo ya thekniki Kerkhoff (1962:16) o bolela gore ke seo se bonwago seo se tlogo kgona go šomišwa go tšweletša seo se bolelwago. Gomme ge, ka go šomiša thekniki, mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe. Marshal McLuthan (Lazarus le Smith, 1983:289) o tliša taba yeo ka go re ke seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se boletšego ka gona ka go se ngwala (*'the medium is the message'*).

Ka go le lengwe, Mark Schorer (Lazarus le Smith, 1983:288) o fo hlaloša kgopolo ye go tšwela pele ka go re:

(It) may well become the discipline that leads writers to discover what they have to say.

Groenewald (1993:17) o ruma kgopolo yeo ya thekniki ka go bolela gore ke mokgwa woo ka wona mongwadi a tšwetšago pele moko wa ditaba. Ka go realo thekniki e na le mediro ye mene, e lego:

- Go gatelela kgopolo
- Go godiša kgopolo
- Go tiiša kgopolo ye e itšego
- Go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba

Taba ye nngwe ye bohlokwahlokwa ye e swanetšego go hlokomelwa, ke ye e lebanego le gore mohola wa dithekniki ke go godiša molaetša ka ge di lebane le khuduego. Mongwadi wa sengwalo o ikgethela sererwa gomme a se šomišetša sedirwa se se tšwetšago maikutlo/khuduego a gagwe pele. Ke ka mokgwa woo go bolelwago gore mongwadi wa sengwalo o swantšhetša mmadi bophelo (morero) ka go diriša (ngwala) sererwa sa sengwalo/epiki.

Phapano yeo e lego gare ga sererwa le morero e na le bohlokwa goba mohola wo mongwe (wa bobedi), e lego go godiša/hlohleletša maatlakgogedi. Groenewald (1993:16) o re maatlakgogedi ke phišegelo ya mongwadi ye e gapeletšago mmadi go balela sengwalo pele le pele, ka gobane o rata go tseba mafelelo a ditaba/ditiragalo gore a tle a hwetše molaetša woo mongwadi a ratago go mo fa wona.

O sa tšwela pele go bolela gore maatlakgogedi a na le mahlakore a mabedi: ke lehlakore le le lebanego le ditiragalo tše mmadi a di tsebago (ke tša go lebana le sererwa le diteng) le lehlakore le le lebanego le tše mmadi a sa di tsebago (ke ditaba tša go lebana le morero/moko wa ditaba le thulaganyo). Mohlala, mmadi wa paditseka, lerato, masetlapelo, bjalobjalo, o tseba ditselatselana tše mongwadi a di dirišago goba tše a tlogo di tšea pele ga ge a hlaloša nyepollo ya

sephiri (ge e le paditseka) goba thulaganyo ya mararankodi a a lebanego le kanegelorato goba ya masetlapelo.

Maatlakgogedi a sepedišana tsela e tee le thulano. Ke go re maatlakgogedi a ba gona ge go le thulano ye e lebanego le go tšwetša pele moko wa ditaba. Mojalefa (1995:17) o thekga taba (thulano) yeo ka go re e bolela go direga le go rarana ga ditaba. Ka fao tharano yeo go ka thwe ke lehuto leo le bofšago mo tiragalong ye nngwe le ye nngwe yeo e tšwelelago kanegelong/epiking. Polelo ya Mojalefa e tlaleletšwa ke Lazarus le ba bangwe (1983:71) ka tsela ye:

In any rising action, the tension in a scene arises from the conflict or prospective conflict between a character and various obstacles.

Go raragana moo ga ditaba boLazarus ba re ke thulano yeo e lego gare ga baanegwa. Ka go realo thulano yeo e hlaolwa ke magato a dikgakgano goba dingangišano tšeo di godišago bothata go fihla sehloeng gare ga maikemišetšo a molwantšhwa le baanegwathuši. Ke ka fao Shole (1988:19) a rego:

Mabaka a a gakatsang le go gotetsa kamano a tlhagelela ka ditiro le dipuo tša ba bangwe. Thwadi e goelwa ke bokete jwa go dira thato ya yona, mme e bile maikemisetso a go dira a a tota. E tsena mo tsielegong. Morero o raraanela pele.

Le yena, Shole, go swana le boLazarus, o gatelela thulano yeo e šitišago katlego ya molwantšhwa, mo go *Sebilwane* ke molwantšhi (boMmakgoši). Ka gona thulano ye e hlagago epiking ye ya *Sebilwane*, e magareng ga go fapanywa ga masea: lesea la Mmamorati le la Mothei, ke boMmakgoši le tlhaselo ka manaba a gaMokutu. Ke go re badimo ba gaMokutu ga ba rate boMmakgoši ba rata go fetola yo e sego kgoši go ba kgoši goba go dira yo e lego kgoši go ba molata. Kgoši ke kgoši go sa kgathalege gore ke mosadi goba monna.

Ka go realo kgopolo ya thulano ke pego ye bohlokwa; ga e tiiše maatlakgogedi fela ka gobane kgogedi e godišwa ke dithekniki tša thulaganyo. Ge Fela (1961:9) a re:

Batho ba thulana ka dihlogo!
Ba thulana le sa ga Mothei sephuthana!
Sona le barwadi ba bolailwe...
Ke nyaka-nyaka, ke mphere-hlakana;
Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,
Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,
Šakeng kowa, kgomo e a bokolela;
Motho o re ke a tšhaba, a tšhabele lerumong.

O no tšweletša kgohlano ye e lebanego le maatlakgogedi. Ge go tšwela pele go badišišwa epiki yeo, maatlakgogedi a tlo felela ge epiki e fela ka:

Ba metšwa ke bošego,
Ba ile...!
Le bona ba ile...! (Fela, 1961:37)

Mo go lemogwa gore Lesea le Mmamorati, ba farafarilwe ke Tilu le Mphaka, e lego bona Badimo ba gaMokutu, le bona ba ile legodimong/Badimong eupša bona ba ile boyabatho ntle le go hwa lehu la go swana le la boLetlakaduma la go epelwa mabitleng. Dikgopolo tšeo ge di fetoga diswantšho, go lemogwa gore boMakgoši, Letlakaduma (ngaka ya mošate) le setšhaba sa gaMokutu, ba emela bophelo bja lehu (bophelo pele ga lehu) mola Lesea le Mmamorati ba emela bophelo bjo bo tlogo (bophelo bja ka morago ga lehu) ka gobane ga ba hwe lehu la mang le mang; ba lewa ke mobu, ba ya Bokgalaka ka nama. Ka fao Fela o diriša ditsejana tšeo di bitšwago dithekniki go tšwetša pele thuto ya gagwe ye e lego moko wa ditaba/morero.

Ka go realo, go ya ka fao go boletšwego ka godimo, dithekniki di bohlokwa thulaganyong ya ditaba/ditiragalo tša sengwalo/epiki Ke ka fao kgopolo ye le yona e lebanwego ke tlhalošo ye e tlogo kgodiša.

Go ka akaretšwa ka go re go tlo hlokomelwa gore sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditiragalo/ditaba ka lona. Thekniki ye bohlokwahlokwa ya thulaganyo ya ditaba, mo gare ga dithekniki ka moka tša thulaganyo, ke ya tebelelo. Ke yona komangkanna thulaganyong ya ditaba. Serudu (1989:40) o hlaloša gore kgopolo ya tebelelo ke 'tsela yeo taba e laodišwago ka gona. E lebane le maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro wa gagwe'. Taba yeo e gatelela gore ke ka moo mmadi a lemogago ditaba tše di hlalošwago mo sengwalong/seretong/epiking. Ge a tlaleletša seo, Groenwald (1993:18) o fo re 'ka bophara re ka re go na le mananeo a mabedi' a go rulaganya ditaba tša sengwalo, e lego (a) lenaneo la thulaganyo ya sereto (le taodišo) le (b) lenaneo la go rulaganya terama, padi, padinyana le kanegelokopana. Lenaneo le la mafelelo lona le ka se hlalošwe nyakišišong ye ka gobane ga le nepiše maikemišetšo a yona.

Ge lenaneo la thulaganyo ya sereto/epiki (le ge e le taodišo) le šalwa morago, hlogwana ya mathomo ke ya matseno; ke go re moreti mo kgatong ye o ala ditaba ka go hlaloša maemo a ditaba tšeo a ratago go thoma ditaba tša gagwe ka tšona. Taba yeo e bolela gore moreti o tsebiša mmadi ditiragalo/ditaba. O thomana le go no bolela ka sererwa; a hlaloša thulano goba makalo. Makalo goba thulano di hlola maatlakgogedi.

Nyakišišo e akaretša ka go gatelela gore go na le dithekniki tša thulaganyo le tša mongwalelo. Phapano yeo e tlo tšwelela ge go hlalošwa mongwalelo mo dikarolwang tše di latelago.

Bjale tlhalošo le tirišo ya dithekniki tša epiki ya Sepedi di a latela. Go thongwa ka thekniki ya tekolapejana.

7.3.2.1 Thekniki ya tekolapejana

Serudu (1989:45) o hlaloša tekolapejana gore ke thekniki ye mongwadi a e diršišago ge a rata go tšweletša seo se tlogo direga mafelelong goba seo se utollago gannyane ditiragalo tše di sa tlogo direga ka moragonyana mo sengwalong sa gagwe.

Ge go lekodišišwa epiki ya *Sebilwane* (1961:5) tiragalo ye e lebanego le khomolo ka tsela ya thekniki ya tekolapejana, ke ya:

Go rile tu...u...u...u...!
Le tšhohlo-tšhohlo ya tšhipu e homotše;
Tšhohlo-tšhohlo ya bo-matsoma-bošego ka moka,
Bomatsoma-bošego bophukubje ramahlale-hlale,
Bophiri masepela ka go khukhuna;
Le dišwalala...a...a... tša bomatlatlalwana boreledi,

Khomolo ye e ukama dilo tše pedi, e lego (a) sephiri sa basadi le (b) tllhaselo ya ba gaMokutu.

Sa mathomo khomolo ya mathomo ye e bolelwa ka godimo e lebane le tiragalo ye e tlogo ya sephiri, e lego go fetolwa ga masea bošego ka sephiring. Ke go re boMmakgoši ba tlo fetola masea a Mmamorati le MmaMothei, e lego lesea la 'sekgameetse' le lesea la 'modišana'. Tiragalo yeo ga e amogelwe ke Badimo ba gaMokutu.

Godimo ga moo, sa bobedi, go homola fao go hlalošwago ke Matome Fela ka godimo, gape go bolela se sengwe seo se tlogo direga kua pele, e lego tiragalo ya tllhaselo ya setšhaba sa gaMokutu. Ka fao khomolo yeo go ka thwe e lebane le mkgwa wa go tsatsela batho/setšhaba bošego ba sa robetši, ba bile ba sa iketlile, ba sa hutše selo se sebe seo se ka ba diragalelago ka gobane ba tshepile ngaka ya mošate, Letlakadume, manabeng a bona.

Ka go realo khomolo e hlaloša go khukhunetša bjalo ka manaba a gaMokutu le polao ya setšhaba sa gaMokutu ka mokgwa wa sephiri.

Sa boraro, tiragalo ye moreti, Fela, o e hlaloša mo mathomong gore mmadi a lemoge seo se tlogo direga ka lebaka la yona kua mafelelong. Ka go realo tiragalo ye e napile e lebana le go sedimošetša mmadi seo se yogo direga kua pele, mafelelong, seo se tlogo utolla tiragalo ya bošula (lehu). Gomme tlhalošo ye bjalo ya thulano yeo e gapa phišegelo ya mmadi go balela pele le pele ka nepo ya go fihlela seo moreti a ratago go mo ruta sona.

7.3.2.2 Thekniki ya tebelelo

Tlhalošo ya kgopolo ya thekniki ye e šetše e ukamilwe ka godimo ka boripana. Mo bjale e yo bolelwa ka botlalo. Serudu (*ibid*) o šetše a hlalošitše kgopolo ya tebelelo, gomme o gateletše gore ke mokgwa woo sengwalo se laodišwago ka wona. Ke mo mongwadi a tšweletšago dielemente tše bohlokwa tša thulaganyo, e lego baanegwa, ditiragalo le tikologo ka maikemišetšo a go bopa modiro wa gagwe wa bokgabo. Ka go realo mmadi o lemoga ditiragalo tše di hlalošwago sengwalong/epiking.

Bjale ge go balwa epiki ye ya Fela, go lemogwa gore moreti o dirišitše mohuta wa motho wa boraro (le ge a tšame a tswaka le motho wa pele ka baanegwa ka bobona). Ke go re motho wa boraro (moanegi) ke yena a bolelago ditiragalo tšeo tša tlhaselo ya ba gaMokutu. Ka ge motheeletši/mmadi a sa kgone go lebelela tlhaselo ka mahlo a gagwe, o bona se sengwe se se lego gona moo tlhaselo e hlalošwago ka gona. Go ka thwe moreti, Fela, o šomiša tebelelohlaedi. Ge Abrams (1993:167) a hlaloša kgopolo ya tebelelohlaedi o re:

The narrator tells the story in the third person, but stays inside the confines of what is experienced through, and felt by single character (or at most by very few characters) within the story.

Ge a kgonthiša taba yeo, Henry James (Abrams, 1993:167) o hlaloša bolaodiši bjoo go ba bja moanegwa yoo a kgethilwego, yoo a nepišwago. Ka fao seo se

bolelwago ke James; ke go re ditiragalo gammogo le ditiro di tšweletšwa bjalo ka ge di tšwetšwa pele go ya ka fao di balwago/retwago ka gona. Ke go re go motheeletši/mmadi go hlagišwa tšeo a di lemogago ebile le tšeo a di kwešišago, go ya ka tsebo, kgopolo, maikutlo, bjalobjalo, go bopa maitemogelokakaretšo a gagwe (Mojalefa, 1995:109).

Ka go realo tebelelo yeo e bolela seo se diregago, seo se amago maikutlomoka a moanegwa/moretwa fela tiragalong yeo, gomme ka go realo e fahlolla motheeletši/mmadi le ditiragalo tšeo a nago le boitemogelo go tšona. Ka wona mokgwa woo, motheeletši/mmadi o tlo lemoga tše di hlathwago di bile di lemogwago ke molaodiši fela; eupša ga a tsebe ditaba ka moka. Moreti, Fela, o diriša molaodiši ge a rata go utela motheeletši/mmadi se sengwe, e lego seo se lebanego le, go ya ka epiki ya *Sebilwane*, **badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho**, wona molaetša wo Fela ratago go abelana wona le mmadi/motheeletši.

7.3.2.3 Thekniki ya nepišo

Mo nepišo ke ge taba goba tiragalo e hlalošwa thwi ke mongwadi (moreti), Fela, baanegwa (Mmamorati, Lesea, Letlakaduma, Mmakgoši, Mothei, basadi, Tilu, Mphaka, bjalobjalo) goba molaodiši/mmolediši (moreti/mongwadi yo mongwe). Taba yeo e bolela gore mongwadi le bao ba bangwe ba hlaloša ditiragalo tšeo di ba diragaletšego ka ge ba di tseba go feta ba bangwe, e lego babadi/batheeletši. Ka fao di na le kgonthe ye e tiilego (Groenewald, 1993:23).

Ditaba tše di bolelwago mo epiking ya *Sebilwane*, di hlalošwa ke moreti, Fela. Ke go re di hlathollwa ka leihlo goba tebelelo ya gagwe, moreti. Ka fao go ka thwe, ditiragalo tše ke tša filosofi ya go lebana le tlhaselo ya ba gaMokutu. Moreti o nepiša taba, gomme a e hlaloša gabotse. Fela (1961:35) o nepiša tlhaselo ka manaba a gaMokutu, mohlala ka tsela ye:

Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,

Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,
Šakeng kowa, kgomo e a bokolela;
Motho o re ke a tšhaba, a tšhabele lerumong.

Moreti, Fela o kgona go nepiša taba ka go diriša moretwa (mongwadi) yo mongwe wa epiki ya gagwe, e lego molaodiši/moanegi. Go ka thwe moreti o nepiša ka go fetola tebelelo. Fela o šomiša molaodiši (sebakeng sa gagwe) go nepiša kgopolo ya tlhaselo. Matome Fela o gatelela sehlogo sa tlhaselo ka tsela ye:

Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,
Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,

7.3.2.4 Thekniki ya methaladi ya sereto

Fela, bjalo ka moreti o rulagantše epiki ye ka methaladi ye metelele bjalo ka ge nke ke kanegelo. Sereto se sa gagwe ga se na ditemanatheto tše di rilego, ke thololo goba gobegobe ya methalotheto. Eupša ge se badišišwa go lemogwa gore se ka beakanywa ka ditemanatheto tše di rilego.

Epiki ye e rulaganywa ka tsela yeo ka gobane e ipopile ka dikgopolo tše di rilego. Ka fao temanatheto ye nngwe le ye nngwe e theilwe godimo ga kgopolo ye e itšego.

Fela o rulaganya epiki ye ka tsela yeo ka gobane a rata ge e lebana le go potlakišwa ga nako ya go e bala, ka gobane ge e ka beakanwa ka ditenanatheto e tlo gapeletša moreti/mmadi go tšama a khutša morago ga temanatheto ye nngwe le ye nngwe; ka fao ya se be le lebelo leo a le beilego gore e retwe/balwe ka lona. Eupša lebelo leo Fela a le rulagantšego go epiki ye, le lona le na le

magomo a a rilego. Matome Fela, o ka re o re lebelo leo la epiki le swanetše go ba la magareng: la go se nanye goba gona go phakiša.

Taba yeo e bonagala ka thulaganyo ya methalotheto. Ge methaladi yeo ya epiki e lekodišišwa gape, go tlo lemogwa gore ke ya magareng: ga se ye metelele kudu ebile ga se ye mekopana kudukudu. Thulaganyo ye bjalo ya methalotheto e gatelela boiketlo gore molaetša wa Fela o bonagale gabotse.

7.3.2.5 Thekniki ya boipoeletšo

Groenewald (1993b:23) o bolela gore thekniki ya boipoeletšo (*'frequency'*) ke ye nngwe ya dithekniki tše bohlokwa tša thulaganyo. O re mohuta wo wa thekniki o ka dirišwa ge moreti 'a sa ala ditaba, a sa tšwetša ditaba pele'. Thekniki ye e lebane le go boeletšwa ga ditiragalo. Ka fao ge moreti a rata go gatelela tiragalo ye nngwe go tše a retago ka tšona, tiragalo yeo e tlo boeletšwa nako ye nngwe le ye nngwe.

Ge go lekodišišwa methalotheto ye e latelago, go lemogwa taba yeo ka botlalo:

A tšama a tsena ka mo' a itšhušumetša ka k'wa;
A tsena ka madingwaneng le hlakeng tša go dutla,
A tsena ka godimo le ka fase ga mamati.
A tsena le ka ntlong ya boitshebo bja basadi,
Boitshebo bja basadi ba kgoši ya ga Mokuu,

Tiragalo yeo ya 'go tsena': 'a tsena ka madingwanen', 'a tsena ka godimo', 'a tsena le ka ntlong', e a boeletšwa, ka ge e le ye bohlokwa ge e bapetšwa le ditiragalo tše tše dingwe tša karolo ya epiki ye. Ka go realo e bohlokwa ka kudu malebana le gore **badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho** fao go hlalošwago epiki ye. Moreti o lekanyetša **go fetola masea le tlhaselo**; yona taba ye e lebanego le tebanyo ya Fela, e lego **badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho**.

7.3.2.6 Thekniki ya go oketša ditaba

Ge sereto sa *Sebilwane* se tsinkelwa ka šedi ye kgolo go lemogwa gore taba ye bohlokwa ye e lemogwago ke ya go re botelele bja methalotheto bo nyakile go swana goba bo a lekana, gomme godimo ga moo, gape go lemogwa gore Fela o arola mohuta wa tatelano ya ditiragalo ka dihlophana tše pedi, e lego:

- (a) Tatelano ya ditiragalo tša go fetola masea
- (b) Tatelano ya ditiragalo tša tlhaselo

Tatelano ya ditiragalo tša go go fetola masea ke yeo Matome Fela mo go yona a kgoboketšago lenaneo la gagwe la ditiragalo go fihla ka nako yeo a thomilego go ngwala ka yona eupša ga a ngwale ka tše dingwe tša ka morago ga moo go ya ka moo di tšwelelago ka gona. Ge e le tatelano ya ditiragalo ya tlhaselo yona ke moo Fela a tlatšago go tatelano ya ditiragalo. Taba yeo e lebane le setlwaedi seo se itšego sa go ngwala ditiragalo tša sebjalebja ge di sa tšo direga. Fela o bona mohola wa tatelano ya ditiragalo tša tlhaselo o le bohlokwa ka ge di efa tshedimošo ka pejana, go na le tšeo di lebanego le go fetola ga masea.

7.4 KAKARETŠO

Ge go lekodišišwa kgaolo ye ya bošupa go lemogilwe gore bontši bja diponagalo tšeo di hlalošitšwego bo theilwe godimo ga diteng go fetiša thulaganyo le mongwalelo. Ka go realo mo kgaolong ye ya bošupa, go hlalošitšwe pele ka go diriša sebopego sa bobedi sa sengwalo, e lego thulaganyo. Ka go realo ge, go ka thwe kgaolo ya bošupa e hlalošitše thulaganyo ya epiki ya Fela ka botlalo, ge e nepiša baanegwa le dithekniki fela.

Ka ge kgopolo ya thulaganyo e hlalošitšwe mo kgaolong ya pele, go gateletšwe fela gore mošomo wa kgaolo ye o tlo lebane le go akaretša ka la go re ge mongwadi a rulaganya sengwalo (sa epiki) o rato tšweletša se sengwe, gomme se sengwe seo se nepišwago, ke thuto (maikemišetšo/morero) yeo a ratogo e ruta mmadi/motheeletši. Ka tsela yeo morero (moko wa ditaba) o na le mohola wo mogolo wo bohlokwa sengwalong ka gobane o tlemaganya ditaba tša thulaganyo

gore di be kgopana e tee, gape le go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane'. Go gateletšwe go re taba yeo ya go tlemaganya ditiragalo tša thulaganyo, e bohlokwa mo nyakišišong ye.

Gape go boletšwe gore moko wa ditaba ke moko/motheo wa sengwalo. Go boletšwe gore gore mošomo wo mogolo wa sererwa ke go tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana mola moko wa ditaba wona o laola go rulaganya ga ditaba tša diteng tše mongwadi a ikgethetšego tšona. Godimo ga moo go tiišitšwe gore morero gape o tlemaganya dithekniki gore di lebane gomme ka go dira bjalo thulaganyo e ba gona. Dithekniki tša thulaganyo ke tše ntši gomme di fapana go ya ka bangwadi. Mo nyakišišong ye go nepištšwe taba yeo ya kgopolo ya thekniki mo thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo.

Go hlokometšwe gape gore sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditiragalo/ditaba ka lona. Thekniki ye bohlokwahlokwa ya thulaganyo ya ditaba, mo gare ga dithekniki ka moka tša thulaganyo, ke ya tebelelo. Ke yona komangkanna thulaganyong ya ditaba.

Ke ka lebaka leo bangwadi ba hlalošago gore kgopolo ya tebelelo ke tsela yeo taba e laodišwago ka gona. E lebane le maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro wa gagwe. Taba yeo e gatelela gore ke ka moo mmadi a lemogago ditaba tše di hlalošwago mo sengwalong/epiking. Ke ka fao go bolelwago gore ka bophara go ka thwe go na le mananeo a mabedi a go rulaganya ditaba tša sengwalo, e lego lenaneo la thulaganyo ya sereto (epiki) (le taodišo) le lenaneo la go rulaganya terama, padi, padinyana le kanegelokopana. Lenaneo le la mafelelo lona ga se le hlalošwe nyakišišong ye ka gobane ga le nepiše maikemišetšo a yona.

Ge lenaneo la thulaganyo ya sereto/epiki (le ge e le taodišo) le šalwa morago, hlogwana ya mathomo ke ya matseno; ke go re moreti mo kgatong ye o ala ditaba ka go hlaloša maemo a ditaba tšeo a ratago go thoma ditaba tša gagwe ka tšona. Taba yeo e bolela gore moreti o tsebiša mmadi ditiragalo/ditaba. O thomana le go no bolela ka sererwa; a hlaloša makalo goba thulano. Makalo

goba thulano di hlola maatlakgogedi. Ka go realo hlogwana yeo ya matseno e ka no bitšwa kalotaba.

Hlogwana ya bobedi ya thulaganyo e lebane le go tšwetšwa pele ga ditiragalo tša epiki, goo go ka bitšwago gore ke tšwetšopele. Karolwana yeo e lebane le bogolo bja ditiragalo tša *Sebilwane*. Hlogwana ya boraro ya thulaganyo ya ditiragalo tša epiki e lebane le sephetho/thumo ya ditaba; ke go re magomo a kgakgano goba moo selepe se remago gona, e lego, mo epiking ya Matome Fela e rungwago gona.

Kgaolo ye e rumilwe ka go hlaloša dithekniki gammogo le mola wa tšona go thulaganyo ya ditiragalo tša epiki ye ya Fela.

KGAOLO YA SESWAI

8.1 MONGWALELO WA EPIKI

8.2 MATSENO

Mo kgaolong ya seswai go yo sekasekwa lehlakore la sengwalo la go bitšwa mongwalelo. Kgopolo ye ya mongwalelo e yo nepišwa go epiki ya *Sebilwane* go lekola polelo le maikutlo a Matome Fela.

8.2.1 Lehlakore la mongwalelo

Kgopolo ya mongwalelo e šetše e ukamilwe mo kgaolong ya pele. Mo kgaolong ye e yo bewa mabalankwe. Groenewald (1993:5) ge a hlaloša kgopolo ye o re mongwalelo ke lehlakore la boraro la sengwalo leo Rimmon-Kekan (1983:3) a le bitšago 'text'; o re:

Text is a spoken or written discourse which undertakes their telling ... the text is what we read.

Rimmon-Kekan o amanya mongwalelo le sengwalo. Yona 'text' yeo a bolelago ka yona, boStrachan ba re e lebane le tebelelo ya mongwadi. Go realo go ra gore ka tlhalošo yeo, 'text', boStrachan ga ba kwane le kgopolo ya go re ke mongwalelo, bona ba re e lebane le letlalo la bobedi la sengwalo leo bona ba le bitšago 'verhaal/narrative'. Wales (1989:435) le Cuddon (1982:663) bona ba amanya 'text' le mongwadi. Ke go re ka polelo ya mongwadi, mmadi a ka kgona go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a mongwadi. Kgopolo yeo ya boWales e fahlelwa ke Kerkhof (1962:16) ka go re mmadi o kgona go lemoga mongwalelo ge a dutše a bala sengwalo. Go ra gore polelo ya mongwadi e bohlokwa kudu ge go bolelwa ka mongwalelo, ka gobane ke yona yeo e kgonago go bopa segwera gare ga mongwadi le mmadi. Ge ba kgonthišiša seo, Kenney (1966:60) le Lucas (1974:49) ba re mongwalelo o tlemaganya mongwadi le mmadi ka mokgwa wa poledišano.

Ge ba katološa taba ye, Abrams (1985:203) le Thobakgale (1996:27) ba re mongwadi o kgona go diriša polelo go hlaloša seo a ratago go se tšweletša. Go ra gore mongwadi a ka itlhaloša goba a hlaloša seo se lego mogopolong wa gagwe ka go šomiša polelo. Ke ka fao Mayekiso (1985:89), Mamoleki (1992:30) le Murray (1996:65) ba rego mongwalelo o bohlokwa ka gobane mongwadi o kgona go hlagiša dikgopolo tša gagwe go mmadi ka bokgwari le bokgoni bjo bogolo. Seo a ka se kgona ge fela a ka ba le kgetho ye kaone ya mantšu, le thulaganyo ye botse ya mafoko ao a ka tanyago šedi ya mmadi. Seo se ra gore ka tšhomišo ya mafoko, mantšu, diema, dika, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le dikakanyo, mmadi a ka kgona go lemoga maikutlo a mongwadi ka tšona. Taba yeo e gatelelwa ke Ohman (1972:47) le Mohlala (1994:26) ka go re maikutlo a mongwadi a sepedišana le khuduego, tšeo di tšwetšago pele moko wa ditaba. Taba yeo e tlo hlalošwa ka botlalo ka mo tlase.

Go rungwa ka go re phapano ye kgolo ye e bonagalago gare ga tlhalošo ya boStrachan le boGroenewald ke gore BoStrachan ba re letlalo la boraro ke 'teks' le swantšha le tebelelo ya mongwadi; ke go re go rulaganya ditaba. BoGroenewald bona ba le hlaloša go ba letlalo le le feleletšego la sengwalo leo le lebanego le maikutlo a mongwadi. Phapano yeo e kwešišega ka megopolo ya go swana le ya borateori ba, Bühler (1934:25) le Marggraff (1996:13) ge ba ka hlokomelwa gabotse. Bona ba re polelo e na le mešomo ye meraro, e lego (a) go bitša (re kwa se se bolelwago), (b) go nepiša selo (re bona se se bolelwago) le (c) go tšweletša maikutlo goba khuduego (ya mmoledi mabapi le selo se se nepišitšwego).

Le ge sebopego sa sengwalo se hlalošitšwe ka tsela yeo, nyakišišo ye e gatelela phapano gare ga dikgopolo tšeo tša naratholotši. Ke go re e ya go tšea tsela ya taetšonyakišišo yeo go tšweletša tlhalošo ka botlalo ya tlhaselo ya setšhaba sa gaMokutu ke manaba a gaMokutu.

Bjale go yo lekolwa kgopolo ya khuduego go ya ka fao e hlalošwago ka boripana ka fa godimo.

8.2.2 Khuduego

Kgopolo ye le yona e šetše e ukamilwe mo kgaolong ya bobedi. Mo e yo akaretšwa ka nepo ya go kgonthiša kamano ya yona le mongwalelo. Kwešišo ya mongwalelo bjalo ka ge go tšweleditšwe mo kgaolong ya pele, e bohlokwa ka ge ka yona go kgonwa go tsebja seo khuduego ('*emotion*') e lego sona. Ka tsela yeo, mongwalelo o kgatha tema ye kgolo bongwading le bobading ka gobane o gweranya mmoledi/mongwadi le motheeletšhi/mmadi ka tsela ya polelo yeo e bonagatšago maikutlo/khuduego a mmadi; ke go re ka go dira bjalo mongwadi o leka go rotoša maemo a maikutlo gore a tšwelele ka magetla pepeneneng. Ke ka fao go thwego sengwalo se bjalo ka seipone se batho ba iponago ka go sona (Groenewald:1993:3).

Mojalefa (1993:7) yena o kgonthišiša kgopolo ye ka go bolela gore, ge mongwadi a thabile, le mmadi o tlo thaba; ge mongwadi a nyamile, le mmadi o tlo nyama, gomme moya woo o tšweletšwa ka tsela ya polelo. Ge a tiiša taba yeo Marggraff (1996:27) o fo lebanya khuduego le mohola polelong ka go re e tswalanya mongwadi le mmadi; ke ka fao a rego '*one of the functions of language is to convey emotion*'.

Seo se hlokometšwego ke gore polelo ya sengwalo le diteng tša sona ga di bontšhe ge mongwadi a bolela nnete goba maaka bjalo ka ge go ka bonwa mo dikuranteng goba mo go dikgatišobaka. Sengwalo ke sa bokgabo. Mmadi a ka no kgahlwa goba a se kgahlwe ke diteng tša sengwalo; se ka mo kgotsofatša goba sa se mo kgotšofatše (Groenewald, 1993:3).

Go hlabela pele, Groenewald (*ibid*) o bolela gore se se kgahlago mmadi mo sengwalong ke khuduego, ka gobane mo go sona, ga go na kgethologanyo ya therešo le maaka. Go mmadi se bohlokwa ke go dumela tše mongwadi a di ngwadilego, ka ntle le go kgonthiša ge e ba ditaba tše ke nnete goba maaka. Ka polelo, mongwadi ke yena a dirago gore mmadi a kwele moanegwa yo a itšego bohloko.

Go lemogwa gore kokwane ye kgolo ya khuduego ke phapano gare ga go loka le go se loke. Sengwalo bjalo ka ge e le taodišo, se a laodiša gomme ka go dira bjalo se tšweletša khuduego yeo e nyaretšago go loka goba go se loke. Ka polelo yeo ya mongwadi, mmadi o kwešiša sengwalo ka botlalo; o kwešiša nepo/tebanyo ya mongwadi yeo e lego moko wa ditaba. Polelo ya mongwadi e na le mediro ye mebedi wa go bonagatša thulaganyo le wa go laetša phišegelo ya mongwadi ge a rata gore mmadi a itswalanye le tebanyo ya gagwe (Groenewald, 1993b:3). Taba yeo e bohlokwa nyakišišong ye.

Ge a tšwetša pele mošomo wa polelo ya mongwadi mabapi le mongwalelo le diphapantšho tša wona, Mojalefa (1995:128), ka go nepiša bohlokwa bja khuduego, o no re ge go nyakišišwa mongwalelo go hlokomelwa diphapantšho tša mongwalelo gammogo le dithekniki. Diphapantšho tšeo di yo lebantšhwa le moko wa ditaba gore go tle go bonagale khuduego ya mongwadi.

Polelo ye ya Mojalefa ya ka godimo e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane diphapantšho tša mongwalelo le dithekniki tša mongwalelo ke tša go ntšha khuduego ya mongwadi gore e bonagale ka tshwanelo.

Ge mongwalelo o hlalošwa go lemogilwe gore le kgopolo ya polelo le yona e bohlokwa. Ka tsela yeo le yona e yo hlalošwa ka boripana ka mo tlase.

8.2.3 Polelo

Malebana le direto tša bogologolo, go akaretšwa le diepiki, go dirišwa maina ka kudu go feta madiri. Taba yeo e bohlokwa ka gobane diretotumišo tša bogologolo di lebane le thulaganyo ya polelo ye bjalo. Go kgonthiša taba yeo, Fela (1961:35) o reta ka go no re:

Rumo le bekema ngweding,
Thoka e rothotha motho,
Madi a tsuruma mo,
Bjaša bo šweufatša mokgotha kowa!
Go tsetla motho mo,

Šakeng kowa, kgomo e a bokolela;
Motho o re ke a tšhaba, a tšhabele lerumong.

Ge go lekodišišwa polelo ya tsopolo ya epiki ye ya Fela go tlo lemogwa gore e rulagantšwe ka polelo ya setlwaedi ya diretotumišo tša setšo ya go bopša ka maina a go feta madiri. Mo setsopolweng se sa ka godimo go dirišitšwe maina a senyane ge go bapetšwa le madiri a šupa, e lego:

Maina:

lerumo,
ngwedi,
thoka,
motho,
madi,
bjaša,
mokgotha,
lešaka,
kgomo,

Madiri:

bekenya,
rothotha,
tsuruma,
šweufatša,
tsetla,
bokolela,
tšhaba,

Go tlo hlokomelwa gore gape go sa na le diponagalo tše dingwe tša tirišo ya mainagokwa le mainatheto mo diretotumišong tša bogologolo. Fela (1961:5) o re:

Le tšhohlo-tšhohlo ya tšhipu e homotše;
Tšhohlo-tšhohlo ya bo-matsoma-bošego ka moka,
Bomatsoma-bošego bophukubje ramahlale-hlale,
Bophiri masepela ka go khukhuna;
Le dišwalala...a...a... tša bomatlalwana boreledi,

Ka fao go tlo lemogwa gore Fela, setsopolweng sa ka godimo, o diriša mainagokwa a go fapafapana, e lego:

tšhohlo-tšhohlo,
bo-matsoma-bošego,
ramahlale-hlale,
masepela ka go khukhuna,
bomatlalwana boreledi,

Ka lehlakoreng le lengwe, go lemogwa gore Fela ga a diriše mainatheto bjalo ka ge e le ponagalo ye kgolo ya direto tša bogologolo.

Go tlo lemogwa gore diponagalo tše tša thetobogologolo, di laola mošito le mongwalelo, ebile di lebane le morero wa sereto (Groenewald, 1993:18). Ka lehlakoreng le lengwe gape go lemogwa gore mainagokwa ona a lebane le go fokotša dihloa tša mošito ka gobane maina a a itšego, a go ba le dihloa tša mošito tše di itšego, a fetoga leina le tee. Ke go re go ba le sehloa sa mošito o tee: ru:mo (bakeng sa le:ru:mo) = dihloa tša mošito tše pedi bakeng sa tše tharo, bo:ma:tla:lwa:na-bo:re:le:di (bakeng sa ba:tho ba ma:tla:lwa:na a bo:re:le:di) – mo phapano e lebane le palo ya bontši bja dinoko, bjalobjalo.

Ke ka mokgwa woo leinagokwa le bago le lebelo ge go bolelwa. Lebelo leo le kgomaganya leina; mohlala, matlalwana (leina) le (lehlaodi) boreledi di bopa leina le tee la go lebana le selo se tee. Ge e le mainagokwa go swana le masepela-ka-go-khunama, tiragalo yeo e fetoga motho yo a rilego; wa go sepela a khuname. Ka mokgwa woo leinagokwa le lebelo di gatelela motho (diphhofolo tše di mothofaditšwego) yo Fela a bolelago ka yena.

Ka go akaretša go ka thwe ditlhalošo tša ka godimo tša borateori bao, malebana le lehlakore le la sebopego sa sengwalo, di laetša bohlokwa bja tlhalošo ya mongwalelo nyakišišong ye ka gobane tshekatsheko e tlo lebanywa gape le tema ye e kgathwago ke polelo le khuduego (mongwalelo) mo thulaganyong ya epiki ya Sepedi.

8.2.4 Morero le mongwalelo wa sereto

Go kwešiša morero le mongwalelo wa sereto/epiki, go tlo tsopolwa seema sa bagologolo (bjalo ka ge bontši bja diema tša Sepedi di theilwe godimo ga metara (polelo ya moreti)), go thekga thulaganyo ya kgopolo ye. Seema se re 'kgomo e swarwa ka dinako mola motho yena a swarwa ka leleme'. Taba yeo e gatelelo bohlokwa bja polelo ya motho bjalo ka sebetša se bohlokwa sa kgokagano. Go realo go bolela gore motho o tsebja ka polelo, e lego mongwalelo wa gagwe. Ka go diriša mongwalelo wa gagwe go kgona go tšweletša tebanyo/molaetša ya gagwe gabonolo. Se se bolelwago fa ke go re mongwalelo o utolla mmoledi.

Taba yeo e bohlokwa ka kudu ge go nyako hlalošwa phapano gare ga dikgopolo tša bogologolo le tša sebjalebja ge go bolelwa ka dingwalo tša mohuta woo. Ge go tsinkelwa mongwalelo wa dingwalo tša kgale, go ka thwe bangwadi ba tšona ba na le go bolela ka go široga. Seo se gatelela gore mongwalelo wa bona ga o utolle mongwadi ge e le motho a nnoši, ka gobane dingwalo tša mohuta wo ke bohwa bja setšhaba.

Bjale ge ge go lekolwa seretotumišo/epiki sa bogologolo, go lemogwa gore go šomišwa mainagokwa a mehuta ye go šetšego go boletšwe ka yona ka godimo, ao a tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi. Go šomiša ditsejana tše bjalo, ke go diriša dithekniki tša mongwalelo) tša go nepiša motho goba selo se se tumišwago/retwago/godišwago. Ka go diriša polelo ye bjalo, setumišwa/seretwa se a godišwa. Ka go realo moreti/mongwadi o gatelela go tuma/kgodišo ya seretwa e sego go tuma ga seretwa ka gobane o bega seretwa/tumišwa bjalo ka ge eke o se bogela bjalo ke tlholompsha goba sona selo se sefsa se a thomago go se bona.

Gantši madiri a a šomišwago seretong se sebjalo ke a go tiiša sereto, gomme a lebane le lebjale (nako ya bjale) le lebjalephethi (nako ya go sa tšo feta). Ka fao mongwalelo wo mobjalo o hlaloša maikutlo le kgopolo ya mmoledi/moreti, khuduego ya makalo, tlhompho le tumišo ye e sego bogale; gape le go bolela ka bogolo, bogale, bonatla bja moretwa fela.

Ge sereto se ka ba le lefetla la kgegeo (boMmakgoši ba a gegewa), gona kgegeo yeo e tlo tšweletšwa bjalo ka mafokodi (go fetola masea sephiring) a moretwa (Lesea), e sego mafokodi a go tšwetšwa pele ke thekniki ya phapantšho. Ke ka lebaka leo go thwego moreti, Fela, o reta ka go široga goba ka tsela ya go utama ka gare ga mongwalelo wa gagwe.

8.2.5 Pharologantšho ya mongwalelo

Ge Kerkhoff (1962:164) a hlaloša pharologantšho ya mongwalelo, o tšweletša dikgopolokgolo tše nne tše di latelago ka tlase. Ge a hlaloša sebopego sa pharologantšho ye ya mongwalelo, o fo re:

Das einzelne Stilistikum ist die kleinste für den Stil besdeutssame Einheit. Es ist nicht der Monade vergleichbar; den ein isolierles Stilistikum spiegelt nie das Wesen des Ganzen. Nicht alle Einzel-elemente sind für den Stil in glechem Masze aufsschlussfähig.

Kerkhoff (*ibid*:163) o hlatholla gore phapantšho ke karolwana ye nnyane kudu ya polelo ya go tšwetšwa pele mongwalelo. O tšwela pele go bapiša pharologantšho yeo ya mongwalelo le 'Monade'. O re bobedi ga di swane ka lebaka la gore go na le 'Monade' ye kgolo le ye nnyane; di a swana empa dipharologantšho tša mongwalelo di a fapana. Ka fao mongwalelo o bopša ka dipharologantšho, e sego fela pharologantšho e tee. Godimo ga moo dipharologantšho tšeo tša mongwalelo ga di lebane ka mošomo le mohola. O sa gatelela gape ka go hlatholla mohola le mošomo woo wa pharologantšho ya mongwalelo ka go re:

Klein Stilistikum besitzt absoluten Wert es kann verschiedene Aufgaben übernehmen. Je nach dem Zusammenhang wird es anders getönt und wechselt seine Funktion sogar innerhalb eines Werkes.

O hlaloša gore pharologantšho ya mongwalelo ga e na mošomo wo o tiilego ka lebaka la gore e ka dirišwa ditebanong tše di fapafapanego. O gatelela polelo yeo ka go re mošito wo o itšego o ka lebanywa le ge e le lethabo. Ke ka tsela yeo go thwego pharologantšho ya mongwalelo ga e na mohola wo o itšego woo o tiilego. Ka mokgwa woo morero wa sefela/ sereto o laolago mošomo wa pharologantšho ya mongwalelo; ke go re kamano gare ga dipharologantšho ka moka tša mongwalelo e bonagatša morero wa sefela/sereto. Go realo go ra gore dipharologantšho tše di logaganywa ke morero wa sefela/sereto go tšweletša khuduego ya mongwadi/moopedi (Mojalefa, 1995:130).

Kerkhoff (1962:31) o bolela go ya pele gore dipharologantšho di tšweletša mongwalelo ka go dirišana. Le ge maatla a bontši bja tšona a lemogega, ga di amane; tše dingwe di kgona go bonagatša tebanyo ya mongwadi/moopedi ka botšona. Tabataba mo ke go re gantši ge go hlathollwa modiro wa dipharologantšho, go kgonwa go lemogwa mohola wa tšona, ge fela go hlokomelwa kamano gare ga pharologantšho le dipharologantšho tše dingwe. Kerkhoff (*ibid*) o sa tiiša gore mongwalelo o bopša ka dipharologantšho ka moka ga tšona. Se bohlokwa ke gore mongwalelo o bonagale ka kamano yeo ya gare ga dipharologantšho, gomme gape kamano yeo go lemogwe gore ga se fela koketšo ya dipharologantšho, ka lebaka la gore mongwalelo ga o bonale ka koketšo ka gore ga o swane le dipalo.

8.2.6 Dithekniki le dipharologantšho

Bjale ge go tsinkelwa mongwalelo wa sereto sa *Sebilwane* (1961:8), go yo kgethwa ka go hlokomela temanatheto goba karolwana ya epiki ye, yeo e sego sereto sa epiki ka moka, ka tsenelelo ye e išago fase. Kgetho ya setsopolwa se e hlohleleditšwe ke ge e le ye e tlogo lebana le morero wa eipiki ye, e lego **Badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho**, ka ge e nepiša

kokwane ya thulano yeo e utollago khuduego ye e swanetšego, ya moreti wa epiki ye.

Setsopolwa seo se kgethilwego, seo se yogo hlalošwa ka go nepiša mongwalelo wa Fela (1961:8), ke se se latelago ka mo tlase.

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.
Lena basadi, se ke sephiri sa rena
Le se sebele banna ba lena ...
Mahlo a se sebele maleme a lena
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,
Monna ntlong o tliša boroko;
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.
A re yeng basadi. A re yeng!'

Setsopolwa se sa ka mo godimo, bjale se yo ahlaahlwa go ya ka lenaneothualaganyo la mongwalelo, go hlokometšwe tše dingwe tša dithekniki tša mongwalelo (e sego tša thulaganyo; tšeo di hlalošitšwe kgaolong ya bošupa) tše di tšweletšego ka magetla, go ya ka lenaneo le le latelago:

8.2.7 Dipharologantšho tša mongwalelo   Dithekniki tša mongwalelo

Fela le Letlakaduma

phuthana

Mahlo a se sebele maleme a lena

Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Sešura le kelelothalo

Botelele bja mothaladi lebelo

Ge lebelo le laola dihloa tša mošito

Lebelo (la go iketla)

Tebelelo/Nepišo

Sekai

Mothofatšo

Metara

Mošito

Mošitollo

Thulaganyo ya polelo

Le se sebele banna ba lena ...
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Se **išwe ka** pela ...
... a **išwe ka** kowa

Tlogelo

Poeletšo

8.2.7.1 Nepišo/Tebelelo

Serudu (1989:44) o bolela gore tebelelo goba nepišo:

Ke tsela ye taba e laodišwago ka gona. Maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, ditiro, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro.

Serudu (*ibid*) o hlaloša go ya pele gore tebelelo/nepišo ke ge mongwadi, moanegi goba moanegwa a tšwelela e le motsebatšohle. Ka tsela yeo go ka thwe go gatelelwa gore tebelelo/nepišo e lebane le ge ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi, molaodiši le ge e le moanegwa/baanegwa.

Bjale ge go lekolwa polelo ya Fela ya ka godimo, go lemogwa gore ditaba di hlalošwa ke Mmakgoši ka molomo wa Matome Fela ge poledišano ya Mmakgoši le basadi ba babelegiši e thoma. O no re 'A re:' 'A re:' yeo e lebane le taelo yeo e lebišitšwe go basadi bao ba tlilego belegiša Mmamorati. Ka morago ga polelo yeo ya 'A re:', go lemogwa phetogonepišo; ke go re ditaba tša taelo ga di sa bolelwa ke Matome Fela, eupša Mmakgoši ka nama, ka gobane ke yena motsebatšohle yo a tsebago ditaba ka moka tša go lebana le go fetolwa ga masea.

Godimo ga moo Fela o diriša sebopegokganetšo-**se** sa mmolediši (Mmakgoši) mo gare ga methaladi ye e latelago ya epiki ye ya *Sebilwane*:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena
Le **se** sebele banna ba lena ...
Mahlo a **se** sebele maleme a lena

Ka tsela yeo ya go reta ka mokgwa woo wa tirišo ya sebopegokganetšo-**se** sa mmolediši, Fela, o tiiša le go gatelela tebelelo, thekniki ye e šetšego e hlalošitšwe ka godimo. Matome Fela, ka go dira bjalo o diriša thekniki yeo ya tebelelonepišo go amantšha mmoledi, e lego Mmakgoši, motsebatšohle le morero/moko wa epiki ye, e lego badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong batho ka nepo ya go ntšha khuduego ya segwera magareng ga bobedi bjoo (mmoledi (Mmakgoši) le morero.

8.2.7.2 Sekai

Mmakgoši o bolela ka tsela ya go laela basadi ka go re:

‘Rwalang phuthana sa ngwan’a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno; ...’

Polelo ye ya methalotheto ye meraro ye ya ka godimo ya epiki ye, Fela o e phethagatša ka thekniki ye e itšego ya go bitšwa ya sekai goba seswantšho. Go ka thwe lentšu le tee leo polelong ye, leo le lebanego le thekniki ye ke la (se)phuthana la go bontšha/emela Lesea. Ke lona lentšu leo le bonagatšago khuduego ya go hloka tlhompho ga Mmakgoši go Badimo.

Sekai ke lentšu (goba sekafoko) le le kayago goba le šupago selo se se itšego. Lentšu leo ga le na kamano le selo seo se swantšhwago. Abrams (1988:184) o hlaloša sekai ka go re:

The term symbol is applied only to a word or phrase that signifies an object or event which in turn signifies something, or has a range of reference, beyond itself.

Sekai ga se bolele taba thwi. Molaetša wa sona o iphihlile. Ke ka lebaka leo Makgopa (1996:7) a rego mongwadi ga a bolele phatlalatša gore selo sa go re se kaya, goba go tšweletša leina la selo se se kaiwago. Ka fao ge go akaretšwa dikgopolo tše go ka thwe sekai ke lentšu leo tirišo ya lona e sa lemogwego

gabonolo; le dirišwa go emela se sengwe (Lesea), nepo e le go utolla tihalošo ye e tseneletšego, ye e bego e sa letelwa. Godimo ga moo sona seswantšho seo sa sekai se tšweletša khuduego goba maikutlo a go lebana le motho, e sego selo (sephuthana).

Bjale go tla lekodišišwa ka mo sekai se dirišitšwego ka gona mo setsopolweng sa ka godimo.

Fela o šomiša kgopolo ya sephuthana, seo bjale se fetogilego Lesea go emela Badimo ba gaMokutu. Ke go re kgopolo yeo ya Lesea e lebanwe le go phološwa ga Mmamorati le go mo fihliša Bokgalaka/Badimong bolokegile. Ka yona kgopolo yeo, ge Mmamorati a dumela fela, o tlo amogelwa Badimong ka Lesea, ka gobane Lesea ga se lesea/mpua, go ya ka fao go letetšwego ka gona, ke seka sa Badimo ba gaMokutu.

Ge epiki yeo e eya bofelong (le ge ditiragalo tšeo di sa tšwelele setsopolweng se), Fela o tšwela pele go diriša mantšu a mangwe: Tilu le Mphaka, go swantšha barongwa ba Badimo ba gaMokutu; ke go re ga e sa le dipšapedi tša mošate, ke barongwa ba gaMokutu, bao ba kayago bophelo bjo bo sa felego bja ka morago ga lehu.

Ka go realo, ka go reta ka tsela yeo, Fela o swantšha kgopolo ya sephuthana, e lego Lesea le dimpša tša mošate, Tilu le Mphaka, e lego barongwa ba gaMokutu le bophelo bja go ya go ile (bjo bo sa felego) gore e se hlwe e e ba sephuthana le dimpša, dilo tša go tsebega tša lefase le, eupša e be dilo tša lefase la ka morago ga lehu (Bokgalaka/Mabitleng).

Ka go godiša ditaba ka tsela yeo ya seswantšho, Fela o hlagiša maikutlo a tlhompho go Badimo. Ke go re ka go lotola Lesea, Mmamorati o tlo boelanywa le Badimo ba gaMokutu.

8.2.7.3 Mothofatšo

Ge a hlaloša mothofatšo Preminger (1965:14) o fo gatelela gore ka mothofatšo go hlalošwa dilo gore di bolele, goba di fiwa dika tša batho. Ke go re selo seo se sa phelego se a phedišwa sa be sa fiwa dika tša motho bjalo ka go phetha mešomo yeo e rilego goba tša boledišwa. Nokaneng (1975:212) yena o bolela gore ka sekapolelo se, dilo tšeo di sa phelego di bolelwa tše nkego di a phela, di na le dikwi tša batho. Bjale mo epiking ye ya *Sebilwane*, go tla tsopolwa thwi setsopolweng mohlala woo o nago le sekapolelo se sa mothofatšo, e lego:

Le se sebele banna ba lena ...

Mahlo a se sebele maleme a lena

Go tla lemogwa gore mothalotheong wa, 'Mahlo a se sebele maleme a lena', Fela o bolela le basadi ba gaMokutu ka ga sephiri seo e swanetšego go ba sešane sa bona – go se bololle komatona yeo e lego kgororwana. Tabakgolo yeo e lego gona ke go re ba itlhaganele go fetola masea ao, la Mmamorati le la Mothei. Ka go realo Fela o mothofaditše 'mahlo' le 'maleme' moo o ka rego ke batho, e sego ditho tša mebele ya batho.

Taba ya go makatša ke gore mmoledi o bolela le selo (mahlo le maleme) seo se sa mo kwego ebile se ka se mo fetole goba sa dira ka moo a se laelago ka gona. Mahlo ga a na le ditsebe le molomo go phethagatša taelo ya moopedi/mmoledi, e lego Mmakgoši; ka fao a ka se hwetše phetolo. Ge go ka hlokomelwa poledišano ye, go tla lemogwa gore e lebane le poledišo ka gobane mmoledi o bolela le mahlo eupša ka lehlakoreng le lengwe mahlo ga a mo fetole.

Go ka akaretšwa ka go re tirišong ya mothofatšo, le ge mmoledi a ka bolela le selo/mmoledišwa ga se gwa letelwa phetolo. Mo epiking ye ya setsopolwa sa *Sebilwane* poledišano e ka tsela ya taelo yeo go ka se bego le mofetodi go yona. Ka tsela yeo mothofatšo e dirišitšwe bjalo ka thekniki go goroša molaetša goba kgopolo yeo e rilego go mmadi. Gape go se lebalwe gore bohlokwa bja mešomo ya thekniki yeo, ke go gatelela, go tiiša kgopolo le go lebantšha kgopolo yeo le

moko wa ditaba (Groenewald 1993:17) gore khuduego (go hloka tlhompho) e tle e bonagale gabotse.

8.2.7.4 Metara

Kgopolo ye ya metara e yo hlalošwa ka boteletšana mo karolong ye ya nyakišišo ka gobane metara ke kokwanekgolo ya polelo ya moreti.

Groenewald (1993:13) o re metara o lebane le thulaganyo ya medumo, mošito le mahlalošetšagotee. Heese le Lawton (1979:13) ba kwane le Groenewald ka go re:

Metre may be defined as a repetitive and symmetrical pattern of stressed and unstressed syllables on which a poem may be based.

Ba tšwela pele gore metara wa sereto o ka laetšwa ka go swaya dinoko tšeo di gatelelwago ka leswao la (´) le tšeo di sa gatelelwego ka leswao la (˘). Ka lebaka la gore theto ya bogologolo e be e nyalelana le dikoša tša setšo le mmimo go naganwa gore dipatrone tša metara wa theto, e lego kgatelelo ya dinoko le dinoko tša go se gatelelwe di swantšhwa le go kiba fase ka leoto(gatelelwa) le go emiša leoto (go se gatelelwe) (Heese le Lawton, *ibid*).

Boulton (1970:17) ge a hlaloša seo metara e lego sona ga a tlogele go bolela ka mošito ka gobane o bona metara e le karolwana ya mošito. O no re:

Both words (rhythm le metre), when used concerning English poetry, refer to the pattern of stresses. Rhythm I shall take as meaning every possible aspect of this, metre as meaning the symmetrical, repetitive pattern of stresses. Rhythm thus includes metre but metre is a relatively small part of rhythm.

Mo go tlhalošo ya ka godimo Boulton o tšweletša bohlokwa bja tlhalošo bjo bo tlišwago ke kgatelelo ya dinoko mo mafokong. Lefoko goba mothalotheto wo o

swanago ka mantšu o ka ba le ditlhalošo tše pedi tša go fapana go eya le ka fao kgatelelo ('stress') e kwagatšwago gona.

Mantšu ao a gatelelwago polelong ke mantšu ao a laetšago bohlokwa bja ona mo mafokong. Ke ka ona phapano gare ga polelo, e bonalago. Sebopego sa theto se a fapana malemeng go ya ka go fapana ga ona. Ka Seisimane, mošito o laolwa ke metara, ka Sefora, palo ya dinoko ke seo se lego bohlokwa, mola ka Segerike le ka Selatini patrone ya mothalotheo e bopilwe ka dinoko tše telele ('long') tša go gogwa le ka tše kopana ('short') tša go se gogwe ge di hlabošwa. Botelele bjo le bokopana bjo di bitšwa 'quantity' ka Seisimane. Mo go letlakala la 22, Boulton o fa seo metara e lego sona ka go re:

The metre of poetry is the basic pattern of stressed and unstressed syllables.

Lennard (2005:31) o kwana le tlhalošo ya Boulton ka gore yena o re metara ke 'the rhythmic pattern of beats'. Ditlhalošo tše di filwego di bolela selo se tee ka mantšu a go fapana.

Metara ke karolo ye bohlokwa ya theto ka gobane e thuša babadi go kwešiša mošito ('rhythm') ka ge o nyalelana le mantšu le methalotheo. Gape o thuša bangwadi go hlama theto yeo e nago le sebopego le segalo se se tiilego. Metara o bohlokwa ka kudu ge sereto se balelwa godimo ka gobane o thuša mo go segalo sa lentšu. Tucker (education.seattle.com/significance-meter-poems-4975.html) o tšweletša ntlha ya ka godimo ka go re:

Without consistent meter, it is difficult to maintain a smooth, steady flow throughout a poem unless it follows a free verse style. When you read or write a poem, think of meter as the beat or the cadence of the piece.

Se se laetša gore metara ke kokwane ya mošito mo go theto, ke patrone ya mešito, yeo ka Seisimane e bitšwago 'foot'; ke go re karolometara. Karolometara ye nngwe le ye nngwe e hlamilwe ka dinoko tša palo ye e itšego. Ka nako dinoko

e ka ba tše pedi goba go feta. Morgan (2010:3) le yena o tšweletša bohlokwa bja metara mo polelong ka go re:

Metre is measure or rule before it is metre, and the least that metre gives to language is some kind of regularity, a structure which makes it orderly and measurable.

Ka fao ge go hlalošwa seo metara o lego sona, go bolelwa ka mokgwa wa go hlatholla temogo ya mošito wa polelo ya theto yeo e ka lekanyetšwago gomme ya hlangwa.

Mojalefa (1995:19) o tšwetša kgopolo ye ya ka godimo pele ka go laetša gore banyakišiši gore ba tsebe seo metara e lego sona, ba swanetše go hlokomedišiša diphapantšho tša sereto tše di lebanego le metara. Tlhokomedišišo ya gagwe e wela godimo ga mahlakore a mabedi a sereto, e lego lehlakore la polelo le lehlakore la metara. Taba ya polelo e laetša gore sereto se hlamilwe ka mantšu ao a bopago sekafoko le lefoko.

Ge a tšwetša ntlha ye pele, Groenewald (1966:3) o gatelela gore ge sereto se nyaka go ba polelo, se ka lebana le lefoko le tee fela go swana le diema tša Maafrika tša go ba le metara. Mabapi le sebopego sa metara go bolelwa gore:

A metrical scheme is a convention; that is, it follows rules which have been made valid by general consent' (Heese le Lawton, 1979:13).

Bjale kgopolo ye ya diphapantšho tša sereto e tla elwa šedi ye kgolo nyakišišong ye ge go hlokometšwe tše Fela (1961:8) a di bolelago ka tlase:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,
Se išwe ka pela ka ga Mothei ...
Mme sa ka gona se tle ka keno;
Wena mosadi, o boletše, Ngwana a išwe ka kowa.
Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Le se sebele banna ba lena ...
Mahlo a se sebele maleme a lena
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,
Monna ntlong o tliša boroko;
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.
A re yeng basadi. A re yeng!'

Polelo ye ka moka ya Fela, e theilwe godimo ga metara wo o tiilego. Ke go re methalothetho ka moka e rulagantšwe ka dikarolometara tše di itšego. Ka fao go ka thwe, ge go lekodišišwa palo ya dikarolometara, go lemogwa gore ke tše lesometharo, e lego:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,/
Se išwe ka pela ka ga Mothei .../
Mme sa ka gona se tle ka keno;/
Wena mosadi, o boletše,/ Ngwana a išwe ka kowa.//
Lena basadi, se ke sephiri sa rena/
Le se sebele banna ba lena .../
Mahlo a se sebele maleme a lena/
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,/
Monna ntlong o tliša boroko;/
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.//
A re yeng basadi.// A re yeng!//

Leswao leo la (/) le bontšha kgaogano ya dikarolometara mola le la (//) lona le tšweletša metara. Ka go realo go ka thwe setsopolwa se se theilwe ka dikarolometara tše lesometharo (go ya ka mo go šetšego go ukamilwe ka gona ka godimo) le dimetara tše nne.

8.2.7.5 Mošito

Woolfe le Hampton (1984:199) ba hlaloša gore mošito o lebane le patrone ya modumo seretong/epiking. Gomme patrone yeo e laola mošito, ebile gape e na le khuetšo ye e itšego ye kgolo mo go mošito. Ge ba tiiša taba yeo go ya pele ba fo re:

All the sound patterning in a poem affects the slow down, depending on the use of hard or soft sounds, long or short words, repetition, rhyme, etc.

Ba iša pele ditaba tšeo ka go hlatholla modiro wa mošito ka go re:

Rhythm is the space of which the words flow, where you pause, where the emphasis falls (ibid).

Ka go realo basekaseki ba ba gatela dintlha tšeo di lebanego le mošito, e lego:

- (a) Sekgoba seo mantšu a eelago ka gare ga sona
- (b) Khutšo

Dikokwane tšeo tša mošito di gatelela kgopolo yeo e itšego. Taba yeo e tiiša gore go na le kelelo ya molodi wa sengwalo/sefela se se itšego, gomme kelelo yeo e laolwa ke segalo goba lefokwana, le ge e le lentšu leo le itšego; ke go re le ka telefatšwa goba la kopafatšwa mo mothalading/mothalothetong goba polelong, ge go retwa goba go balwa le ga ešita le go bolelwa.

Go ka fo tiišetšwa gore mošito wo bofelo goba wo boima, le ge e le wo o boeletšwago goba wa go no tšweletšwa ka mantšu a a itšego, a matelele goba a makopana, a segalo sa godimo goba sa fase, ke wona a lebanego le khuduego ya mongwadi/moreti. Ke ka fao Richards (1987:229) a bolelago gore:

... a rhythm of the mental activity through which we apprehend not only the sound of the words but their sense and feeling.

Taba ye ya Richards e bohlokwa ka gobane bohlokwa bja yona bo lebane le dikgopolo tše pedi tše di latelago, e lego lebelo le khutšo.

Lebelo

Ge a hlaloša mošito ge o sepedišana tsela le lebelo, De Groot (1946:19) o fo re:

Hier uit kan men eigenlijk afleiden wat dan wel het meest wezenlyke van rythme in psychologische en aesthetische zin is een afstand van een bepaalde lengte tussen twee kernen van intensiteit, die afstand is ongeveer drie-kwart seconde.

Se De Groot a se hlathollago ke gore mošito o ka swantšhwa le maphoto a lewatle. O hlaloša gore bokgole gare ga dihloa tša maphoto ao bo ka ba tharonneng ya motsotswana. Ge go bolelwa ka mošito woo o nepišago mantšu a mafoko mo polelong ya Sepedi, gona o tla bontšhwa ka mokgwa wa seema se (Rakoma, 1995:162):

La hlo:ka mo:ng   (dinoko tše tlhano)
Le tse:na setlogo:lo   (dinoko tše šupa)

Bokgole bjo bo lego gare ga sehloa sa 1 le sa 2 ka godimo, bo tlo lebana le motsotswana wa go kaka tharonneng. Lebelo lona leo le no nepiša palo ya dinoko tše di bolelwago; ke go re, e lego ya gare ga dihloa tše pedi tše tša mošito. Ke ka lebaka le go ya ka Mojalefa (1993:149) lebelo e le ponagalo goba pharologantšho ya go hlaloša bokopana bja methalotheto, le ge e le lefoko.

Bjale go yo lekolwa ka fao lebelo le ka phethagatšwago mantšung. Taba yeo e bolela gore lebelo le laolwa ke botelele bja lentšu, go swana le ge go ka no tšewa mohlala wa mohuta woo mantšung (mading) a a latelago a setsopolwa sa ka godimo:

Rwa-la-ng   (dinoko tše tharo)

i-šwe	(dinoko tše pedi)
(tla)tla	(senoko se tee)
bo-le-tše	(dinoko tše tharo)
se-be-le	(dinoko tše tharo)
du-la	(dinoko tše pedi)
fsi-e-la	(dinoko tše tharo)
tli-ša	(dinoko tše pedi)
tshwe-nye	(dinoko tše pedi)
ye-ng	(dinoko tše pedi)

Go lemogwa gore mantšu a fapana ka palo ya dinoko: a mane a na le dinoko tše tharo, a mahlano a na le dinoko tše pedi, mola le tee le na le senoko se tee.

Mohlala, 'rwalang' e na le dinoko tše tharo, mola 'tla(tle)' e na le senoko se tee. Ke ka tsela yeo go bapetšwago lebelo la mantšu ao a go se lekane ka dinoko ka gona. Fela mantšu ao a ka bitšwa mantšu ao a nyakilego go lekana ka dihloa tša mošito (se tee, tše pedi, tše tharo), ka lebaka la gore, go ya ka lebelo, a lekana ka nako go ya ka kgopolo ya De Groot ya ka godimo. Ka gobane 'tle' e na le senoko se tee, lebelo la yona le a nanya ge le bapetšwa le la 'rwalang', ya go ba le dinoko tše tharo, yeo yona e nago le lebelo la go phakiša. Ka tsela yeo, dinoko di laola lebelo; ke go re ge dinoko e le tše ntši, lebelo le a phakiša, mola ge dinoko di se nene, lebelo le nanya.

Khutšo

Ge go hlalošwa khutšo, go nepišwa go kgaoga ga polelo; e ka ba ga lentšu goba sekafoko, le ge e le lefoko, goba go bolela/ngwala ka go khutša, le ge e le go bolela/ngwala ka go tšama o ema goba o khutša ka mokgwa woo go ka thwego ke wa go bala/bolela, ka nepo ya go gatelela seo se itšego (Mojalefa, 1995:137). Ka go realo go ka thwe khutšo e laolwa ke melao ya polelo goba yona popapolelo. Fela o no re:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Ga se a ngwala gore:

Se ke sephiri sa lena basadi

Ka lebaka la gore lefoko la mathomo le na le khutšo ye e tšweletšwago ka tsela ya leswaodikga la fegelwana; ke go re 'Lena basadi' le 'se ke sephiri sa lena' le a nanya ge le bapetšwa le la bobedi, 'Se ke sephiri sa lena basadi', ka gobane lona ga le na khutšo ya (,) ge le balwa goba le bolelwa ka mokgwa wa tlwaelo. Ka fao lefoko/mothaladi la bobedi le a phakiša ka lebaka la gore tatelano ya sediri: tiro le sedirwa, ke ya tlwaelo, mola la bobedi le nanya ka lebaka la gore tatelano yeo ga se ya tlwaelo. Go fetola tatelano yeo ya tlwaelo, go hlola khutšo yeo lefokong leo la mathomo. Ke go re ge sedirwa se ema ka go la mpati, go na le se sengwe se bohlokwa seo se gatelelwago, e lego sona sedirwa seo, e lego basadi.

8.2.7.6 Sešura le kelelothalalo

Ge go balwa epiki ya Fela, setsopolweng sa ka godimo, go lemogwa gore e rulagantšwe ka tsela ya sešura le kelelothalalo, gagolo methaladi ye e latelago:

Wena mosadi, o boletše,/ Ngwana a išwe ka kowa.//

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Le se sebele banna ba lena .../

8.2.7.7 Sešura

Sešura se swantšhwa le mollwane wa popafoko. Ge go ka se be bjalo sešura se ka se kwagale; ke go re go ka se be metara. Bohlokwa bja sešura ke (a) go aroganya dikarolometara le methalotheto, (b) go tlemaganya dikarolometara le methalotheto le (c) go aroganya le go tlemaganya dikarolometara le methalotheto. Ka go realo sešura se na le mehola ye meraro yeo e lebanego le kamano ya dithotheto tšeo. Dikhutšo tšeo ga di lekane ka maatla (Grammont, 1960:43).

Ge go balwa setsopolwa sa ka godimo, go tlo lemogwa khutšo ya sešura ka tsela ye:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,/
Se išwe ka pela ka ga Mothei .../
Mme sa ka gona se tle ka keno;/
Wena mosadi, o boletše,/ Ngwana a išwe ka kowa.//
Lena basadi, se ke sephiri sa rena
Le se sebele banna ba lena .../
Mahlo a se sebele maleme a lena/
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,/
Monna ntlong o tliša boroko;/
Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.//
A re yeng basadi.// A re yeng!'

Go lemogwa dikhutšo mothalading wo mongwe le wo mongwe wa temana ye ya epiki, ka ntle le mothaladi wo:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Dikhutšo tša mo mafelelong a methaladi ye e latelago:

A re: 'Rwalang phuthana sa ngwan'a badimo,/
Se išwe ka pela ka ga Mothei .../
Mme sa ka gona se tle ka keno;/

le

Lena basadi, se ke sephiri sa rena
Le se sebele banna ba lena .../
Mahlo a se sebele maleme a lena/
Mosadi o dula a fsiela ntlo ya gwe,/
Monna ntlong o tliša boroko;/

Di bontšha thulaganyo ya dikarolometara tšeo di tšweletšwago ka sešura; mola dikhutšo tša mo mafelelong a methalotheto ye latelago:

Wena mosadi, o boletše,/ Ngwana a išwe ka kowa.//

Le

Tša ntlo, monna ga di mo tshwenye ka selo.//

A re yeng basadi.// A re yeng!//

di laetša thulaganyo ya metara wo o feleletšego.

Ka fao dikhutšo tša go rulaganywa ka dikarolometara di bopilwe ka dikhutšo tše nnyane tša tlhago tša go swaiwa ka leswao la (/) mola methaladi yeo ya dikhutšo tše kgolo, tša thulaganyo ya metara, tšona di swaiwa ka (//) go bontšha phapano magareng ga dikhutšo tšeo.

Dikhutšo tšeo di bitšwa sešura ka gobane di lebane le metara. Sešura seo se na le mošomo wo bohlokwa, e lego go gapeletša methaladi yeo ka moka; gomme ka go gatelela bjalo methaladi yeo e bapetšwa le kgopolo ya morero wa epiki ye, e lego Badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho ka khuduego ye e lebanego le go hloka tlhompho ga basadi ba gaMokutu.

8.2.7.8 Kelelothalo

Groenewald (1993:14) yena o no hlaloša gore go na le kelelothalo ye e lebanego le dikarolo tša mothalotheo le gore gape go na le kelelothalo ye e lebanego le methalotheto. Tabataba ke gore kelelothalo e hwetšagala fela ge sereto se na le methalotheto ye e itšego. Moo sešura se hlokegago go bitšwa kelelothalo. Godomi ga moo kelelothalo e senya metara gore e se be polelo ya moreti eupša ya moanegi. Fela o fo tšweletša kelelothalo setsopolweng sa ka godimo ka go re:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Le se sebele banna ba lena ...

Go lemogwa gore methalotheto ye mebedi ye ya epiki e beakantšwe ka tsela ya kelelothallo. Ke go re moreti ga se a swanela go khutša ge a reta methaladi yeo. Ka tsela yeo thulaganyo ye ya kelelothallo ya setsopolwa se, e gapeletša moreti go reta methaladi yeo ka lebelwana go feta methaladi yeo ye dingwe. Lebelwana leo le lebane le go phakiša ga basadi ge ba fetola masea a Mmamorati le Mothei. Ka mokgwa woo kelelothallo mo e lebane le khuduego ya go hloka tlhompho ga basadi go Badimo ba gaMokutu. Ke ka fao go ka thwego mohola wo mogolo wa kelelothallo ke go tšwetša pele mošito wo o godišago maikutlo a a rilego a go hloka tlhompho epiking ye.

8.2.7.9 Mošitollo

Bjale go yo sekasekwa ge mošitollo o nepiša botelele bja methaladi (polelo) ya epiki, gape le ge o lebane le lebelo ge le laola dihloa tša mošito.

Botelele bja mothladi wa sefela

Bjale ge, botelele bja methaladi ya epiki e yo nepišwa ka go tsopola methaladi ye e latelago ye mebedi:

Ma:hlo a se sebe:le male:me a le:na/

Mosa:di o du:la a fsie:la n:tlo ya gwe,/

Taba yeo e napile e bolela gore methaladi yeo e a lekana ka botelele ka gobane mothladi wo mongwe le wo mongwe o na le dihloa tša go lekana tše nne. Taba yona yeo gape e bolela gore ka tshwanelo methaladi yeo e swanetše go lekana ka lebelo. Yona taba yeo e tlo bolelwa ka botlalo ge go ahlaahlwa ge lebelo le laola dihloa tša mošito ka mo tlase.

Ge lebelo le laola dihloa tša mošito

Karolwana ye yona e yo hlaloša lebelo, khutšo le dikhutšwana tša methaladi ye e latelago ka mo tlase:

Lena basadi,/ se ke sephiri sa rena
Le se sebele banna ba lena ...//

Leswao la (/) le emela khutšo ye nnyane, la (//) le emela khutšo ya magareng moo go lego kelelohalo le tlogelo ya ditiragalo tša go amana le polelo yeo ya Mmakgoši tša go fetolwa ga masea. Ka go realo go na le phapano ya lebelo mo gare ga methaladi yeo ya setsopolwa. Ka lebaka la khutšo ya magareng; ke go re ye kgolwanyana, mo mothalading wa mathomo:

Le se sebele banna ba lena ...//

lebelo la mothaladi woo ke la go ikgetha, gagolo ka lebaka la tlogelo yeo. Ka go realo khutšwana yeo ya yona e hlola gore lebelo le iketle mothalading wo.

8.2.7.10 Thulaganyo ya polelo

Thulaganyo e hlaloša peakanyo ya ditiragalo gore di nyalelane le morero wa mongwadi. Ka go realo kgatelelo ye kgolo e ba godimo ga peakanyo ya ditiragalo ka nepo ya go tšwetša pele tebanyo/morero ya mongwadi.

Ge go lekolwa thulaganyo ya ditiragalo tša setsopolwa se, go lemogwa gore ga se ya mehleng – ke polelo ya epiki. Taba yeo e bolela gore moreti o dirišitše polelo ya thulaganyo ya metara, ge a rulaganya epiki yeo. Ka go realo polelo yeo e lebane le mošito le lebelo la polelo ya gagwe.

8.2.7.11 Tlogelo

Ka tlogelo go bolelwa ka lefoko goba lentšu le ge e le kgopolo goba tiragalo yeo mmadi a swanetšego go e tlaleletša. Bjale ge go tsinkelwa setsopolwa se sa ka fase, go lemogwa gore go na le tlogelo.

Fela o diriša (...) mo methalading ye latelago go tšweletša tlogelo:

Se išwe ka pela ka ga Mothei ...

Le se sebele banna ba lena ...

Ka go dira bjalo Fela o tlogela ditiragalo/dikgopolo tšeo di swanetšego go tlaleletšwa ke maadi wa epiki ye ya gagwe. Go realo o bolela gore mmadi le yena a kgathe tema mo thulaganyong ya kanegelo ya ditiragalo tša epiki ye. Go ka no gatelelwa gore Fela o tlogela ditiragalo tše mmadi a tlogo ikgopolela tšona ge a bala epiki ye ka ntle ga go šitišwa ke selo; ke go re le ge di (ditiragalo) tlogetšwe, ga di šitiše kelelo ya ditaba. Ka go realo go ka thwe mongwadi wa epiki ye o rata go potlakiša nako ya go anegwa ga ditiragalo tša go fetolwa ga masea ke boMmakgoši, ka go no di nepiša ka tsela ya go tlogela tšeo tše dingwe (tša go direga nakong yona yeo) gore mmadi ka bjako a kgone go lemoga bohlokwa bja pheletšo ya tšona, e lego kotlo/polao ya basadi le setšhaba sa gaMokutu ke Badimo ba gaMokutui, yeo e lebanego le thuto: Badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho ka fao ba lebanwe ke tlhompho le potego ye kgolo.

8.2.7.12 Poeletšo

Preminger (1965:998) o hlaloša thekniki ya poeletšo ka go bolela gore ke:

The repeating of words, syllables, sounds, phrases, a line/lines, stanza and events in all poetry.

Ge a iša pele Wales (1989:403) o bolela gore poeletšo e dirišwa go gatelela go tšweletša morero le maatlakgogedi. Ka go realo go ka thwe poeletšo e na le mešomo ye mebedi, e le lego (a) go tšwetša pele moko wa ditaba le (b) go

bonagatša maatlakgogedi/phišegelo gore mmadi a rate go balela sengwalo pele le pele.

Fela o no boeletša kgopolo ya sešane sa basadi ka go re:

Lena basadi, se ke sephiri sa rena

Le se sebele banna ba lena .../

Ka go realo poeletšo yeo e dirišetšwa go gatelela go tšweletša (a) morero wa epiki, e lego badimo ba kgatha tema ye bohlokwa maphelong a batho le gore (b) mmadi a fišegele go balela epiki pele le pele ka ge poeletšo yeo e tsošološa maikutlo a kotlo goba polao ye šoro ya setšhaba sa gaMokutu.

8.3 KAKARETŠO

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe kgopolo ya lehlakore la thulaganyo ya mongwalelo ka mokgwa wa go no le bea mabalankwe. Go gateletšwe gore kgopolo ye ya mongwalelo ke lehlakore la boraro la sengwalo leo le amanywago le sengwalo. Yona '*text*' yeo go bolelwago gore e lebane le tebelelo ya mongwadi. Ke go re ka polelo ya mongwadi, mmadi a ka kgona go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a mongwadi. Mmadi o kgona go lemoga mongwalelo ge a dutše a bala sengwalo. Go ra gore polelo ya mongwadi e bohlokwa kudu ge go bolelwa ka mongwalelo, ka gobane ke yona yeo e kgonago go bopa segwera gare ga mongwadi le mmadi. Ke ka fao go thwego mongwalelo o tlemaganya mongwadi le mmadi ka mokgwa wa poledišano.

Mongwadi o kgona go diriša polelo go hlaloša seo a ratago go se tšweletša. Go ra gore mongwadi a ka itlhaloša goba a hlaloša seo se lego mogopolong wa gagwe ka go šomiša polelo. Ka go realo mongwalelo o bohlokwa ka gobane mongwadi o kgona go hlagiša dikgopolo tša gagwe go mmadi ka bokgwari le bokgoni bjo bogolo. Seo a ka se kgona ge fela a ka ba le kgetho ye kaone ya mantšu, le thulaganyo ye botse ya mafoko ao a ka tanyago šedi ya mmadi. Seo se ra gore ka tšhomišo ya mafoko, mantšu, diema, dika, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le dikakanyo, mmadi a ka kgona go lemoga maikutlo a mongwadi ka

tšona. Ke tsela yeo go thwego maikutlo a mongwadi a sepedišana le khuduego, tšeo di tšwetšago pele moko wa ditaba.

Go rungwa ka go re phapano ye kgolo ye e bonagalago gare ga tlhalošo ya boStrachan le boGroenewald ke gore BoStrachan ba re letlalo la boraro ke 'teks' le swantšha le tebelelo ya mongwadi; ke go re go rulaganya ditaba. BoGroenewald bona ba le hlaloša go ba letlalo le le feleletšego la sengwalo leo le lebanego le maikutlo a mongwadi. Go gateletšwe gape gore polelo e na le mešomo ye meraro, e lego (a) go bitša (re kwa se se bolelwago), (b) go nepiša selo (re bona se se bolelwago) le (c) go tšweletša maikutlo goba khuduego (ya mmoledi mabapi le selo se se nepišitšwego).

Le ge sebopego sa sengwalo se hlalošitšwe ka tsela yeo, nyakišišo ye e gateletše phapano gare ga dikgopolo tšeo tša naratholotši. Ke go re go tšerwe tsela ya taetšonyakišišo yeo go tšweletšwago tlhalošo ka botlalo ya tllhaselo ya setšhaba sa gaMokutu ke manaba a gaMokutu.

Kgopolo ya khuduego e lekotšwe ka go hlaloša dithekniki tšeo di tšweletšego ka magetla mo thulaganyong ya mongwalelo wa epiki ya Matome Fela, *Sebilwane*.

KGAOLO YA SENYANE

9.1 MATSENO

Mo kgaolong ye ya senyane, e lego ya go ruma nyakišišo, go yo akaretšwa dikgaolo ka moka tšeo di theilego lengwalonyakišišo le. Bjale go latela kakaretšo ya dikgaolo tšeo ka moka tša nyakišišo ye.

9.1.1 Kgaolo ya pele

Kgaolo ya pele e laeditše mohola wa nyakišišo ye e lego go lebelela dipharologantšho tša thetogale ya Sepedi go lebeletšwe diteng, thulaganyo le mongwalelo. Lebaka leo le hlohleleditšego nyakišišo ye ke gore borateori ba peleng ba ile ba leka go laetša thulaganyo ya mohuta wo wa theto eupša ba be ba fapana ka ditlhalošo tša dikgopolo gomme seo se be se hlola tlhakahlakano ge dikgopolo tša go swana le epiki, seretotumišo, seretokanegelo le thetogale di hlalošwa.

Godimo ga mo, kgaolo ye e tšweleditše gape le mathata a mararo ao a laeditšwego ke borateori ba go swana le Groenewald (1993) le Serudu (1989) gomme ona mathata ao a akareditšwe ka tsela ye e latelago ka mo tlase:

1. Bothata bja go lebana le dikgopolo tše pedi tša thetogale le thetokanegelo, bobedi dikgopolo tšeo di a swana, ka mantšu a mangwe ba re ke mahlalosešagotee.
2. Bothata bja bobedi bo lebane le ge Serudu a re thetogale ke epiki gomme Groenewald o thulana le yena ka ge yena a re epiki le thetogale di nyakile go swana eupša ga se selo se tee.
3. Bothata bja mafelelo e lego bja boraro bo lebane le ka moo Serudu le Groenewald ba hlophago direto tša go lebana le thetogale le epiki ka gona. Serudu o di bitša diretogale mola Groenewald a re ke dithetokanegelo.

Go tlaleletša seo, kgaolo ye e laeditše gape le dipotšišo tšeo di hlohleleditšego nyakišišo ye, gomme tšona di lebane le khuetšo ya bangwadi ba Bodikela go

bangwadi ba Sepedi, palo ya dithetokanegelo tša Sepedi, gape le phapano magareng ga mareo a mehuta ya theto ye e lego thetotumišo, thetokanegelo, thetogale le balate. Maikemišetšo a nyakišišo ye a laeditšwe go lebana le go hlaloša ka botlalo dikgopolo tšeo di nyalelanago le epiki le go tšweletša mokgwatirišo woo o ka dirišwago go ahlaahla diepiki tša Sepedi. Ka fao mo nyakišišong ye go laeditšwe gore go tla dirišwa teori ya naratholotši go ya ka moo e dirišwago ka Kgorong ya Maleme a Seafrika mo Yunibesithing ya Pretoria, go ya ka magato a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Go ahlaahlilwe gape le dingwalo tša bangwadi ba bane bao ba ilego ba ngwala ka dikanegelo tša epiki, thetotumišo, thetogale le balate. Bangwadi bao ke Kruger (1980), Serudu (1992/3), Groenewald (1993) le Mojalefa (1994).

Kgaolo ye e rumilwe ka go laetša tshepedišo ya ditaba nyakišišong ye.

9.1.2 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ye yona e lebantšwe le naratholotši sengwalong sa epiki ya Sepedi. Go ahaahlilwe teori ye ya naratholotši malebana le sebopego sa sengwalo. Dikgopolo tša borateori ba naratholotši di tšweleditšwe gore e be tšona tšeo di tla dirišwago ge go sekasekwa thulaganyo ya epiki ya Sepedi. Ka teori ye, yeo e tšweletšago matlalo a mararo a sengwalwa, go kgone go bonwa gore go bile le dikgopolo tšeo di ka thušago go rarolla mathata nyakišišo ye, ka tsela ya taetšonyakišišo.

Go tšwela pele go boletšwe gore diteng ke letlalo la ka gare la sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogilwe gore diteng ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ka fao sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

Ka thulaganyo go hlalošitšwe gore ke ge mongwadi a beakanya, ka tsela ya go ngwala sengwalo gomme a bile a rato tšweletša thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane

o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore e be kgopana e tee, gammogo le gona go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Mongwalelo o hlalošwa ka dikarolo tše pedi tše kgolo, e lego polelo le khuduego. Ka fao polelo le khuduego di laetša bohlokwa bja mongwalelo ka gore ke ka wona mongwadi a swanetšego go ala le go tšweletša dikgopolo ka bothakga le mabokgoni a magolo ka gona.

9.1.3 Kgaolo ya boraro

Mo kgaolong ye go nyakišišitšwe kgopolo ya sereto ge e le sengwalo gomme gwa hlalošwa sereto ge se lebane le mahlakore a mabedi: sengwalobomolomo le sengwalongwalwa. Go gateletšwe gore mahlakore ao a sengwalo a bohlokwahlokwa mo nyakišišong ye ka gobane bangwadi ba mathomothomo ba be ba sa kgone goba gona go se tsebe go ngwala. Gore taba yeo e tle e tšwelele gabotse go bapeditšwe theto ya bogologolo le theto ya sebjalebjae. Phapano yeo e hlalošitšwe ka botlalo mo kgaolong ye ka gobane ke a mangwe a maikemišetšo ao a hlohleleditšego nyakišišo ye. Go gatelelwa gore motheo wa thetobogologolo ke go bolela (dingwalo tša bomolomo tša go tšwelela le setšo le histori ya setšhaba), mola ka lehlakoreng le lengwe kokwanekgolo (motheo) ya thetosebjalebjae (ya Sepedi) e le go ngwala; gagologolo ge e nepišwa le mešomo ya baruti ba Kereke ya Berlin.

Go kwešišwa phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, go lekotšwe phapano gare ga tsebe (thetobogologolo e theilwe godimo ga go kwa) le mahlo (thetosebjalebjae e theilwe godimo ga go bala) ka gobane mongwadi o ngwalela mmadi. Ke yona taba ye e hlolago gore metara wa theto ya bogologolo le metara wa theto ya sebjalebjae, di bonagale di fapana, ka gobane dimetara tšeo ke dikgopolo tše pedi tša go ikemela ka botšona.

Godimo ga moo, go tšweleditšwe gape le dikokwane tše dingwe tša go bonagatša phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, e lego mediro ya baruti le khuetšo ya bophelo bjo bofsa. Go fihlelela kwešišo ya mmakgonthe, theto e hlalošitšwe go lebeletšwe (a) tlhalošo ya kgopolo ya theto, (b)

seretotumišo sa bogologolo, (c) seretotumišo sa sebjalebjae, (d) sereto ge e le sengwalo, (e) mongwadi wa sereto le (f) mmadi wa sereto.

9.1.4 Kgaolo ya bone

Kgaolo ye ya bone e lebeletše ditlhalošo tša mehuta ye mebedi ya theto, e lego thetokanegelo le balate. Dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo di dirišitšwe go hlaloša thetokanegelo. Godimo ga moo, bobedi bja thetokanegelo le balate di bapeditšwe mo kgaolong ye go lebeletšwe ka moo di nyalelanago goba di fapanago le epiki ka gona.

Go tšwela pele, go hlalošitšwe kgopolo ya thetokanegelo bjalo ka sereto se setelele seo se anegago ditiragalo. Ditiragalo tša mohuta wo wa theto di tšweleditšwe ka mokgwa wa temanatheto. Go lekotšwe gape ka fao thetokanegelo e nago le mehuta ye mebedi ge go hlokometšwe theto ya Sepedi, gagologolo ge thetokanegelo e hlalošwa go lebeletšwe tiragalo, moanegwa le tikologo. Ke ka fao go thwego thetokanegelo e swanetše go hlalošwa ka go šetšwa ga dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo (tikologo).

Kgaolo ye e gateletše gore diteng tša thetokanegelo di swana le tša epiki ka gobane di na le dielemente tša go swana. Ke ka tsela yeo kgopolo ya diteng e ilego ya ahlaahlwa, gomme gwa tiišwa gore e lebane le ditaba tšeo mongwadi a di hweditšego pele a ka thoma go ngwala sengwalo sa gagwe; gomme tšona ditiragalo tšeo a ngwalago ka tšona, di laolwa ke sererwa go ya ka moo di tlemaganywago ka gona ka tatelano ya tšona.

Mabapi le baanegwa ba thetokanegelo gona go hlalošitšwe gore ke batho ba ka mehla bao ba tlwaelegilego gomme ba phela bophelo bjo bo lebanego le mathata a ka mehla. Baanegwa ba kanegelo ge ba fapantšhwa le baanegwa ba thetokanegelo go ka thwe, ba kanegelo ba a nepišwa ka ge go na le se sengwe seo ba se dirago mola ba sereto ba sa nepišwe ka ge go se na mohola karolong ya bona ka gobane ga ba šuthe ba eme felo gotee.

Ka lehlakoreng la ditiragalo tša thetokanegelo, go gateletšwe ka fao ditiragalo di lebanego le mediro yeo baanegwa ba e dirago ka gare ga theto/sengwalo; gomme ditiragalo tšeo di lemogwa ka go latelana ga tšona le ka moo di kgethologanywago ka gona. Ke ka tsela yeo go rumilwego ka go re ditiragalo tša sereto di fapana le tša kanegelo ka gobane ka go sereto go na le ditiragalo tša go ikemela ka botšona gomme baanegwa ba dira tiro ye e itšego.

Nako ge e lebane le diteng tša thetokanegelo, e hlalošwa go ba lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, gomme ditiragalo tšeo di direga ka go latelana go ya ka bohlokwa bja tšona, tša feleletšwa go ya nakong ye e tlogo. Nako e thuša go ela le go lemoša tatelano ya ditiragalo. Go na le mehuta ye mebedi ya nako, e lego nako ya kanegelo le nako ya diteng.

Nako ya kanegelo e lebane le lebaka la go hloka mathomo le mafelelo go swana le bošego, mosegare, marega, bjalobjalo. Mohuta wo wa nako ga o elege, ka gobane ke nako ya go akanywa.

Ge e le nako ya diteng yona e lebane le nako ya go ba le mathomo le mafelelo go swana le beke le kgwedi ka ge go tsebega gore beke e thoma ka Lamorena gomme e felela ka Mokibelo. Nako ya mohuta wo e a elega ka ge e na le moo e thomago gona le moo e felelago gona. Ka fao ge seretokanegelo se sekasekwa go hlokomelwa nako go ya ka moo e laolwago ke tatelano ya mabaka ao a itšego ao a nepišago hisotori ya kanegelo yeo.

Lefelo le boletšwe ge e le elemente ya bone ya diteng; ke moo go diregago ditiragalo gona, gape ke moo baanegwa ba sengwalo/thetokanegelo ba phelago gona. Tlhalošo ye e tlaleleditšwe ka go re ke moo mongwadi/moreti a ikgethetšego go tšweletša ditiragalo tša gagwe tšeo di dirwago ke baanegwa gona. Go gateletšwe gape gore lefelo le lona le arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego lefelo le le itšego le lefelo la ditiragalo.

Lefelo le le itšego ke lefelo leo mongwadi a sa le nepišego thwi. Mohuteng wo wa lefelo, mongwadi o fo bolela gore ditiragalo di diragetše lefelong la go akanywa gomme a se bolele maina a lefelo leo.

Ge go hlokometšwe lefelo la ditiragalo, go lemogilwe gore lona ke lefelo leo le ka bonwago ka mahlo gomme mongwadi o tšweletša maina a lona, gomme le ka šupša ka monwana.

Go ka akaretšwa dipharologantšho tša seretokanegelo ka go re di lebane le sereto se setelele sa go anega ditiragalo, gomme ditiragalo tša sona ga se tša raragana; ke go re thulaganyo ya ditaba tša sereto e swana le ya kanegelo goba ya padi. Gape ditaba tša thetokanegelo ga se tša lebane fela le mogale/mogaleadi goba dintwa fela, eupša di ka lebišwa go eng goba eng yeo mongwadi a ikgethelago yona ka gare ga thetokanegelo ya gagwe.

Balate yona e hlalošitšwe ge e le mohuta wo mongwe wa sereto. Godimo ga moo balate bapeditšwe le seretokanegelo. Mohuteng wo wa theto, go lemogilwe gore o lebane le koša (go opela goba gona go bina). Ditemana tša sereto sa balate e ka ba tše pedi goba go feta gomme tšona di tšweletšwa ka mokgwa wa go opelwa ka molodi wa go swana. Tlhalošo ya balate e akareditšwe ka go re ke mohuta wa theto woo o anegago ditiragalo tša bogale/mogaleadi ka mokgwa wa go diriša koša.

Dipharologantšhokakaretšo tša balate di lebane le go re mohuta wo wa theto ga o tšweletše ditaba tša yona ka botlalo e sa le mathomong, eupša motho o thoma go di lemoga a le gare ga theto. Ditaba tša balate di lebane le mathata a go amana le lehloyo, lerato, mona le tefeletšo, gape ditiragalo tša mohuta woo di latelana ka lebelo ka ge di opelwa.

9.1.5 Kgaolo ya bohloko

Kgaolo ye e hlalošitše epiki le mehuta ya yona ye mengwe e lego epiki le nonwane, epikinyana, histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo, histori le epikikopana, epikithuto le epikitshegišo. Go tšweleditšwe gape le phapano ya epiki le mehuta ye mengwe ya theto e lego thetokanegelo, thetogale le balate.

Epiki e hlalošitšwe go ba sereto se setelele sa go anega gomme sona gantši se lebane le merero ya go reta bogale le ditiragalo tša go amana le setšo sa moreti. Mohola wo mogolo wa epiki ke go laodiša ditaba tša histori tšeo di lebanego le bophelo goba lefase ka bophara gape mongwalelo wa mohuta wo wa theto ke woo o phagamego.

Kgaolo ye e laeditšwe gape diponagalo tšeo di farologantšhago epiki le direto tše dingwe gomme tšona tša akaretšwa ka tsela ye e latelago, e lego gore sereto:

- ke se setelele sa go anega,
- se na le mediro ya go lebana le bogale,
- se na le ditiragalo tša go amana le setšo sa moreti,
- se laodiša ditaba tša histori tša go lebana le bophelo goba lefase ka bophara,
- mongwalelo wo sona o phagamile, le gore
- se na le metara wa boselela.

Go tšweleditšwe gape le dikarolo tše tharo tšeo epiki e arotšwego ka tšona, e lego epiki ya ditiragalo (*Ilias* ya Homer), epiki ya moanegwa (*Odyssee* ya Homer) le epiki ya tikologo (*Divina Commedia* ka Dante).

Go hlalošitšwe gore epiki e na le mehutana yeo e itšego gomme yona e akaretša epiki le nonwane. Bobedi bja epiki le nonwane bo bolela ka baanegwa ba bagolo ba bophelo, ditiragalo tše dikgolo tša Badimo gammogo le dikanegelo tše dikgolo tša go swana le lerato. Mohuta wo mongwe wo o hlalošitšwego ke wa epikinyana yeo e lego sereto sa go anega ka bokopana gomme sona se na le dika tše epiki

eupša go sona ga go bonagale dithekniki tša boreti tše o ka rego ke tša epiki ya nnete.

Godimo ga moo go laeditšwe gore go na le mohuta wa histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo yeo e lebanego le ditaba tše bohlokwa tša histori tša go anegwa ka tatelano ya nako yeo di diragetšego go ya ka moo mongwadi a di bonago ka gona. Mohuta wo mongwe wo o latelago ke wa histori le epikikopana woo o lebanego le kanegelo ya dintwa ka kakaretšo, gomme nako mo mohuteng wo wa epiki, e a kgaoletšwa ge e bapetšwa le nako ya diepiki tše dingwe.

Epikithuto ke mohuta wo mongwe woo o hlalošitšwego gomme yona ke mohuta wa theto yeo e lebanego le go ruta ka kakaretšo, woo o bolelago ka lentšu le tee la mongwadi wa theto yeo.

Ge go lekolwa mohuta wa mafelelo wa epiki, go lemogilwe gore ke wo o lebanego le epikitshegišo gomme wona o tšewa bjalo ka epiki ka lebaka la gore o na le ditiragalo tše ntši tše di logaganego, gammogo le baanegwa ba go fapafapana. Mohuta wo wa epiki o farologanywa le diepiki tše dingwe ka ponagalo ya wona ya tshegišo. Go mohuta wo go hwetšwa e le gore ditaba tša gona ke tša go segiša gape baanegwa ba mohuta wo ke ba maemo a fase bao ba dirago ditiragalo tša go se re selo tša go segiša.

Mehuta ye ya deipiki e na le mo e nyalelanago le moo e fapanago gona. Nonwane le epiki ya tatelano ya ditiragalo di na le dipharologantšho tša go swana. Ditlhalošo tša bobedi bja tšona di tšweletša gore dikanegelo tša tšona di ama mediro ya bagale/bagaleadi gomme go na le tswalano magareng ga bagale/bagaleadi le Badimo; gomme bobedi ke tše telele gape di diriša mongwalelo woo o phagamego wa go ba le metara wa boselela.

Epikikopana yona e fapana le epiki ya tatelano ya ditiragalo ka lebaka la gore yona e lebane le dintwa gape nako ya gona e a kgaoletšwa, gomme ka lehlakoreng le lengwe e na le dipharologantšho tša epiki le nonwane eupša e na le lefetla la maikutlo a kwelobohloko.

Mafelelong go tšweleditšwe mehlala ya go lebana le epikitshegišo go ya ka moo go filwego ke bangwadi bao ba go fapafapana.

9.1.6 Kgaolo ya boselela

Kgaolo ye e hlalošitše ka go tsenelela malebana le diponagalo tša epiki ya Sepedi ka go fa mehlala ya tirišo go tšwa go direto tša *Sebilwane* (1961), *Leduleputswa* (1953), *Ga se ya lešaka le* (1973) le *Maletsoge* (1985). Go hlalošitšwe diponagalokgolo tša epiki ya Sepedi tšeo di lebanego le diepiki tše di balwago lehono di etšwa go setšo sa kgale sa theto ya bomolomo.

Epiki e laodiša ka ga ditiragalo tše bohlokwa tša histori. Kgopolo ye e nepiša mehutaepiki ge e lebane le ditiragalo tša go tswakatswakana tša therešo le tša maitirelo. Godimo ga moo epiki e amanywa le direto tša bogologolo, tša batho ba go se rutege. Ka fao ge, epiki gantši e naganelwa go ba mohuta wa sereto sa batho bao ba sego ba rutega, goba mohlomongwe bao ba sego ba rutega ka nako ye e itšego.

Go lemogilwe gore epiki le nonwane di a anega (tše dingwe di anega ka dimetara tše tshela (*hexameters*) tšeo di lebelelwago eka di laodiša ka ga mogale/mogaleadi goba mohlomongwe tšhabologo ye kgolo gammogo le ditswalano tša yona, go akaretšwa le mogale/mogaleadi yoo a tšwelelago bjalo ka kgopolo ya Bomodimo.

Ditaba tša epiki di anegwa ka botelele le ka tatelano go bopa taba e tee yeo e bofaganego, e hlalošago ka bohlokwa bja ditiragalo tša histori, gape e bolelago ka ga ditiragalo tša histori tšeo di anegwago gape le ka tsela ye telele. Ditiragalo tša yona di ka ga mogale/mogaleadi yoo ditiro tša gagwe di lebanego le go rungwa ka tsela ya ntwaga ya batho, sehlopha sa morafe goba setšhaba. Mediro ya baanegwa bao e lebane le lefase, mehlolo le Badimo, mola ditiragalo tša yona gantši di lebelela bophelo bja sebjalebja bjo bo tšweletšago ditshwanelo tša botho.

Sebopego sa epiki se na le ditemana, fela dinoko di lekana ka botelele. Nakong ya lehono epiki e hlangwa ka tatelano le poeletšo ya ditiragalo tšeo di dirago gore e be bonolo go gopolega, go ya ka botelele bja tšona (ditiragalo). Mešomo ya tiragatšo ya ditiralo gantši e tšea matsatši go e anega.

Godimo ga moo kgaolo e boletše le ka tlhalošo ya baanegwa le mehuta ya bona ka go nepiša sereto sa *Sebilwane*. Go akareditšwe tlhalošo ya baanegwa bao ba latelago: molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši bjalo ka baanegwathwadi gammogo le baanegwathuši. Gape go lekotšwe le kamano ya baanegwathwadi malebana le dipharologantšho tša dithekniki tše di lebantšwego le mehlala go tšwa seretong sa *Sebilwane*:

- ditshwantšho,
- dintwa,
- dipolelo tšeo di beilwego,
- dikgopelo tša Badimo,
- dikhansele tša Badimo,
- baetapele, gammogo le
- ditlhalošo tša dibetša le dilo tše dingwe.

Epiki ya tatelano ya ditiragalo yona e swantšhitšwe le ya nonwane, go ya ka fao go ka laetšwago dipharologantšho ka tsela ye e latelago:

- ke ye telele
- mongwalelo wa yona ke wo o phagamego
- e na le metara wa boselela
- e ka ba le dipharologantšho tša epiki ya go tlwaelega ya tshwantšhišo, dintwa, dipolelo tšeo di beilwego, tumišo ya Badimo, dikhansele tša Badimo le baetapele.

Go hlalošitšwe gape mehuta ya epiki yeo e latelgo, e lego:

- Epiki le nonwane

- Epikinyana
- Histori le epiki ya tatelano ya ditiragalo
- Histori le epikikopana
- Epikithuto
- Epikitshegišo

Kgaolo ye e lebeletše gape le tlhalošo ya epiki le nonwane ka go gatelela dikhwalithi tše di latelago:

- Dikanegelo tše di amago mediro ya bogale bja bagale/bagaleadi ba nonwane.
- Kakanyo ya tswalano magareng ga bagale/bagaleadi ba le maatla a Bodimo.
- Botelele bjoo bo bapetšwago le mongwalelo woo o phagamego.
- Tirišo ya metara wa boselela (*hexameter*).
- Tumišo ya merero ya kgale – gantši e fihlelelwa ka poeletšo ya tlhalošo, ka difomula tše di sa fetogego tša tlhalošo.

9.1.7 Kgaolo ya bošupa

Ge go lekodišišwa kgaolo ye ya bošupa go lemogilwe gore bontši bja diponagalo tše di hlalošitšwego bo theilwe godimo ga diteng go fetiša thulaganyo le mongwalelo. Ka go realo mo kgaolong ye ya bošupa, go hlalošitšwe pele ka go diriša sebopego sa bobedi sa sengwalo, e lego thulaganyo. Ka go realo ge, go ka thwe kgaolo ya bošupa e hlalošitše thulaganyo ya epiki ya Matome Fela ka botlalo, ge e nepiša baanegwa le dithekniki fela.

Ka ge kgopolo ya thulaganyo e hlalošitšwe mo kgaolong ya pele, fa kgaolong ye, go gateletšwe fela gore mošomo wa kgaolo ye o tlo lebane le go akaretša ka la go re ge mongwadi a rulaganya sengwalo (sa epiki) o rato tšweletša se sengwe, gomme se sengwe seo se nepišwago, ke thuto (maikemišetšo/morero) yeo a ratogo e ruta mmadi/motheeletši. Ka tsela yeo morero (moko wa ditaba) o na le mohola wo mogolo wo bohlokwa sengwalong ka gobane o tlemaganya ditaba

tša thulaganyo gore di be kgopana e tee, gape le go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Go gateletšwe gore taba yeo ya go tlemaganya ditiragalo tša thulaganyo, e bohlokwa mo nyakišišong ye.

Gape go boletšwe gore moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo. Go boletšwe gore mošomo wo mogolo wa sererwa ke go tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana mola moko wa ditaba wona o laola go rulaganywa ga ditaba tša diteng tše mongwadi a ikgethetšego tšona. Godimo ga moo go tiišitšwe gore morero gape o tlemaganya dithekniki gore di lebane gomme ka go dira bjalo thulaganyo e ba gona. Dithekniki tša thulaganyo ke tše ntši gomme di fapana go ya ka bangwadi. Mo nyakišišong ye go nepišitšwe taba yeo ya kgopolo ya thekniki mo thulaganyong ya ditiragalo tša sengwalo.

Go hlokometšwe gape gore sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditiragalo/ditaba ka lona. Thekniki ye bohlokwahlokwa ya thulaganyo ya ditaba, mo gare ga dithekniki ka moka tša thulaganyo, ke ya tebelelo. Ke yona komangkanna thulaganyong ya ditaba.

Ke ka lebaka leo bangwadi ba hlalošago gore kgopolo ya tebelelo ke tsela yeo taba e laodišwago ka gona. E lebane le maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro wa gagwe. Taba yeo e gatelela gore ke ka moo mmadi a lemogago ditaba tše di hlalošwago mo sengwalong/epiking. Ke ka fao go bolelwago gore ka bophara gore go na le mananeo a mabedi a go rulaganya ditaba tša sengwalo, e lego lenaneo la thulaganyo ya sereto (epiki) (le taodišo) le lenaneo la go rulaganya terama, padi, padinyana le kanegelokopana. Lenaneo le la mafelelo lona ga se le hlalošwe nyakišišong ye ka gobane ga le nepiše maikemišetšo a yona.

Ge lenaneo la thulaganyo ya sereto/epiki (le ge e le taodišo) le šalwa morago, hlogwana ya mathomo ke ya matseno; ke go re moreti mo kगतong ye o ala ditaba ka go hlaloša maemo a ditaba tšeo a ratago go thoma ditaba tša gagwe ka tšona. Taba yeo e bolela gore moreti o tsebiša mmadi ditiragalo/ditaba. O thomana le go no bolela ka sererwa; a hlaloša makalo goba thulano. Makalo

goba thulano di hlola maatlakgogedi. Ka go realo hlogwana yeo ya matseno e ka no bitšwa kalotaba.

Hlogwana ya bobedi ya thulaganyo e lebane le go tšwetšwa pele ga ditiragalo tša epiki, goo go ka bitšwago gore ke tšwetšopele. Karolwana yeo e lebane le bogolo bja ditiragalo tša *Sebilwane*. Hlogwana ya boraro ya thulaganyo ya ditiragalo tša epiki e lebane le sephetho/thumo ya ditaba; ke go re magomo a kgakgano goba moo selepe se remago gona, e lego mo epiking ya Matome Fela e rungwago gona.

Kgaolo ye e rumilwe ka go hlaloša dithekniki gammogo le mola wa tšona mo thulaganyong ya ditiragalo tša epiki ye ya Fela.

9.1.8 Kgaolo ya seswai

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe kgopolo ya lehlakore la thulaganyo ya mongwalelo ka mokgwa wa go no le bea mabalankwe. Go gateletšwe gore kgopolo ye ya mongwalelo ke lehlakore la boraro la sengwalo leo le amanywago le sengwalo. Ke go re yona '*text*' yeo go bolelwago gore e lebane le tebelelo ya mongwadi. Ke go re ka polelo ya mongwadi, mmadi a ka kgona go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a mongwadi. Mmadi o kgona go lemoga mongwalelo ge a dutše a bala sengwalo. Go ra gore polelo ya mongwadi e bohlokwa ka kudu ge go bolelwa ka mongwalelo, ka gobane ke yona yeo e kgonago go bopa segwera gare ga mongwadi le mmadi. Ke ka fao go thwego mongwalelo o tlemaganya mongwadi le mmadi ka mokgwa wa poledišano.

Mongwadi o kgona go diriša polelo go hlaloša seo a ratago go se tšweletša. Go ra gore mongwadi a ka itlhaloša goba a hlaloša seo se lego mogopolong wa gagwe ka go šomiša polelo. Ka go realo mongwalelo o bohlokwa ka gobane mongwadi o kgona go hlagiša dikgopolo tša gagwe go mmadi ka bokgwari le bokgoni bjo bogolo. Seo a ka se kgona ge fela a ka ba le kgetho ye kaone ya mantšu, le thulaganyo ye botse ya mafoko ao a ka tanyago šedi ya mmadi. Seo se ra gore ka tšhomišo ya mafoko, mantšu, diema, dika, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le dikakanyo, mmadi a ka kgona go lemoga maikutlo a mongwadi ka

tšona. Ke tsela yeo go thwego maikutlo a mongwadi a sepedišana le khuduego, tšeo di tšwetšago pele moko wa ditaba.

Go rungwa ka go re phapano ye kgolo ye e bonagalago gare ga tlhalošo ya boStrachan le boGroenewald ke gore BoStrachan ba re letlalo la boraro ke '*teks*' le swantšha le tebelelo ya mongwadi; ke go re go rulaganya ditaba. BoGroenewald bona ba le hlaloša go ba letlalo le le feleletšego la sengwalo leo le lebanego le maikutlo a mongwadi. Go gateletšwe gape gore polelo e na le mešomo ye meraro, e lego (a) go bitša (re kwa se se bolelwago), (b) go nepiša selo (re bona se se bolelwago) le (c) go tšweletša maikutlo goba khuduego (ya mmoledi mabapi le selo se se nepišitšwego).

Le ge sebopego sa sengwalo se hlalošitšwe ka tsela yeo, nyakišišo ye e gateletše phapano gare ga dikgopolo tšeo tša naratholotši. Ke go re go tšerwe tsela ya taetšonyakišišo yeo go tšweletšwago tlhalošo ka botlalo ya tllhaselo ya setšhaba sa gaMokutu ke manaba a gaMokutu.

Kgopolo ya khuduego e lekotšwe ka go hlaloša dithekniki tšeo di tšweletšego ka magetla mo thulaganyong ya mongwalelo wa epiki ya Matome Fela, *Sebilwane*.

10 ENGLISH SUMMARY

Serudu (1989) and Groenewald (1993) are literary theorists who have attempted to indicate the structure of Sepedi epic narrative. However, in their definitions of the concepts epic narrative, praise poetry, narrative poetry and heroic poetry they differ from each other. They differ from each other in their definitions of the concepts epic narrative, praise poetry, narrative poetry and heroic poetry. Serudu, in his argument, asserts that epic poetry and epic narrative are synonymous, while Groenewald argues that, although they are related to each other, they are not synonyms, because epic narrative focuses on (a) life or the world, as a whole; and (b) the style which is elevated; while heroic poetry focuses on ordinary people/life and their ordinary problems in a certain environment wherein characters, events and milieu play a significant role.

The first problem that the discussed theorists reveal is directed at the two concepts: epic poetry and narrative poetry, this is because they imply that epic poetry and narrative poetry are synonymous. Epic poetry is a concept that explains a poem that praises heroism or size; in other words, the important differentiation with this kind of poem is to reveal heroism and size in the person or thing that is being praised. This means that this concept does not differ from that of the praise poem. When Serudu (1992/3:62) explains a praise poem, he stresses that the importance of the events of a praise poem is to reveal 'heroism or size of the hero that is being praised'.

The second problem is that Serudu states that epic poetry is narrative poetry, However, Groenewald (1993:62) does not agree with this statement, he argues that epic poetry and narrative poetry are almost the same but they are not synonymous. What Groenewald argues is that if one is not careful, the two concepts can be confused as one thing when they are analysed, which is not true. Seidler (1959:524-5) supports this, by explaining that epic narrative is aimed at life in general and comes from the poets themselves. Epic narrative is in relation to fantasy. That is why it can be said that its characters are mainly people and ancestors. Its events are in relation to people and to the ancestors.

In addition, epic poetry is a poem that is aimed at history. Pretorius (1989:109) summarises that it is a poem that is known historically by praising in lengthy narration in a way of praising heroism and size of the nation/person/something. It can be said that this poem is in relation to history more than to narrate in a lengthy way.

In addition, epic poetry is a poem that is aimed at history. Pretorius (1989:109) summarises that it is a poem that is known historically by praising, in lengthy narration, heroism and size of the nation/person/something. It can be said that this poem is more in relation to history, than to narrate it in a lengthy way.

Groenewald (1993:63) concludes his explanation of the difference between concepts of epic and narrative poetry by stating, epic poetry is aimed at (a) life or worldwide and (b) the style which is elevated, while narrative poetry is aimed at (a) people and ordinary life and with ordinary problems in a certain milieu and (b) event, character and milieu.

Here are some of them:

P. Mamogobo, *Leduleputswa* (Leina la puku) (Afrikaanse Pers, Johannesburg, 1953).

Matome Fela, *Sebilwane* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1961).

H.M.L. Lentsoane, *Ga se ya lešaka le* (J.L. van Schaik, Pretoria, 1973).

A.B. Moganedi, *Maletsoge* (Educum, Johannesburg, 1985).

Serudu clusters these poems as epic poems, Groenewald (1993:63) clusters those poems in a group of narrative poetry.

This research has tried to solve these problems by thoroughly explaining the concepts of heroic poetry, praise poetry, narrative poetry and epic (and also ballad), because these concepts are almost the same. That is why it has been realised that these types can cause confusion when they are analysed. The main focus of explanation will be on the concept of 'epic', as this research primarily aims at investigating the epic mode in Sepedi text focusing on *Leduleputswa*

(1953) and *Sebilwane* (1961) (and also *Ga se ya lešaka* and (1973), *Maremegokgo seatleng se* (1986) and *Maletsoge* (1985).

Additionally, the research attempts to fill the gaps that Serudu and Groenewald left, that is; looking at other characteristic features of Sepedi epic such as tone and structure because the two theorists did not look at those. Seidler (1959), Pretorius (1989) and Groenewald (1993) discussed those with the aim of guiding the study related to the Sepedi epic. Those great characteristics features have been looked at and aligned to the structure of the poem, which is content and sequence of events. This means that narratology has been used as a critical strategy.

The aim of this study is in line with the thought of Kayser. Kayser (1948:356-358) explains that there are three types of epics, that is (a) epic of event such as *The Iliad* - Homer, (b) one aimed at character such as *The Odyssey* also by Homer and (c) that is aimed at milieu such as the *Divina Commedia* by Dante. These types are important because the available epics in Sepedi are influenced by Greek writers.

Kayser (*ibid.*) explains that there are two important things that need to be taken into consideration when analysing epic. They are (a) epic talks about events that are related to the world in general and (b) the style of epic is elevated. Moreover, when the epics are read, the reader will realise that the poems are concerned with heroes with power and the ancestors, but not with ordinary people. These features of epics are important, because they are related to the aim of this research. The issues will be looked at thoroughly in analysing Sepedi epic narratives.

Therefore, the specific objectives of this study are to:

- Provide insight into the concept of epic narratives particularly in Sepedi poetry. This will be achieved by a detailed discussion and criticism of existing views on epic narratives.

- Develop a practical method for use in the analysis of epic narratives with special reference to Sepedi poetry, which may also be used in other African languages. This method will be illustrated by looking at published Sepedi epic narratives.

A lack of recent research on epic narratives in local South African languages, and in particular, Sepedi, has prompted this research. Works by Serudu (1992/3) and Groenewald (1993) indicate the existence of a gap, a problem in the analysis of Sepedi poetry. This investigation will focus on the analysis of Sepedi epic poems, as well as on a comparative study of Sepedi poetry focusing on the differences among praise poetry, narrative poetry, heroic poetry and ballad. Looking carefully at the study of literary poetic works in African languages, it is noted that there are features such as characters, style, content, time, *et cetera*, which can be utilised in addressing the problem of epic narratives. These features will be outlined and defined before application. They will be discussed according to their order of importance.

This research will investigate Sepedi epic narratives, by focusing on the following aspects: definition, interpretation and comparison of epic poetry, praise poetry, narrative poetry, heroic poetry and ballad. After definition, interpretation and comparison, the research study will focus on the three levels of a literary poetic work which are content, structure and style.

Furthermore, a comparison between the selected narratological models and the approach which will be used in this examination was made. The similarities and the differences are indicated. The approach that is applied in this investigation is the adaptation of those models as discussed by Strachan (1988) in his thesis, as well as the approach used in the Department of African Languages at the University of Pretoria.

Strachan (1988:157) distinguishes different narrative levels basing his study on the theories of Bal and Rimmon-Kenan, namely that a narrative text consists of three levels which are: 'geskiedenis' (history), 'verhaal' (narration) and 'teks' (text).

In this examination, the approach is one in which three narrative levels are distinguished. The concepts in this research are named differently from those of Strachan. The research study chooses to name them: story, structure and style. This is the naming used in the Department of African Languages of the University of Pretoria.

The theory on the adapted narratology as used in the Department of African Languages at the University of Pretoria was applied as follows: Level 1 is the history/content (story) which consists of characters, events, time and place; Level 2 is the structure which consists of the function of character, events, time, place and Level 3 is the style which refers to the spirit or feeling of a linguistic work which is effected by emotive language.

The chosen research theory, namely, adapted narratology fits well with this study because it addresses the issue of the structure of the text. Therefore, it is applied to the structure of Sepedi epic narratives and addresses the growth and development in Sepedi poetry.

This research is based more on the theory of adapted narratology called adapted narratological model, which explains three levels of a structure of the text focusing on the Sepedi epic. This model is important in analysing epic poetry and not only on types of texts such as the novel, short stories and drama. In epic poetry there is an influence of the way in which the text is written which involves content, structure and style. By explaining these levels, it was possible to focus on the definition of Sepedi epic poetry.

When features displaying a better description of the explanation for Sepedi epic are looked at, its structure as a text is looked at because it is a text like other narratives such as novel, short story, *et cetera*. However, epic is different from a novel or other types of narratives, because it has narrative and metre. However, a novel is based on narrative only, whereas both of them narrate especially when focused on the types of epic that narrates in a form of metre-like poems, because they are poems.

The study discusses the concept of praise poetry in detail because it relates to the concept of epic. Groenewald (1993:55) talks about two types of praise poetry which are: traditional praise poetry and modern praise poetry. This study discusses both types of praise poetry because this explanation helped with the structure of describing the concept of epic, in relation to Sepedi poetry.

This research defines the concepts of narrative poetry and ballad. Narrative poetry is explained by looking at its elements of content, which are characters, events, time and milieu. In conclusion, both narrative poetry and ballad are compared according to their characteristics. The importance of explaining these types of poems was to indicate how they are related to epic. This study investigates epic poetry, with a focus on *Sebilwane*, *Leduleputswa* and *Ga se ya lešaka le*, as Sepedi epics.

The study explains epic and its types which are: mythological epic, miniature epic, history and the chronicle epic, history and the commentary epic, didactic epic and comic epic. Therefore, the main aim of this study is to illustrate how epic differs from the other types of poems: narrative poetry, heroic poetry, ballad, *et cetera*. The study shows those examples (from the Sepedi epics mentioned) in relation to the features of Sepedi epic. Moreover, the examples will be explained according to how they relate to those features.

When the structure of the poem/epic (even if it is a text) is followed, the first title is the introduction; this means that the poet on this level introduces the topic by explaining the background of the issues that the poet wants to start with. This shows that the poet introduces the reader to the events/issues. The poet starts by talking of the theme; then explains the conflict. The conflict influences the action. This introductory aspect can be called background.

The second title of the structure is aligned to the continuation of the events in the epic poem, this can be called development. The importance of the development is to increase the attraction by a way of increasing the explanation of the theme (in the epic, *Fela*, which is the attack that happens when the babies are exchanged). This part of the second title is aligned to the larger events of

Sebilwane. In that way of the structure of the events of this epic, the theme/lesson of the epic of *Sebilwane*, which is ancestors playing a major role in the peoples lives, continues in a proper and successful way.

The third title of the structure of the events of epic is aligned to the conclusion of issues; this means the end of the conflict or where things are ended.

This study emphasises that there are techniques for structure and for style. When reading the epic *Sebilwane*, it was noticed that Matome Fela used these techniques for structure, which are, among others: overview, aim, poetic lines, repetition and adding those issues that appear in this epic more than others.

The research concludes by analysing the facet of the text called style. This concept focuses on the epic *Sebilwane*, to analyse the language and emotions of Matome Fela. It is emphasised that style plays a key role in reading and writing, because it links the speaker/writer and the listener/reader in using language that reflects feelings aroused when reading. The writer tries to raise the level of feelings so that they come into the open. This is the reason that this kind of a text is like a mirror, in which people can see themselves.

When analysing the style of *Sebilwane*, the stanza or a part of this poem was carefully chosen, not necessarily the whole epic. The chosen text was influenced by the fact that it was aligned to the theme of the epic, which is that ancestors play an important role in people's lives, because it discusses the idea of conflict which reveals the necessary emotions of the poet of this epic.

This extract from the epic of Fela, was analysed according to the structure of style, looking at some of the techniques that appeared like overview, personification, metre, sound, etc.

The research was summarised by emphasising that a writer can express himself or explain what is in his mind by using language. Therefore, the style is important because a writer can reveal his thoughts to the reader in an artistic way. The poet can only achieve this if there is a decent selection of words, and appropriate

structure of sentence that will attract a reader. This means that by using sentences, words, proverbs, sayings, sentence construction and ideas, a reader can realise the feelings of a writer through them. This is the reason why it is said that the feelings of a writer are related to the emotions that lead the theme of issues.

11 METHOPO

1. Abrams, S.M. 1981. *A glossary of literary terms, 4th ed.* New York: Rinehard & Winston.
2. Abrams, M.H. 1985. *A Glossary of Literary Terms.* Jovanovich: Harcourt Brace.
3. Abrams, M.H. 1988. *Glossary of Literary Terms, 5th ed.* London: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
4. Abrams, M.H. 1993. *A Glossary of Literary Terms.* New York: Holt, Rinchart and Winston Inc.
5. Abrams, M.H. 2012. *A glossary of literary terms, 10th ed.* Wadsworth, Cengage Learning.
6. Aristotle & Butcher, S.H. 1895. *The Poetics.* London: Macmillan and co.
7. Attwell, A. 2005. *Killing time: Poems.* Plumstead: Snailpress.
8. Bal, M. 1980. *Narratology, Introduction to the theory of narratives.* London: University of Toronto.
9. Baldick, C., 1990. *In Frankenstein's shadow: myth, monstrosity, and nineteenth-century writing.* Ohio: Oxford University Press.
10. Barber, R. 1999. *Obscurity and Exegesis in African Oral Praise Poems* (ed). D. Brown. Ohio: Ohio University Press.
11. Baudelair, C. 1945. *Au temps de Baudelaire Guyet Nadar.* Paris: Editions du Chene.
12. Bennet, M.J. 1948. *American Cultural Patterns: A Cross Cultural Perspective.* Yarmouth, ME, USA: Intercultural Press.
13. Boulton, M., 2014. *The Anatomy of Poetry (Routledge Revivals).* London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

14. Bright, D.F., 1987. *The miniature epic in Vandal Africa*. Norman, Oklahoma/Londres: University of Oklahoma Press.
15. Brommer, F. 1986. *Heracles: The Twelve Labors of the Hero in Ancient Art and Literature*. University of Michigan: Aristide d Caratzas Pub.
16. Bryant, C.D. & Peck, D. L. 2007. *21st Century Sociology: a reference handbook*. Thousand Oaks: Sage Publishers.
17. Chatman, S.B., 1980. *Story and discourse: Narrative structure in fiction and film*. Ithaca and London: Cornell University Press.
18. Cohen, B.B. 1973. *Writing about literature*. Glenview, Illinois: Scott Foresman and Company.
19. Conradie, P.J. 1981. *Hoe om 'n drama te ontleed*. Pretoria: Academica.
20. Cope, T. 1968. *Izibongo: Zulu Praise Poems*. Oxford: Clarendon Press.
21. Crump, M.M. 1931. *The Epyllion from Theocritus to Ovid*. Oxford: Basil Blackwell.
22. Cuddon, J.A. 1977. *A Dictionary of Literary Terms*. London: André Deutsch.
23. Cuddon, J.A. 1991. *A Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Blackwell.
24. Culler, J. 1981. *The pursuit of signs*. London, Melbourne and Henley: Roudedge and Kegan Paul.
25. Dautzenberg, J. A. 1980. De logische opbouw van de verhaaltheorie en haar samenhang met die genreleer. *Forum der letteren*: 242-255.
26. De Rachewiltz, I. 2005. *The Secret History of the Mongols: A Mongolian epic chronicle of the thirteenth century Translated with a historical and philological commentary*. Leiden: Brill.
27. Eco, E. 1983. *The role of the reader*. London: Hutchinson.
28. Ember, M & Ember, C. R. 1979. *Cross Cultural Research*. Vol. 14 No 1 37- 56.
29. Fela, N. M. 1961. *Sebilwane*. Pretoria: J.L van Schaik.
30. Finnegan, R. 1970. *Oral literature in Africa*. Oxford: Clarendon
31. Finnegan, R. 1992. Reflecting back on 'Oral literature in Africa': Some reconsiderations after 21 years. *South African Journal of African Languages*. Vol. 12 (2), 39-47.
32. Fielding, H. 1754. *Novelist, Playwright, Journalist, Magistrate: A double Anniversary Tribute*. Newark: University of Delaware Press.

33. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the novel*. London: Edward Arnold.
34. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature*. London: Oxford University Press.
35. Gale, M., 2007. *Lucretius and previous poetic traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
37. Grammont, M. 1960. *Le Vers Francais ses Moyens: D'Expressions Son*. Harmonie: Librairie Delagrave.
38. Grobler, G.M.M. 1989. *Time Order in Three Novels of O.K. Matsepe: the Story Behind the Text*. Thesese ya D.Litt. Pretoria: University of South Africa.
39. Groenewald, P.S. 1983. 'The Literature in Northern Sotho: 1960-1982'. *SA Journal of African Languages*, Vol 3(1):1-22.
40. Groenewald, P.S. 1991. *Thutadingwala BA(Hons) Sesotho sa Leboa*. Pretoria: University of Pretoria.
41. Groenewald, P. S. 1993 (a) *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
42. Groenewald, P. S. 1993 (b) *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*. Pretoria: Via Afrika.
43. Fish, S.E. 1980. *Is there a Text in this Class. The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Havard University Press.
44. Halsey, W. D. 1972. *Merit Student Encyclopaedia*. New York: Crowell-Colliers Educational. 15. (77): 141-150.
45. Harmon, W. and Holman, H. 1972. *A Handbook to Literature, 11th Edition*. Carolina: Chapel Hill.
46. Harris, W. V. 1992. *Dictionary of Concepts in Literary Criticism and Theory*. New York: Greenwood Publishing Group.
47. Hatto, A. T. 1980. *Traditions of Heroic and Epic Poetry*. London: The Modern Humanities Research Association.
48. Heese, M & Lawton R 1979. *The Owl Critic*. Cape Town: Nassau Ltd.
49. Holman, C. H. 1972. *A Handbook to Literature*. London: The Bobbs-Myrril.
50. Hawksworth, M. 1753. *Epic in eighteenth century*. London: Oxford University Press.

51. Hawthorn, Hawthorn, J. 2000. *A Glossary of Contemporary Literary Theory*. London: Arnold.
52. <https://en.wikipedia.org/wiki/Chronicle>
53. https://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa
54. <http://www.thefreedictionary.com/Odyssey>.
55. Jooste, G. A. 1983. *Die vertelstruhaar in vyf romans van Karel Schoeman, met spesifieke verwysing na die Hemeltuun*. Bloemfontein: Ongepubliseerde proefskrif.
56. Kayser, W. 1948. *Das Sprachliche Kunstwerk*. Bern: Francke Verlag.
57. Kedington, R. 1759. *The epic*. London: Oxford Publisher.
58. Kenney, W. 1966. *How to analyze fiction*. New York: Monarch Press.
59. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine deutsche stilistik*. Bern :Franke`Verlag.
60. Kgatla, M.P. 2000. Kgolo, tšwelopele le katlego ya kangelokopana ya Sepedi (1951-1999). Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
61. Kruger, L. 1988. *Sebilwane by N. Matome Fela: A Critical Analysis*. Potchefstroom: University of Potchefstroom.
62. Kunene, D.P. 1971. *Heroic poetry of the Basotho*. Oxford: Clarendon.
63. Lazarus, A.L. & Smith. 1983. *A glossary of literature and companion*. Illinois: Urbana University Press.
64. Lennard, J. 2005. *The Poetry Handbook*. Oxford: Oxford University Press.
65. Lentsoane, H.M.L. 1973. *Ga se ya lešaka le*. Pretoria: J.L. van Schaik.
66. Lentsoane, H.M., 1975. *Mokgako*. Pretoria: J.L. van Schaik.
67. Lesele, F. M. 1991. *Tsaya o lthute*. Johannesburg: Educum.
68. Lestrade, G.P. 1966. *Traditional literature (In Schapera (1st. ed.), The Bantu Speaking tribes of South Africa*. Cape Town: Maskew Miller Ltd.).
69. Lewis, P.C. 2008. *The Poetic Image*. London: Jonathan Cape.
70. Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Cassel.
71. Mabusela, M.M. 1998. *Makotsane*. Pretoria: Mogopo Publishers
72. Makgopa, M.A. 1996. *Sebopego sa theto*. Honours students. Unpublished. Thohoyandou: University of Venda.
73. Malimabe, R.M. 1997. *Motshwaratau*. Dikwalo 30(B.A) Setswana. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

74. Mamogobo, P. 1953. *Leduleputswa*. Johannesburg: APB.
75. Mampuru, D.M. 1991. *Senakangwedi 5*. Pretoria: Out of Afrika.
76. Margraff, M.M. 1994. The moral story in Zulu (1930-1955). MA. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
77. Margraff, M.M. 1996. A study of Style: D.B.Z. Ntuli's Uthingo. DLitt Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
78. Mashabela, P.H.D. 1979. *Theme and expression and Matsepe's poetry*. Pitsersburg: University of the North.
79. Mathew, A. 1914. *Matthew Arnold's Sohrab and Rustum: And Other Poems*. Havard University: Macmillan.
80. Mathibe, M.A. 2001. Papetšo ya direto tša lehu le polokong: Ratlabala le Matšoba Lentsoane. Thesese ya MA. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
81. Mayekiso, A.C.T.M., 1985. The Historical Novels of Jessie Joyce Gwayi, Doctoral Dissertation. Kwa Dlangezwa: University of Zululand.
82. Merchant, P. 1971. *The epic*. Bristol: Methuen and Co. Ltd.
83. Merchant, P. 1979. *The Epic*. Bristol: Methuen & Co. Ltd.
84. Meyer, I.A. 1990. *Letterkundeonderrig in 'n demokratiese Suid-Afrika. 'n Eklektiese Benadering met teksevaring en teksbestudering as leerstatigieë*. M.A Verhandelking. Pretoria: Universteit van Suid Afrika.
85. Moganedi, A.B. 1985. *Maletsoge*. Johannesburg: Educum.
86. Mohlala, M.J. 1994. Tshekatsheko ya *Di sa re šaletše monaganong*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
87. Mojalefa, M.J. 1993. Tshekatsheko ya *Sebilwane* bjalo ka thetokanegelo. Pretoria: University of Pretoria.
88. Mojalefa, D.D. 1994. *Tshekatsheko ya Hlwayang Tsebe*. Thesese ya MA. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
89. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya pele (BA) Sepedi 102. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria
90. Mojalefa, M.J. 1996. Ntlhahle ya Boraro (B.A.) Sepedi 303. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
91. Mojalefa, M.J. 1997. Ntlhahle ya boraro (BA) Sepedi 302. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
92. Moloti, P.D. & Legodi, W.M. 1995. *Tšhaba Mediti 3*. Pietermaritzburg: Shutter and Shooter.

93. Morgan, L. 2010. *Musa Pedestris: Metre and Meaning in Roman Verse*. Oxford: Oxford University Press.
94. Newman, J.K. 1975. *Statius and the Thebaid*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
95. Nokaneng, M.B. & Louwrens, L. J. 1997. *Segagešo*. Pretoria: J.L. van Schaik.
96. Ohman, R.M. 1972. 'Prolegomena to the Analysis of Prose Style.' in: Babb, H.S. (ed.) 1972. *Essays in Stylistic Analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
97. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela*. Thesese ya MA. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
98. Preminger, A. 1965. *A Handbook of Poetic Terms*. New York: Princeton University Press.
99. Pretorius, W.J. 1989. *Aspects of Northern Sotho Poetry*. Pretoria: Via Afrika.
100. Pretorius, W.J. & Swart, J.H.A. 1982. *Teaching African Literature: A Theoretical and Methodological Introduction*. Pretoria: UNISA.
101. Prince, G. 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
102. Ratcliffe, S. 1981. *Concise Oxford dictionary of quotations*. Oxford University Press.
103. Richards, I.A. 1987. *Practical Criticism*. Padstow: T. J. Press.
104. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative fiction: Contemporary Poetics*. London: Methuen.
105. Rycroft, D.K. 1962. Zulu and Xhosa Praise-poetry and Songs. *African Music*, 3(1): 79-85.
106. Schapera, I. 1965. *Praise-poems of Tswana chiefs*. Oxford: Clarendon Press.
107. Sebeok, T. A. 1960. *Style in language*. New York: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley Sons, Inc.
108. Seidler, H. 1959. *Die Dichtung*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
109. Seignueret, J.C. 1988. *Dictionary of literary terms and motifs*. New York: Greenwood Press.

110. SehloDIMELA, M.M. 1985. *Moelelwa: thuthelabogolo ea roba*. Bloemfontein: Nationale Pers.
111. Serudu, M.S. 1990. *Diphoko tša bagologolo*. Pretoria: De Jager Haum.
112. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager Haum.
113. Serudu, M.S. 1989. *Thagaletswalo 3*. Pretoria: De Jager Haum.
114. Shakespeare, W. 1912. *The Rape of Lucrese*. University of Virginia: Thomas Y. Crowell Compan.
115. Sienkewicz, T.J. 1991. *The Classical Epic: An Annotated Bibliography*. Pasadena: CA.
116. Shipley, J.T. 1968. Dictionary of word literature criticism, forms, technique. Totowa, New Jersey: Littlefield.
117. Shipley, T.J. 1972. *Dictionary of World Terms*. Boston: The Writer.
118. Shole, S.J.J. 1988. *Mefama ya diterama tsa Setswana*. Pretoria: J.L. Van Schaik
119. Strachan, A. 1988. Uthingo Lwenkosazan'a van D.B.Z. Ntuli: 'n Narratologiese ondersoek. Doctoral Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
120. Swanepoel, C.F. 1990. *African literature: approaches and applications*. Pretoria: Haum Tertiary.
121. Swedenburg, H.T. 1944. *The theory of the epic in England 1600-1800*. New York: Russell.
122. Taylor, G. 1957. *Writing a Play*. London: Herbet Jenkins.
123. The Concise Oxford Dictionary. 1981. Oxford University Press, Oxford, (7th Edition).
124. Thobakgale, RM. 1996. Tshekatsheko ya dikanegelokopana ka S.N. Nkadimeng. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
125. Toohey, P. 1992. *Reading Epic: An Introduction to the Ancient Narratives*. London and New York: Routledge.
126. Toohey, P., 1996. Epic lessons. An Introduction to Ancient Didactic Poetry. London and New York: Routledge.
127. Towned, M. 2000. Pre-Cnut in Viking Age England. *Review of English studies*. 51(203): 349-370.
128. Van Gorp, H. 1984. *Lexicon van Literere terme*. Leuven: Wolters.

129. Van Luxemburg, J. 1981. *Inlieding in de literatuur/wetenschap*. Muiderberg: Coutinho.
130. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman Group Limited.
131. Wellek, R. & Warren, A. 1973. *Theory of literature*. Middlesex: Penguin.
132. West, M.L., 1988. The rise of the Greek epic. *The Journal of Hellenic Studies*. Oxford: Oxford University Press.
133. Westley, D.M. 2002. A Select Bibliography of Southern Bantu Praise-poem. *Research in African Literatures*. 33(1): 153-200.
134. Woolfe, S. & Hampton, S. 1984. *About Literature*. Melbourne: Macmillan & Co.
135. Yelland, H.L., Jones, S.S. & Easton, K.S.W. 1984. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus and Robertson Publishers.